

6.466
32

32.1

ГОВОРИ И РАСПРАВЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

338

STOJANOVIĆ K

Говори и расправе

ДЕСКОВАЦ

000006466

COBISS ©

Читалац

Corjaentus Reck

ЗНАЧАЙТЕ

Товарищ - Раиса

Адреса

Белусь 1914

[illegible]

[illegible]

Г. Л. К. 306

77.

ЧИТАОНИЦА
ОМЛАДИНСКЕ ЗАДРУГЕ
за кредит и штедњу
Бр. ~~367~~.....
-- ЛЕСКОВАЦ --

32.1

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈ ДОМАНОВИЋ"
ПЕСНОВАЦ

КОСТА СТОЈАНОВИЋ

ГОВОРИ И РАСПРАВЕ

ПОЛИТИЧКО-ЕКОНОМСКЕ

СВЕСКА ТРЕЋА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАД ПЕС ОВЦА

Бр. 3895

Одељење

Струка

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАД ПЕСНОВАЦ
Бр. 6466
Струка 32

БЕОГРАД

КЊИЖАРИЗДАВАЧЕЦАКОН

1 КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА 1

1914.

Цена 3,50 дин.

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“

Димитрија Гавриловића (пређе Аце Станојевића).

Књегинје Љубице улица број 6.

1914.

Мојим синовима

МИЛАНУ, ВЕЛИМИРУ

и

РАДМИЛУ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

RESEARCH IN SCIENCE

II

RESEARCH

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОКАНОВИЋ“
УЛЕСНОВАЦ

ЧЕТВРТА КЊИГА

Излазак Србије на Јадранско Море

ПРЕДГОВОР

У овој ћу књизи изнети већ публикована гледишта моја, у току 1912 и 1913 године, за време трајања Балканског Рата, на многа привредна питања, на значај њихов у проширеној Србији и на начине како се извесни од многих задатака привредних имају да реше. Књига има два дела, у једноме су изнета гледишта, да се јавност европска упозна са потребом изласка Србије на Јадранско Море, што нам је од северног суседа свим средствима оспоравано, а у другом су делу расправе и говори о привредном програму нашем у проширеној Србији.

Налазимо, да су резултати крајњи из рата Србији дали већину услова. да се њена економска независност може потпуније осигурати, но што је то случај био у прошлости. Велики напори српског народа, кад се је, у незгодним географским границама, имао борити са незгодама разним, које су долазиле поглавито из удаљености наше од мора, биле у неколико

сaдyмaђeни, и aкo je глaвни идеaл нaшe зeмљe, излaзaк нa Jадpaнскo Мoрe, oстaо нeoствaрeн и oстaвљeн пoкoљeњимa бyдyћим дa дo њeгoвoг oствaрeњa дoђy. Пpиврeднo нaшe пpистaништe нa Jадpaнскoм Мoрy, и oбeђaнa слyжбeнoст сoлyнским пpистaништeм, кaо дa je нaшe, jакo ћe oлaкшaти сaобрaћивaњe нaшe сa иностpaнствoм и oспoсoбити рaциoнaлнo рaзвићe пpoшиpeнe Србиje.

Пoлaзeћи oд стaњa кaквo je сaд, мoрaмo пpeмa њeмy пoдeшaвaти нaш рaд нa цeлoкyпнoј пpиврeди и yпyтити зeмљy сaмo oним пyтeвимa, кoји ћe joј пoтпyнo гaрaнтoвaти њeнo нигчим нeогpaничeнo сaмooпpeдeљивaњe. Oвa je сaмoстaлнoст пoтpeбнa и зa снaжeњe нaшe и зa oспoсoбљивaњe зa зaдaткe, кoји нaс y бyдyћнoсти oчeкyјy.

Maјa 1914.
y Бeогpaдy.

К. Стојaнoвић.

У В О Д

Извршени велики догађаји на Балкану, нестанак турске доминације, проширење независних балканских држава, стварање Албаније, последице су напора и усоеха ратних, и рада у прошлости у спремању да се нови догађаји дочекају и успешно реше. До савеза балканских хришћана могло се је доћи, кад се је између две словенске државе Србије и Бугарске, могло наћи колико толико додирних тачака у погледу Македоније. Најважније питање, које је уносило суревњивост, неповерење и терало до мржње међу државама балканским, била је Македонија, и подела њена у случају каквог стварног успеха балканских народа над Турцима. Претензије околних држава на Македонију биле су поглавито базиране на народносном принципу, али су уз њега ишли и принципи државни; економски и културни, који су такође имали оправдања, често јача од свих других разлога за проширење држава.

Кад је постигнут начелни споразум између Србије и Бугарске за заједничку акцију противу Турске, у уговор су ушли прилично неодређени детаљи о подели територије, што је и разумљиво, јер се о томе имало говорити после постигнутог успеха, што је тек имало доћи. Једном постигнут споразум између два највећа ривала око Македоније убрзао је делимичне споразуме између Србије и Бугарске с једне, Грчке и Црне Горе с друге стране. Догађаји се сувише брзо развијали у Европи. Анексија Босне и Херцеговине, Мароко, Триполис, Персија, младотурски режим, побуне последњих година у Албанији јасно су наговештавале да се Европа мирн са догађајима свршеним брзо, бежећи од могућих конфлигација у централној Европи; и да доведена Европа пред свршена факта, признаје их, ма они и не били по вољи извесним силама. Код нас је за све на Балкану било јасно да се ствари не смеју одуговлачити и да се акција има што пре да отпочне. Акција је дала сјајне резултате на бојном пољу, а статус ранији, за који се Европа толико залагала, није нашао одбране ни код кога. Већина се изјаснила за нов поредак.

Анексија Босне и Херцеговине наговестила је да се са Турском мора ликвидирати на Балкану у најкраћем року. Рат у Триполису упозорио је балканске државе да што

пре приступе савезу за заједничку акцију ради ослобођења хришћана балканских. Започети савези између Србије и Бугарске у почетку 1912-те године привођени су крају месеца августа, и делимични су споразуми утврђени између Бугарске и Грчке, Грчке и Србије, Србије и Црне Горе. Изјава Берхтолда, у времену побуна арнаутских месеца јуна и јула 1912 год., о принципу децентрализације, иза чега је била скривена идеја о оснивању аутономије Албаније поглавито, наговештавала је, да ће се и пре свршеног рата италијанско-турског отпочети нови догађаји у Турској, не како би ми на Балкану желели, но како би било по вољи оних, који се спремали да Турску у Европи наследе. Разлога је и сувише било да балкански савез ступи у акцију и он је то урадио почетком октобра. Успех савезничког оружја је неке у Европи збунио а неке пријатно изненадио. Формула status quo-а, која је истакнута за време мобилизације, брзо је замењена формулом незаинтересованости великих сила. Ова последња мисао није нашла одобравања само у Аустро-Угарској. На лондонској конференцији, која је почетком децембра 1912 почела заседавати, Аустрија је у тражењу независне Албаније, за тим у заштити легитимних и економских интереса својих, потражила компензације за разочарење, што јој се није дала прилика да се јави као

посредник између Турске и балканских држава, за које је извесно очекивала да ће бити у рату побеђени. У овој књизи посвећујем нарочиту главу жељама аустријских кругова, званичних и незваничних, да се још у току рата ради на ревизији трговинског уговора и осигурају економске концесије, које су у све неодређеној форми тражене биле.

У првој периоди ратовања, кад је јасно било за цео свет да је Турска побеђена, Србија је имала посла највише, јер се њој оспоравала освојена територија на обали Јадранског Мора. Разлози, који су Србију одређивали на рат, били су национални и економски. Једни и други говорили су за наше море. Најзад се пристало, по предлогу Француске у лондонској конференцији, да нам се уступи на територији албанској пристаниште које би се везало железницом са Србијом, ради наше трговине. Србија се повукла са Јадранског мора по одлуци великих сила са уверењем да је оштећена у својим најбитнијим интересима животним. Ако је морала бити још једна држава више на Балкану, и ако за то није било никакве праве потребе, Србији се је морало дати море, јер је оно услов за мирно развијање наше економско и културно, чега нам је прошлост наша сведок. У разговорима и чланцима разним, који су публиковани у Француској, Енглеској, Италији, Немачкој и дру-

гим земљама, образложио сам потребе за слободном српском обалом на Јадранском Мору.

Неодређеност и неспремност Европе да стави вето у корист Турске, брзина којом су се догађаји свршили на бојном пољу, колико је користило савезницима у почетку, у толико је иста неодређеност штетна била по извесне савезнике, а нарочито по нас, што је у конференцији амбасадора у Лондону Аустрија имала неоспорно најзгоднији положај, и искористила га до крајњих мера противу наших претензија. Спречавање нашег изласка на море, стварање Албаније, повлачење наших западних граница било је не онако како су наши интереси захтевали и нашта смо ми имали права по ратним успесима и напорима, већ онако како је то Аустрија желела. Успех се је тај могао постићи из горњег разлога, што није била Европа у таквом облику, да је извесан табор сила смео ићи до краја са својим гледиштем, а с друге стране је разлог био у јасном и приметном слабљењу балканског савеза, одмах после првих успеха. Савез балкански није представљао целину, која се могла заложити за српско приморје и границе наше према Албанији, као што су савезу биле одрешене руке у заштити интереса савезничких код Једрена и граница Бугарске према Турској, Утицај са стране могао је уродити пло-

дом, што је с једне стране имао Европу, која је бегала од рата а с друге стране Бугарску, која је иначе, занесена својом мегаломанијом и успесима рата, очевидно у намери да буде на челу савеза, са улогом хегемонистичком, нашла за своје агресије на савезнике најбољу потпору у Аустро-Угарској политици.

Кад је питање ревизије уговора нашег са Бугарима избило на јавност и видело се да ће услед тога доћи до распада савеза, а можда и до конфликта оружаног, како је и било, Румунија је истакла принцип равнотеже балканске. Србија, која је разложно тражила ревизију уговора и због губитка услед аутономне Албаније и услед несразмерне кооперације у рату са Турском у Тракији, пристала је начелно на арбитражу, да би се само, у интересу будућности, одржао савез балкански и ако је он распламтелом мегаломанијом бугарском био већ угрожен. Румунија, која је, при сукобу нашем са Бугарима, била готово доведена у смешан положај изигравањем од стране Бугара и сувише је озбиљно схватила свој задатак за време нашег ратовања са Бугарима. Букурешки је мир установио једну равнотежу на Балкану и чување њено је поверено поглавито солидарности Србије, Грчке и Румуније, потребној за велике задатке који Балкан у будућности очекују. Бугарска, оштећена ратом, чије су амбиције хегемониј-

ске сузбијене, за будућност упућена је у спољној политици са свим супротној табору великих сила, камо Србија не може ићи. Њени покушаји, да одмах после рата окончаног са савезницима, ступи у савез са Турском и да изазове переди на Балкану, показују јасно, да је она далеко од тога да схвати сву озбиљност створену новим размештајем држава на Балкану. Изгледни на сукоб између Грчке и Турске, упад албански на српску територију и ултиматум Србији од стране Аустро-Угарске остали су без последица, онако исто, као што је за тражење ревизије уговора букурешког остала усамљена Аустро-Угарска.

Право наше на тражене територије на југу и истоку, које су нам Бугари контестирани, нашло је симпатије код свих народа на Балкану сем Бугара, а и код већине великих сила у Европи. Румуни, који су били изиграни радом Бугара у Лондону и Петрограду, уложили су све своје силе да се принципи равнотеже балканске осигура. Пристанак наш на арбитражу у Петрограду базирао је на испекивање праведног суда због оправданости наших захтева, који се тичу осигурања виталних наших интереса земаљских. На хоризонту је био нов савез балкански од првих дана кад је бугарска мегаломанија почела добијати форме јасне за цео свет, да она мисли

силом отети од Србије и Грчке целу Македонију са Солуном и прибрежјем Егејског Мора. Судар Бугарске са савезницима дао је доказа целом свету о надмоћности савезничкој над Бугарима, јер су у главном сви успеси постигнути у Букурешту, базирани на стварној нашој победи Бугара. Успех је појачан уз победа наших и грчких, активном војном интервенцијом Румуније и помоћи Немачке, која се придружила акцији тројног споразума, који је од првог дана био на страни балканског савеза. Овај последњи елеменат је потребан био да да дефинитивну форму букурешком миру, и да уништи акцију за ревизијом, која је почела налазити потпоре у раду две силе велике, из две разне групе сила европских.

Букурешки је мир показао две ствари од највеће вредности за поштовање у будућности. Прво је истакао да се нико за мир, напредак и потребну равнотежу на Балкану не може више заузети од балканских народа. Први и велики триумф балкански је, што су народи балкански, после једног великог међународног трвења и рата, сами решили свој спор, без значајних уплива са стране. Гаранција, да се створени статус очува, лежи у односу даљем држава балканских и њиховом савезу, што је омогућило и само решење о разграничавању добивених територија.

Како ће се савез Србије, Грчке, Црне Горе

и Румуније, које су као целина на једној страни били према Бугарској, у будућности, према новим питањима и задацима, држати, ствар је развијености народа који савез данашњи представљају. По природи задатака који се имају јавити, било из разлога чисто материјалног јачања држава балканских, или из разлога психичких: расних, реванша, нетолеранција, културности и другог, јасно је да ће антагонизам између створеног савеза и Бугарске наћи разлога за успешну акцију у првом реду у Аустро-Угарској. Зна се и то, да ништимости, сем суседске толеранције и коректности, не може бити између Аустро-Угарске и нас, Румуније и Италијана. Могу се савези у Европи ма како стварати, питања животна остаће иста, више мање, која ће одлучивати за наше опредељивање са ким ћемо и противу кога ћемо. Ривалства између нас: Срба, Грка, Румуна па чак и Албаније сведена су на свима пољима готово на нулу. Ривалитет између Бугара с једне стране и свих поменутих народа, а нарочито њиховог суседа Турске, јасан је и он ће упућивати све нас на заједничку акцију у интересу одржања данашњег стања. Србија треба бити свесна опасности које могу наћи и бити увек довољно паметна, да се на оне компромисе и савезе одлучује у којима ће само њени витални интереси бити обезбеђени и њено достојанство сачувано. Ни-

каква сентиметалност, ипшн болешћивост, која би се изазвала каквим нејасним и специалним осећајима не сме у нас забуну уносити, а веровање у нашу јачину, која је дала сјајне примере пожртвовања и самопрегоревања, треба да буде први извор за обезбеђивање лепше будућности.

Проширењем балканских држава отварају се нови, тешки и велики проблеми за све нас на Балкану. Посвршивати све послове тешко је и не може се постћи, да нас остави Европа са свим на миру, а тешкоће ће бити велике, ако ма какве интриге са стране нају одзива код нас на Балкану. Желети је, да се одстрaне утицаји са стране, који нам никада добра нису доносили, и да нас оставе на миру. Интересн заједнички, економски и културни, упућују нас све на Балкану да конфликте избегавамо и да заједнички радимо на препорођају привредном и просветном. Колико ћемо у томе успети зависи у првом реду од нас самих, од наше зрелости и увиђавности.

II.

Србија је пристала на арбитражу Руског Цара, да би се избегло крвопролиће, и што је очекивала правичан суд по својој ствари, која је довољно јасно изнета целом свету. Бугари су привидно дали пристанак на решење арбитражом, али су хтели, пре одласка у Пе-

троград, да са једним препадом, створе један свршен чин у заузимању области у Македонији од нас и Солуна од Грка. Јако су наивни били, да би се на арбитражу могло ићи после успешног њиховог напада. Србија би у друштву са Грчком учинила све жртве и напоре да обезбеди оно, што су наши савезнички интереси захтевали, па цео свет на нас устао.

Бугарска је бијена била на бојном пољу и угрожена јој била престоница од Румуније, која је прешла Дунав из два разлога: принципа равнотеже на Балкану и окупирања провинције, коју јој је хтела свим ориенталним махинацијама Бугарска да оспори. Бугарска је, изгубив све позиције на бојном пољу и у дипломатским ескамотеријама, молила за мир. Закључен мир у Букурешту је двојако важан за све нас. Прво што је њим устаљена равнотежа сила на Балкану и друго што је то дело свршено без учешћа Европе, а нарочито што је Аустро-Угарска одстрањена и што су сви њени покушаји, да она одмерава величине територије за равнотежу, од свију одбијени. Заснован нов поредак чуваће се од оних који су га створали. Пораз Бугара, изазват њиховом мегаломанијом и експанзијом у области етнографске других народа на Балкану, утицаће јако на сличне авантуре у будућности и кад им се по ново отворе апетити наћи ће нас, Грке и

Румуне спремне да их вратимо у границе, које су им у Букурешту додељене.

За Бугарску је проблем народног уједињења свршен и то на штету Србије и Грчке, чији се елементи налазе у Тракији и Западној Бугарској, у проширеној Бугарској у последњем савезничком рату са Турцима. Сваки даљи њихов покушај да се повећају правдао би се тежњом завојевања, моралом азијских освајања. Проблеми националног уједињења Србије, Румуније и Грчке тек се остварују. Путеви су Срба и Румуна на исту страну и алијанција је међу нама природна, јер јој је подлога борба противу заједничког непријатеља. Потреба Грчке да очува тековине од Бугара упућују је на Србију и савез Србије, Грчке и Румуније, у који могу ући и Албанци, народ без аспирације и каквих експанзија, чинећи блок за чување услова снажења и јачања Балкана.

Блок балкански, у који улазе Срби, Грци, Румуни и Албанци, по заједници интереса нема ничега да у њ прими Бугаре и Турке, али не налази да за ове последње има услова за искреност у савезу. Њихи интереси се од Бугара морају обезбеђивати, јер су њихове претензије да освоје од Румуна, Грка и Срба познате и биле повод последњем рату; а како су апетити у Бугара јако велики те угрожавају интегритет заостале Турске, то би Турска из својих сопствених побуда могла ући

у блок балкански, да му равнотежу чува од Бугара. Ојачани блок балкански, који са Турском у Европи, без Бугарске, може избацити преко 2,000.000 бајонета, јак је, да очува равнотежу и од непријатеља са стране и од Бугара у свако време.

Европа од сада у будућности нема потребе да се мепа у ствари Балкана. Балкански народи, словенски и несловенски, које је историјска прошлост и заједница економско-културних интереса груписала, упућени су на заједнички рад за своје снажење и чување своје индивидуалности. Ако престану векови покоља, освајања и разних инвазија из прошлости и мир буде владао једно столеће, онда ће Балкан у густини своје популације, која ће бити јачине данашње Немачке, имати све елементе да буде велики и снажан, да игра ону улогу у светској историји, коју треба да играју народи особина наших. Народи, који су толико храбрости и пожртвовања показали у борби за своју независност, за ослобођењем своје браће, у славним творевинама националне поезије, кад их оставе на миру, даће Европи велике људе од којих ће и човечанство користити имати.

После кооперације за успехе у рату, на нама је да учинимо све што је потребно да од држава балканских: које је турска империја, својим поседима у Европи, као клином

поцепала била, постане целина за економско-културно напредовање. Путевн, мора, пијанс, били ма које државе балканске, треба да се свима ставе на расположење. За везу са иностранством треба да општимо као једна целина. Само овако радећи идемо оним путевима који ће од Балкана начинити једну јаку федерацију, чија ће улога завидна у будућности бити.

III.

У проширеној Србији, и поред тога што смо изгубили обале Јадранскога Мора, наша близина обалама два мора, положај је географски и економски у многome на боље изменила. Путевн, железнице, везе нове са Грчком и Јадранским Морем; плодност нових покрајина, увећана популација, разноврсност продукције, услови за бољу трансформацију производње — говори све у прилог бољих услова за напредовање наше. Разлике у погледима на уређеност нових крајева, које долази због великих тешкоћа које се имају савладати, биће брзо отклоњене и приватна иницијатива, уз снажно помагање од стране државе, даће неоспорне резултате. Главни је задатак да се разлике нивоске у привреди, просвети, саобраћају, у опште у култури, постигну између старе и нове Србије. Напори нашег народа, који је ратом дао доказа о својој виталној великој енергији, даће у кратком времену оне резултате,

који се од нас очекују и у Европи, а које с правом траже и наша ослобођена браћа. Режим слободе, под којима се Србија развијала до сада, и могла да спреми да сврши дело ослобођења Старе Србије и Македоније, тај режим, који ће унети уверење у све слојеве, о правди и законитости, загарантовати приватну својину, личну и имовну безбедност осигурати, довољно је средство да се нови крајевни препороде у најкраћем времену.

Турска је владавина, за пет векова, од негдашњих насељених крајева направила пустиње. Услед насилног, апсолутистичког режима свет се из ослобођених крајева раселио и остале су само оазе, које су вегетирале. Заклоњена места удаљена од друмова, куда је турска војска вековима пролазила ради освајања и чувања освојених области, имала су насеља, која су далеко била од културе. Немање могућности да се све силе јаве и ставе у покрет, које савремени живот тражи, чинило је да је и продукција и консум нових крајева био примитиван. У слободном, правом демократском режиму, брзо ће се латентне силе ослободити и дати онај рад, који ће уз услове природних богаства, земљи обезбедити оне изворе, које једна културна држава тражи.

Прошлост је дала разне религије, унела је поред верске и националну нетолеранцију, са тиранијом физичком ишло је морално по-

нижавање, које је страховите резултате давало по менталитет и отпорну моћ дотичних средина. До ослобођења ових крајева, нове су области биле најнесигурније у Европи. Није се смело путовати по Македонији и Албанији и страни су путници, спровођени војском и полицијом турском, сматрали своје походе тамо као ствар велике одважности и људске куражи. Младотурски режим унео је по форми принцип правде и једнакости; у младотурака се јавила жеља за исламизацијом покраина хришћанских. Обавезно служење у војсци и обавезни турски језик по школама хришћанским није се дало правдати ничим. Служба обавезна хришћана у војсци, да се одржи режим турски, који се заснивао на старим, феудалним, насилним и освајачким правима, био је апсурд, као што је наметање језика турског хришћанима било тортура. Ослобођење балканских народа спречило је догађаје немиле и перде који су немinovно морали наступити од драстичких и некултурних мера, које је турска за Балкан спремала. Грозничава спрема војна, којој се посветио младотурски режим, ставила би балканске државе, да се је конфликт са Турском одложио, пред тежим отпором и жртве би рата биле ужасније и веће.

Са Турском и Румунијом данас на Балкану има седам држава, рачунајући ту и нову државу албанску. Мора се признати да се на

мањем простору земље није могло више држава образовати но што је случај на Балкану. Ово је резултат историјског развијања и сметања у развићу разних народа балканских. Времена довољно у прошлости није било за јаче консолидовање и етничко асимиловање. Кад је држава српска у половини XIV-ог века била у највећој експанзији и на прагу да постане најјача држава, заустављен је процес напредовањем и завојевањем турским. Борбе вођене вековима потлачених народа балканских са Турском, успоравање испреплетаним интересима Европе на Балкану, много су снаге нашег народа утрошиле и много је времена прошло док се је до данашње државе дошло. У тој вековној борби наш је народ потискиван са територије старе државе из средњег века, губио је насилно веру и језик и процес природни етнички његове експанзије губио је у својој интензивности и просторности. Но, поред свих тих губитака у борби вечитој и његови успеси су полако течени и дали нашем племену издржљивост и виталност, која носи у себи све што је потребно да напнадимо оно, што нам је у прошлости спречено да дамо. Хегемонија ће бити осигурана на Балкану оном народу и племену, који резултатима културним неоспорно докажу своју надмоћност над другим. Народ, који је дао појезију епску, која се са најбољом поредити може: који је

дао велике научаре и уметнике; који је показао легендарне примере пожртвовања и јунаштва — нема се чега бојати у борби за хегемонијом. Тај ће народ бити у стању савладати све покушаје да му се хегемонија завојевањима, по типу азијских завојевања, наметне. Ратови балкански су нама у проширењу данашњем осигурали боље услове напредовања, а у тим условима видимо све нужне елементе да се спремимо за нове велике догађаје, који наш народ и племе очекују, у великој утакмици културној и у довршењу велике идеје, која је претке наше и нашу генерацију упућивали на посао.

IV.

Прво питање, и најважније и најтеже, које нас после рата очекује, то је уређивање нових крајева и унапређивање културно и економско целе наше земље. Овде је најважнији задатак да решавањем свих безбројних питања, дигнемо ниво нових крајева на висину нивоску на којој се налази стара Србија, и да изједначујући нивое уложимо све силе да се висина тог нивоа изједначи са напретком великих и просвећених народа у Европи. Имајући пред очима тај велики задатак увек ћемо се лако сагласити о начинима, а њих је много, којим ће се најбрже до успеха доћи. Не треба да нас непотребна дискусија о методима

и проблемима занесе и да изгубимо више времена но што је потребно за наше снажење. Почело се уносити забуне са разних страна. Велика територија, услед немања довољно снага спремних за многе задатке, почела је у иначе сређених мозгова уносити забуне и правити им од обичних питања несавладљиве проблеме а од тешких проблема обична питања.

Питање које највише забуне може унети то је буџетирање нових крајева. Страх од могућих дефицита буџетских као да ће највеће забуне да унесе. Ако се извесне установе, као привредне, просветне и саобраћајне сведу на најнужније буџете да само животаре, и чека се на њихово снажење, док се нове области ојачају, онда се могу обновити фазе из прошлог столећа, кроз које је наша земља пролазила. Имајући у виду да су горње установе: привредне и просветне, неопходне, не због прихода, које одмах могу дати, већ због прихода посредних које економски јака и просвећено моћна средина народна даје једној држави и друштву, онда не може бити пометње у трошењу на ове гране. Ко штеди на привреди и просвети убија своју рођену државу, јер јој не ствара средства ни за физички ни за културни отпор у борби са другим народима.

За овако просте аксиоме, какве су горње,

не треба студија. Студије нису дубоке потребне за безброј питања, која се имају решавати у новим територијама. Искуство наше, искуство које је унето у најобичнији систем за управљање државама и којим располаже Србија у довољној мери, треба да нас упути одмах на стваран и интензиван посао. Размишљао сам се са министром финансија* код буџета за нове крајеве за последња четири месеца 1913 год. Ттражио сам да створим најнужније и најпотребније, чисто административне установе привредне, са којих би после у 1914 години, даље радити и увећавао инвестиције и разграђивао мрежу привредних установа. Овде је свака студија била непотребна и рад комисијски за елементарне ствари апсурд је један. Где у једној земљи треба упети плугове, семе, приплодна грла, наставу професионалну, створити кредит хипотекарни и друго; где нема путева, железница, уређених вароши; где су хигијенски услови живота примитивни; где нема правде судске и гаранције за најелементарнију безбедност личну и имовну, — ту све треба одмах и паралелно развијати. Не треба се губити из страха због дефицита буџетских од неколико милиона, па стављати једне установе над другим, и бежећи од малих дефи-

* Био сам у кабинету г. Пашића министар привреде од краја августа 1912 до 17-ог августа 1913, за време рата са Турцима и Бугарима.

цита западати у велике и хроничне дефиците, који се лако не могу никаквим зајмом у кратком времену санирати. Земља, која мора имати више од пола милиона војника; која треба тежити европској сигурности за шта се тражи јака полиција; која мора имати све просветне установе и судство модерних држава, — мора очекивати у кратком времену, према величини територије садање, буџет два и три пута већи од буџета старе Србије. За такве буџете економска моћ нашег народа данас је недовољна. Да се оспособимо за велике издатке државне, за велике издатке народне, треба привреду, коју ће држава прихватити, ојачати. Не може се дозволити да се привреда сама од себе развија, јер то није имало значења ни за времена средњег века. Огромни буџети европски, које савремене потребе држава и друштава траже, почивају на јакој и снажној привреди народној. У оваквом једном кардиналном питању разишао сам се са колегама у кабинету и иступио не хотећи да сносим последице од једне скроз погрешне привредне политике. Надам се, да ће и моји другови променити своје мишљење и ићи путем најприроднијим, којим се ваља ићи.

Оно, у чему сам се са извесном господом разишао, није се тичало ни програма привредног, ни нарочитих студија извесних тежких питања, већ је дошло поглавито из разлога, што

су они мислили да на привреду бар пет година не треба дати ништа да се не би дефицит у буџету јавно. Код оваквих гледишта био је сав посао око употребе једног система или другог за подизање привреде излишан. Привреда се не диже беседама и молитвама већ јаким материјалним средствима, ко мисли да се она може и каквим год другојачијим начином да усаврши, нека сам покуша употребу тих метода, али сумњам да би за такве системе нашао и једног присталицу код разборитих људи.

Употреба некаквих комисија за штудију прилика привредних у новим крајевима један је апсурд. Кад се тиче организације чисто административне у привреди, онда пре сваке студије мора се поћи од извесних установа и извесног кадра особа привредних, са ким се у везу могу довести и комисије доцније које ће се боље и лакше у својим пословима ориентисати. Поверавати комисији послове штудија, за питања која никакве штудије не требају, или их послати да извесна питања проучавају, зашто су комисије и неспремне и гломазни апарат, само је губљење времена. Комисије се обично, у размерама како су у нас за привреду предвиђене, предлажу често да се ствар одуговлачи, или за то, што многи улазе са неким страхом у нове крајеве. Мисли се да је то крај, у коме нема баш ничега, да по свему личи

на најпримитивнију земљу. Заборавља се, и ако је било све под Турском, да у тим крајевима живе народи, који су много шта задржали из времена, кад су ти крајеви били најкултурнији у Европи, и да има многих установа, које треба одржати, многе прихватити да савршније буду, поред нових, које из основа створити ваља.

Кад се основне ствари, које савремена привреда тражи, тамо заведу, по принципу привредног уређења старе наше отаџбине, онда се може једровремено радити на усавршавању привредном целе земље. Питања су привредна и многобројна и тешка. Знати шта је главно питање, шта пак споредно, шта ваља студирати а шта створити од установа на основу већ проучених и практични корисних установа, и не губити време у проучавању већ познатих ствари, треба да је задатак главни наш у сређивању привредних прилика у новим крајевима. Грехота је губити време у лутању и од страха да се не учини једна грешка улазити у сплетове и системе грешака. Полазна тачка треба да је изједначавање привредних стања у новим и старим областима, па за тим радити на даљем усавршавању привредних прилика. Овде ћу изнети само нацрт буџета за основне установе привредне за четири месеца у години 1913-ој, на коме сам се са колегама у кабинету разишао. Из буџета

се може у главном да види програм почетка мог рада, али како ни са њим нисам могао проћи, није било ни мислити да сам са пројектом буџета за 1914-ту, који је већи, могао успети. Налазећи, да је за успешни рад у поједицим гранама потребно било више узајамног поверења међу колегама једног кабинета, изашао сам кад тога није било, решен да са своје стране и даље чиним све што је потребно да се потпомогну сви покушаји и рационалне мере, које иду на снажно привредно јачање наше земље, па то долазило ма од кога. Уверен, да ће се наћи добри путеви, и ако где и буде лутања, пошто у новим границама имамо све услове за снажно развијање, немамо се чега бојати за нашу будућност.

ПРВИ ДЕО

Услови економске независности Србије и Јадранско Море.

ПРИВРЕДНА БУДУЋНОСТ СРБИЈЕ

Један поглед на привредну будућност Србије¹

I

Данашње привредно стање Србије резултат је, у првом реду, постигнутих успеха у борби економској са Аустро-Угарском, у борби која је трајала од 1906 до краја 1910 године. Будућност се привредног развића нашег одржава на основу вере и убеђења: да Србија може бити и без пијаца Беча и Пеште, и да јој се приступ ка тржиштима Западне Европе може осигурати и другим путевима, који не иду преко територије суседне монархије. Шта измена у осећајима једнога народа може допринети, да се економска снага и економија развија у будућности, кад се убију фантоми, који су као нека мора и чамотиња притискивали нашу земљу кроз читаво једно столеће, најбоље показује полет по свима гранама при-

¹ Горњи чланак изашао је у „Narodni Listy“ у преводу г. Ч. Слепанека, и прештампан у „Словенском Југу“ 12. фебруара 1912 год.

вредним у нашој земљи, који је данас узео такве размере, каквих у прошлости никада није било.

Додир непосредни Србије са трговцима Италије, Египта, Француске, Белгије и Енглеске, који су посећивали нашу земљу ради куповања стоке, сточних и пољопривредних артикала са којима Србија тргује, створио је нове перспективе и дао нова средства привредном јачању Србије. Услед директног, не посредничког познавања наше робе, постигнуте су боље цене за наше извозне артикле а и кредит је земљи ојачан, и побољшан, што се може јасно да види по природи последњих зајмова наших за наоружање и железнице, чији је износ 245 милиона, а курс је бољи пошто је икада Србија у стању била постићи. Услед непосредног додира наше и стране трговине, односи су се кредита развили између Србије и иностранства необично јако и основано је више новчаних завода страних приватном иницијативом, не тражећи за то никаквих концесија ни државних гаранција. Док је у прошлости Србија долазила до страног новца само путем државних зајмова, дотле се сада стран, нарочито француски новац, директно позајмљује српској трговини, без бојазни, која је раније сугерирана намерно од наших непријатаља капиталу европском. Поред великих сума новаца, које се директно

пружају нама за савлађивање промета, под најповољнијим условима, који се добијају кад се свако посредништво уклони, новац је француски у износу преко 60 милиона за непуне три године преко наше Управе Фондова пласиран у хипотекарне зајмове. Промена погледа и расположења незаинтересоване Европе за политичке експанзије на Балкан, пружила је Србији необично јаке мере за привредно јачање, дала средства за стварање потребних установа за трговину и промет, јевтине капитале и отворила нове перспективе за преображај целокупног привредног живота нашег.

Рационално инвестирање зајмова последњих у железнице, пристаништа и тргове пружиле нашој земљи нове унутарње везе, за спајање земаљских тргова и могућности за излаз робе наше новим правцима из наше земље. Довршена мрежа железничка, која је два пута већа но што је старија била, која је само у два правца ишла, везала нас је са свима суседним земљама, са којима морамо бити у тешњим економским релацијама, што у првом реду изискује суседство а у другом реду природе артикала трговинских, са којима се можемо размењивати.

Индустрија, која је пре нових трговинских ставова, који су врло ниски били, животарила, у неуговорноме стању, у режиму аутономне наше тарифе, добила је прве побуде за своје

јачање. Довољне данашње заштите, пружене олакшице, јевтин страни капитал, прилично велика област интерна за потрошњу многих артикала, какви су: кожа, шећер, стакло и др., дали су услове да се у нас многе нове индустрије подигну, које се успешно већ неколико година развијају. Боље цене за наш извоз, смањивање увоза извесних продуката а нарочито артикала, које даје нова индустрија, која наше земаљске сировине прерађује, одазива се и на квалитет и на количину наше продукције. Отпаци индустрије, којих раније није било у нас, даће агрикултури оно, што је потребно, да се њен ниво дигне и да она изађе из оне прве фазе примитивне, у којој је била кроз цео XIX век. Само у вези индустрије и привреде може се лако прећи са екстензивне земљорадње на интензивну, само се тим начином уложеним напорима нашег привредног становништва може доћи до оних прихода, које једна савремена држава и друштво културно тражи. Индустријализирањем земље ће се дићи ниво и економски и културни нашег варошког становништва, које је кроз толике године животарило, сензализући у трговини и живећи од занатства, које је увозом артикала фабричких са стране, последње дане своје таворило у нас.

Материјално ојачано сеоско и варошко становништво имаће могућности да необичном

брзином, преко данашњих многих корпорација, савлада у будућности све тешкоће за наш културни препорођај. Земљорадничке Заједнице, коморе разне, професионалне школе, конгреси и повремена предавања, не само што ће све привредне чиниоце зближити и ушутити на заједничку сарадњу за привредно јачање, већ ће им поред воље дати и могућност за обраду и успешно решавање привредних питања. Подела иницијативе између државе и привредних установа никада није на бољем путу но што је данас.

Висина данашњег буџета (130 милиона) државног, буџета народног, који бруто износи преко 800 милиона, вредност земље за обраду, која достиже 6000 динара по хектару, а ретко се спушта испод 500 динара, јачина извоза земаљског, који прелази 100 милиона, — подаци су да се Србија економски снажни. Могућност подношења терета државних и скупоће, која је резултат стицаја и у Европи економских чинилаца, који на цене утичу, правда се ојачаном привредном моћи нашег народа, као и прогресивним његовим напредовањем. Увећање рубрика извозних артикала у нас говори да се квалитативна продукција у нас диференцира, што је поред других услова, важан елеменат наше привредне независности. Избацивање многих производа из наше међународне трговине, који су само баласт били,

те нас слабили и тешкоће стварали у прошлости, утицаће на брзину нашег снажења и на јачање активитета у нашем међународном промету. Ово последње, поред распореда нашег извоза на већи број тржишта и на више држава, које су консумативне области наших продуката, јако ће утицати у будућности да се до бољих погодаба за трговинске уговоре дође.

II

Одавно је рађено на зближењу између нас и Бугара и данас је изабрат терен најзгоднији да се то зближење и у дело приведе. Велики покрет словенски, који је у толико махова до сада манифестирао потребу велике солидарности између свих Словена, на последњем своме конгресу у Софији изнео је био неколико конкретних питања, која би се имала да реше у интересу бољег живљења између нас и Бугарске. Потреба царинског јединства између Србије и Бугарске није од скора. Покушај, да се званично у дело приведе мисао о уједињењу наше и бугарске територије у једну царинску област, пошто су истоветне привредне области, и ако су политички одвојене, нашла је стварно решење у оснивању комитета „Српско-Бугарског“. Програм је новог друштва обрада свих питања привредних да се дође до новог стања за узајамни промет

између нас и Бугара и до заједничког рада на пољу трговине према ма коме трећем уговорачу. Оправдане наде да ће се овај рад проширити и на остале балканске земље и државе, пошто су свих интереси исти, даће ново стање и за привредно јачање балканских држава и за достојанственије третирање не само економских већ и политичких питања између Балкана и ма које државе европске.

Велики покрети у словенским средишмама, обрти које је економска политика узела последњих деценија у Европи, наговештаји нових и постојећих струја политичких, које погодно могу дејствовати на јачање не само наше земље, већ и осталих земаља балканских, одржавају нас у вери и убеђењу, да ћемо и брже и успешније у будућности напредовати, но што је у прошлости било. Све ово говори, да данас у слободним балканским словенским земљама препорођај економски и културни, који се радосно прати не само у словенском свету, већ и оним државама Европе, које налазе гаранције за мир општи, у јаким и срећеним државама на Балкану — иде новим путевима, оним метама и циљевима, који ће Балкану прибавити ону вредност и важност, коју је имао пре толико векова међу европским великим државама. Код нас је било застоја услед тешких политичких времена у прошлости, било је прекидања у

развијању, али она латентна снага, која је под разним притисцима тињала, није изумрла и у повољним приликама, уверени смо, да ће виталитет наш достићи оне размере и форме, које треба да дâ народ, који се челично кроз толике векове у борби са разним струјама и незгодама.

ИЗЛАЗАК СРБИЈЕ НА ЈАДРАНСКО МОРЕ

Фазе кроз које је пролазило наше питање о пристаништу на Јадранском Мору.

I

На десет дана по преласку границе српско-турске нашом војском, после славне победе на Куманову и заузећу Скопља, и после заузећа готово две трећине Сашака, дошао је усмени протест Аустро-Угарске, преко њеног министра у Београду, да се Србији забрањује излаз на Јадранско Море, и да Србија не сме улазити у области албанске, које се имају резервисати за аутономну Албанију. На пријаву националности захтевала је Аустро-Угарска постанак једне нове државе, коју нису тражили ни савезници балкански ни Албанци, и спречавала је излаз Србије на море, наводећи повреду својих легитимних интереса. Србија је одговорила, да је излазак њене војске за сада на море ствар војних операција. Србија види у захтеву Аустро-Угарске за аутономију Албаније, сузбијање нашег излажења на море, јер тражити аутономију за народ који се борио са Турцима противу нас, и образло-

живати све принципом националности, по коме су савезничке државе постале у прошлом столећу, кад се најмање тај принцип поштовао од суседне монархије, нема оправдања; неприродно је што тај захтев и не долази од Албанаца, нити је Албанија област јасна, омеђена, традицијама јака, нити сличним тежњама ка истој будућности образложена. Бап да се стане на гледиште Аустро-Угарске о аутономној Албанији, границе њене не би смеле ни у ком случају захватити оне територије, које су Срби освојили, кад се зна да су биле наше у средњем веку, и да је наш живаљ у њима последњих сто година проређен насилјима арнаутским. Излаз на море тражи Србија да јој се обезбеди, јер јој то поред жртава великих, које је у рату поднела да изиђе на приморје и њени витални интереси налажу.

Србија је образложила, и јасно изнела своје гледиште за пристаниште на српској територији у приморју јадранском пред целим светом. То је изнето у разговорима са дописницима свих чувених светских листова, кроз брошуре и чланке и може се рећи, да је у борби аргумената и разлога Србија победила. На основу полемике у новинама, Европа је сва у питању аутономије албанске стала на принцип аустро-угарски, али је у питању изласка Србије на Јадранско Море била већим делом на нашој страни. Поред штампе тројног

споразума, сва готово штампа Италије, већина листова немачких, а многи и аустро-угарски налазили су да нема конфликта између наших и аустријских интереса, ако се Србији загарантује излазак на Јадранско Море. За све време ове кампање је званична Аустрија, видећи да се може победити у питању српског мора, наредила мобилизацију; а од говора Б. Холвега, где је он питонирао потпомагање свог савезника Аустро-Угарске у захтевима њеним да се води рачун о њеним легитимним интересима, почело се мењати расположење о том питању и у званичним круговима нама пријатељског тројног споразума. Могућност европског конфликта, а нарочито недовршен рат савеза балканског са Турском, после усвојеног предлога турског за примирје и изгледа тешких да се дође са њом до мира у Лондону, утицали су, те се са свију страна наваљивало да Србија не буде одсудна у својим захтевима. Србија је морала, и ако није променила своје мишљење у погледу Јадранског Мора, оставити његово решење великим силама, поглавито из разлога, што су јој услуге савезничке биле немогуће у још не свршеном рату, и што је хтела задржати симпатије целог тројног савеза за своју будућност. Чувајући и савез балкански и савез пријатељских великих сила, Србија је хтела још једну велику учинити жртву, какву је и анексијом принела.

за одржање европског мира. Губитке материјалне, тешкоће географског положаја, које су требала бити нашим излазом на море откљоњене, она је накнадила за сада тим, што је јасно, убедљиво и достојанствено изнела целоме свету, шта она губи са њемањем свога мора, и какве је жртве принела у корист мира и европске цивилизације.

II.

Од дана протеста аустро-угарског, наше је питање о изласку на Јадранско Море јасно постављено у широкој јавности целе Европе. Видело се је, као што смо и изнели, да се у полузваничним преговорима са истакнутим политичарима суседне монархије, није могла добити база, да се пристаниште осигура на нашој територији. Од стране великих сила, које су нам симпатисале, саветовало се, да се ово питање повери великим силама и да се на тај начин избегне двоје: и могући сукоб са Аустро-Угарском и директно преговарање са суседном монархијом, које ни до каквих резултата не би могло довести.

Конференција великих сила, која је наредо радила у Лондону са конференцијом балканских делегата за мир, успела је, на предлог Италије, да склони Аустро-Угарску да дође на конференцију и да пристане да се у овој решава и спор српско-аустријски о изласку

на море. Знајући пак Аустрија да ће предлог о нашем економском пристаништу на туђој територији бити примљен, она је пристала. Предлог о решењу овога питања изнела је Француска и он је гласно: да се Србији уступи пристаниште, где Србија нађе да јој је згодно од Драча до Љеша; пристаниште ће бити на неутралној територији и слободно, како за увоз тако и извоз српски, рачунајући ту и ратни материјал потребан Србији. Србија се ослободила свих такса и царина. Железница, која ће везивати то пристаниште са српском пругом биће неутрална а надзор над њом ће бити поверен међународној жандармерији. Ближе су одредбе остале о употреби ове неутралне територије и пристаништа да се доцније одреде, као што је конференција амбасадора оставила да о границама Албаније сврши ствар после божићних празника 1912-те год.

На овај је начин скинуто с дневног реда питање српског конфликта са Аустријом. Остаје да се са Турцима сврши мир и да се доцније извесне несвршене ствари око разграничења сврше међу савезницима.

И ако је српска војска изашла на море, нису задовољена наша оправдана очекивања и наши су животни интереси у овој прилици претрпели оштету, али се надамо, да ће нам обезбеде дате за трговину у будућности осигурати пут, који Србију има да веже са Ја-

дранским Морем. На нама је да у првом реду саградимо јадранску железницу, што скорије, преко наше територије, пошто нема никаквих сада тешкоћа за њу, и да је вежемо са најзгоднијим пристаништем за трговину.

Догађаји се тако брзо и непредвиђено развијали, да ни крај 1913-те године није окончао дефинитивно: ни границе Албаније, нити јасно формулисао права наша у тако званом економском пристаништу српском на Јадранском Мору. Услед упада Албанских, у месецу септембру 1913-те на нашу територију, Србија је, не својом кривицом, доведена пред ултиматум аустро-угарски. Желећи дати доказа о чистим побудама самоодбране свог достојанства и интереса животних, понова смо дали доказа Европи, да Србија не долази у категорију држава, које намерно изазивају заплете и повода дају за ма какве конфлаграције. Нова држава албанска, која се вештачки ствара, многа ће питања, која су из балканског рата произишла и требала већ бити ликвидирана, одложити на неодређено време, а услед оваквог одлагања, наши интереси, како економски, тако и политички највише трпе.

Излазак Србије на Јадранско Море¹

I

Потреба да Србија има своје луке, и то баш на јадранском приморју, није од данас, већ од дана постанка њеног као независне државе. Области српске, које су пре ослобођења и постанка полунезависне Србије, били саставни део турске империје, нарочито су својим продуктима излазили на светске пијаци преко пристаништа Јадранског Приморја. Данапња Србија, у почетку XIX-ог века у данима свог стварања, још ненасељена и привредно слаба, била је у тесним везама са свима српским областима, које су излазиле на Јадранско Море. Пuteви из Србије у Босну, из Старе Србије и Македоније у Србију, као из Албаније преко Старе Србије за ондашњу кнежевину, били су саобраћајна средства за јак промет и за извоз српских сировина и увоз фабриката поглавито преко пристаништа на

¹ Овај је чланак штампан у „Економисту“ 15 новембра 1912, преведен је на француски а изашао је и у листу *Esplorazione Commerciale* — Milano.

Јадранском Мору. Та су пристаништа била: Авлона, Драч, Љеш, Дубровник, Сплет и друга. Пропашћу Млетака и Дубровника, трговина из Европе, нарочито после успостављених веза железничких у централној Европи, почела је упућивати, како извоз тако и увоз за Балкан па и за Србију, путевима ка Солуну и Цариграду, и значај се смањивао западне обале Балканског Полуострва и њихових веза са Србијом. Од Берлинског Конгреса, стварањем нових држава на Балкану, нарочито се ишло на то да се трговини средње Европе да значај већих веза са Балканом и Азијом преко Цариграда и Солуна. Али су догађаји на пољу светског саобраћаја, у племенитој утакмици путева и тарифа, почели давати Средоземном Мору све већи значај и оно место, које је оно у старо доба, а нарочито у средњем веку имало. Ово, што вреди за Средоземно Море, нарочито је од вредности било за Црно Море, а за тим и за Јадранско Море. Веза ових мора са Европом и Америком, нарочито од прокопаног Суеца, изазвала је јаку утакмицу између сувоземних путева средње Европе и поморских путева, чиме се појачао промет између Истока и Западне Европе, и почели се стварати јачи услови за напредовање балканских држава.

У свима овим менама, кроз које је пролазила саобраћајна политика, најгоре је на

Балкану пролазила Србија, као земља, која се преко свог мора, није директно могла везати ни са којом земљом у Европи. Зависност њена економска због ових незгода очевидна је и све тешкоће, које је због овога имала у својој трговинској политици, све до данас, познате су не само Србији, већ и нашим суседима и осталом свету, који је са нама у трговини имао посла.

II

Из политичких и трговинско тарифских разлога, Србија је од 1880 до 1906 године била сасвим искључена у трговању од свих балканских држава, и цела је њена трговина извозна и увозна била везана са Аустро-Угарском, која је имала до преко 90% увоза српског и извоза нашег у својим рукама. Овакав се начин рада одазивао и на природу артикала српских у трговини, и услед тога опажа се колосална стагнација. Наша је пољска привреда остала по све примитивна. Ова се примитивност нарочито фаворизирала немањем никакве индустрије, које није ни могло бити због ниских тарифа за увоз индустријских артикала из Аустро-Угарске. Тек од момента, кад је заштита аграрних интереса из Немачке нашла одзива и у Аустро-Угарској, настала је нова ера у нас, јер су наши скроз аграрни продукти: цереалије, стока и воће били изба-

чени сасвим или делимично, са пијаца суседне монархије. У борби економској, вођеној између нас и Аустро-Угарске, од 1906—1908 године, принуђени на нова тржишта и путеве, видели смо, да је важност српског мора један од најбитнијих услова за наш опстанак и економску независност, а са чим је у вези и услов за државно наше напредовање. Нови трговински уговори, на бази заштите наше индустрије, као контра концесији признатој од Европе, због препрека које су се чиниле нашим производима, створели су и повољне услове за квалитативно напредовање наше пољске привреде. На мах је у нас почела индустрија прераде меса преко кланица, продукција воћа, брашна, прерада воћа и друго, чега раније није било у нашој извозној трговини, или је било у сасвим малим количинама. Услед ових прилика дигао се и квалитет нашег извоза, број се артикала повећао, а у вези са овим и количина извоза почела је јачати. Разноврсност артикала, извоз за разне пијаце, утицао је на нове везе Србије са старим тржиштима и новим, и то већим делом новим путевима, јер су нам транзитне радње преко Аустро-Угарске јако отежане биле за извоз меса и сточних продуката, који трећину нашег извоза земаљског чине. Нова мера, коју наш последњи уговор са Аустро-Угарском има, а која лежи у контингентирању стоке клане,

упутила нас је да онај велики број стоке клане или живе, који је избачен из промета са тржишта суседне монархије, припремимо за друге земље: Италију, Шпанију, Француску, Белгију, Немачку, Енглеску, Мисир и друге земље, у којима нема никаквих забрана ни тарифа, или су тако незнатне увозне тарифе и лаки услови за увоз, да је рад Србије са тим земљама и рентабилан и могућ. Кад се све ово има у виду, онда се јасно, пошто је долазак до горњих земаља једино могућ и најрентабилнији морем, да је море битни услов нашег опстака. Све ово вреди и за српска жита, које извозимо у јачини 40—50 милиона, дина. Јер и она су избачена из Аустро-Угарске прохибитивним царинама. За њих је потребно у првом реду море, јер се минималне количине извозе за Немачку Дунавом у правцу Регенсбурга.

Кад све ово стоји за Србију у погледу вредности мора у границама Србије, пре почетка балканског рата, онда је тим јаче од вредности за нашу независност економску, имати море за проширену област Србије. Проширена Србија, кад на море не би изашла, морала би са продуктима из нових области Србије, који се до мора пружају, изаћи преко сасвим неприродних извозничких центра у промет, и артикле и продукте из непосредне близине Јадранског Мора упућивати преко Солуна

и Београда за Европу. Ова је незгода и сувише очевидна. Да ће пак, Србија, кад би јој се спречно излаз на море, бити у много незгоднијим приликама но што је случај данас, јасно је с тога, што ће од сада имати да води рачуна о већем извозу по квантитету, и кад су тешкоће биле за мање количине, онда су тек готово несавладљиве за дупли извоз.

Да овде сведемо разлоге за море. Користити новог извоза, природа наших артикала, тржишта Западне Европе, већ побројана, која су најближа ако се иде преко Јадранског Мора, говоре за излаз наш на море, и ко не жели видети једну земљу у приликама тешким, да себи створи најосновније услове за живот, тај неће имати куражи да се нашем изласку на море одупире. Кад је Србија због мора почела рат, јасно је за све нас било да су са њим у вези наши најбитнији интереси, а што ове разлоге износим не чиним да нас у Србији убедим, већ да их доставим до знања целоме свету, коме су можда нејасне наше жеље и напори које смо чинили мора ради.

III

Говорило се да је за Србију боље Егејско него Јадранско Море. О овоме не може бити говора код људи, који знају како се Србија пружа и коме је мору ближа. Србија ће се служити свима морима балканским: Црним

Морем, Јегејским и Јадранским, према артиклима са којим ради и земљама са којима тргује. За рад извесним путевима главни су услови: тарифе. Тарифе се мењају са дужином путева, и удешава се данас да тарифе буду ниже ако су путеви дужи, како би се употребиле и руте, које на први поглед изгледају неприродне и непрактичне. Све ово вреди, кад су у питању артикли, који не трпе квара и унутрба од дужине трајања транспорта, какав је случај готово са свим индустријским артиклима. Кад је реч о извозу људских намирница, које траже најкраће време да дођу до пијаце потрошачке, онда тарифа игра по све споредну вредност и краткоћа је пута најважнија и најпресуднија. Последњи је случај за извоз стоке, сточних продуката и воћа, чиме Србија највише тргује, што тражи кратак пут. Како су пијаце за ове артикле: Италија, Француска, Шпанија, Енглеска, Белгија и друге земље Западне Европе, то је јасно као дан, да је извоз горњих продуката, не само рентабилан, него и једино могућ преко Јадранског Мора, и да је за извоз тих артикала Јегејско Море са свим неподесно. За извоз живе стоке на пијаце Средоземног Мора, изузев Мисира, једини је пут преко Јадранског Мора. Велико калирање (губљење у тежини код живе стоке), кад се стока извози преко Солуна за Напољ, Ђенову, Палермо и Милано, може се спречити

само кратким рутама, а оне иду само преко Јадранског Мора. Извозили смо и знамо да пут од Србије до Ђенове некада траје и 27 дана, док се у Ђенову преко Јадранског Мора, ако се италијанска железница искористи, може стићи за 5—8 дана. Пут из Србије у Напољ, преко Јадранског Мора, краћи је три пута од истог пута преко Солуна. Све ово вреди за тачке извозне из данашње Србије, ако се пак у рачун узму области нове Србије, које се на-слањају на Јадранско Море, или су у непосредној близини његовој, онда је горња разлика о раду преко Солуна или Јадранског Мора, још много већа.

Ако се све везе железничке створе у новој и старој Србији, које ће Србију везати са суседним областима и морима, нарочито са Јадранским Морем, онда ће тек бити готово немогуће живети без нашег пристаништа на Јадранском Мору. Железничке везе појачавају промет, дижу ниво економски, јачају продуктивну и консумтивну моћ нових области српских, — и без дебушеа (излаза) на Јадранско Море, овај се промет рационално не може самовладати. Ако се стари сувоземни путеви поправе, нови створе и безброј вароши трговачких у западном делу Полуострва Балканског дигне из данашње учмалости, те се стара трговина васпостави излазом нашим на море, Јадранско Море добиће значај, а са њим већу

рведност и сва пристаништа на италијанској и аустријској обали. Како је тенденција у светској утакмици и промету да се све створи што доноси културу, што олакшава да се до бољих и јевтинијих срестава за живот дође, да везе међу народима буду интимније, мислим да неће бити ни једног културног човека, који ће сузбијати оправдане жеље српске, које су хуманитарне, културне и по нас животне.

Црно Море ће и на даље остати за наше цереалије најважније. Русија, Румунија и Бугарска као извозници жита прикупили су бродове целог света, који жито као баласт из горњих крајева вуку за запад европски, одакле се лађе са фабрикатима враћају на исток европски, за Малу Азију. Овакав стицај услова за јевтине цене утицао је повољно на извоз нашега жита Дунавом преко Црнога Мора за тржишта западне Европе и земље Средоземног Мора. Ово ће и на даље остати. Извоз наше стоке за Египат остаће и на даље преко Солуна, као што ће Солун остати једна од важних тачака за увоз фабриката из Европе за Балкан. Дунавом и преко Црног Мора могу се и други производи извозити, који као жито не трпе ништа од дугачких путева, ако има других услова, нарочито подесних транспортних срестава, као што је случлј данас за цереалије. Један део наших продуката: цереалије и мала количина живе стоке ићи ће другим

морима на тржишта, док сав остали извоз из Србије као и увоз за Србију, најприродније ће прелазити преко наших пристаништа на Јадранском Мору.

IV

Човек мора све разлоге побити, кад се тиче нашег излаза на Јадранско Море, па и овај најслабији: да се Србија задовољи ога-рантованом неутралном зоном, која би нас из-вела на Јадране. Да је Србија далеко од Ја-дранског Мора, као Румунија; да Србија не жели да дође у своја пристаништа одакле је најездом Турака избачена; да Србија не жели задржати оно што је крвљу најбоље деце своје задобила; да Србија има пред собом само ам-биције а не питање независности економске и политичке са изласком на Јадранско Море, — зар би и могло бити говора о некаквим не-утралним зонама. О неутралним зонама за тр-говину може бити говора још само у колони-јама и то слабир, и довољно неразвијеним. Неутралних зона данас нигде нема у Европи, пошто и слободна пристаништа готово су не-стала. Сваки је пут, ишао преко ма чије територије, слободан; свако је пристаниште слободно за трговину и зна се на који се начин до тих слобода долази. Принципи реципроцитета вреде за уговоре којима се трговина и пристаништа стављају у службу промету светском, кад је

реч о трговини међу европским државама. Како је Србија, као и све остале балканске земље, земља европска, културна и независна, то ће и она регулисати своје односе са суседима и са Европом на принципу реципроцитета. Нико у Србији и не помислила, јер би то било на штету наших сопствених интереса, да отежава саобраћај Србије ни са ким, а најмање са Аустро-Угарском; да прави сметње транзиту европском, који би преко Србије ишао ка Солуну или Јадранском Мору кад све то није у нашем сопственом интересу, — онда је тражење неутралних зона преко Србије са свим апсурдна ствар, за коју није вредно речи трошити. Недајухи никоме неутралне зоне преко Србије, Србија не жели неутралне зоне ни преко чије територије, већ тражи своју територију за излаз на море и грађење својих транспортних средстава, који ће и Србију за море везати, и везати Србију са свима суседним земљама.

V

Тенденција је целе Европе да на пољу светског промета, у недалекој будућности, стави сва средства трговини на расположење, да у утакмици светској добије највеће могуће користи од привреде светске. Једнога дана неће бити ни царинских области у Европи, нити свих могућих баријера промету и саобраћају, али да то време што скорije може бити, мо-

рају се нивои привредни свих области у Европи више мање изједначити. Од свих крајева Европе, Балкан је на најнижем нивоу привредном, и у државама се његовим још много мора радити да се стигне степен напредних културних народа западне Европе. Ове провинције балканских земаља, које је Србија сад заузела, а нарочито области поред Јадранског Мора, које су до пре сто година биле најцвјетније, са свим су запуштене. За читаво последње столеће, у тим областима културе није ни било. Све што још културно постоји, остаци су средње вековне српске културе, која се гасила најездом османском; и кад Србија ослобођивањем ових крајева доноси уз слободу све што је потребно да се ниво економски и културни ових маса дигне, онда се ови напори Србије морају поштовати и ценити. Ко противу нашега рада устаје, устаје противу културе. Ако се погледа на напредак Србије, ако се њен ниво културни сравни са нивоом нових области турских, које су биле под доминацијом турском, видеће се да су разлике огромне, и да ће нам интензивног рада требати много и неколико деценија, да ове нивоске разлике уједначимо. Уједначавањем нивоа привредних и културних између данашње и проширене Србије, вршимо једну дужност велику и у корист свога

племена и у корист европске културе, још ћемо спремнији стићи за моменат, кад Балкан без опасности може ући у заједницу европских држава, кад ће оне на пољу трговине, саобраћаја и опште културе чинити једну целину.

ИНТЕРВЈУИ

Интервјуи са страним дописницима

У овом одељку износим своје разговоре са страним дописницима о догађајима важним из 1912 и 1913 и то по хронолошком реду. Важна питања, као што су: излаз Србије на Јадранско Море, границе српско-албанске, услови будућег напредовања привредног наше земље и др., што се је у поменутом периоду великих и бурних догађаја јављало и дискутовало код нас и на страни, налазим да је најбоље изнети оним редом, којим су се та питања и низала. Своје интервјуе нисам ни мењао ни допуњавао, према променама које су се збиле и услед чега су извесна питања на други начин решена, но што смо ми желели или у стању били предвидети права њихова решења. Хтели смо, да се из разговора, које овде износимо виде фазе кроз које су пролазила гледишта на ствари и догађаје, који су нас највише интересовали. Мислим, да је погрешно, кад се заврши извесан циклус догађаја, да у синтези њиховој буду изостав-

љене етапе и путеви којим смо ишли, и ако ти путеви нису довели до оних резултата, које смо од њих очекивали. Човек ради и предвиђа догађаје по циљевима које има постићи и по подацима, којима располаже у својим информацијама; а резултати се пак постижу по стицају прилика и моћи нашој да прибавимо важност својим убеђењима и оправданости разлога и интереса. Много је непредвиђеног било у балканским догађајима и то непредвиђено дало је више успеха и резултата но што су могли дати методи и системи, којим смо се служили, имајући у виду више прошлост но стварност садашњости.

Ради оправданости горњих навода навешћу неколико примера. Аутономна Албанија могла је бити предвиђена по уговорима, о којима се раније говорило, између Италије и Аустро-Угарске; а могла се је очекивати услед толиких, и ако не организованих, а оно учестаних побуна албанских последње три године. Пре почетка балканског рата она није улазила ни у какве могућности ни у калкулације за заједничку савезничку акцију. Балкански се савез рађао пред очима Турске, Румуније и целе Европе и о њему се ништа није слутило. Његова појава је једне забринула а друге пријатно изненадила. Резултат војне акције савезничке био је неочекиван за Европу, као што су и његови крајњи резул-

тати. Савез, са којим се ушло у рат, замењен је при крају рата другим савезом, у који је на место Бугарске дошла Румунија. Конфликт између савезника при деоби територије освојене био је неизбежан: услед утицаја спољних и незгода унутарњих, које су резултат традиција етничких на Балкану. Резултат је био како се није очекивао од оних којима савез балкански није требао, на место слабијег дошао је јачи савез, који у себи све услове има да данашњи статус на Балкану брани и чува.

Данашње је стање солидније од срушеног стања. Оно у себи има, поред незгода услед ривалитета између Бугарске и осталих народа балканских, више услова да пређе у конфедерацију балканску, но што је то раније био случај. Сметње развићу привредном, финансијском, етничком, па и достојанству народа балканских, који су се развијали, узгред су отклањане од ових или оних сила европских, које су на Балкан гледале неједнако у разним временима и одазивале се по могућности нашим жељама и потребама. У будућности наћиће се у савезу балканском прави извори за силе, којима се сви отпори нашем развићу могу савладати, и заједничко дејство свих нас биће ефикасније, но што је сепаратистичко било у прошлости.

Намере савезника¹

Ја сам имао интересантан, ниже изложен, разговор, са Министром Народне Привреде г. Костом Стојановићем и чланом Главног Одбора Старијих Радикала:

На питање о посредовању, он ми је рекао:
„Нама не треба никакво посредовање, неопходно је потребно, да се Турска, ако жели мир, обрати нама директно. Турски су државници пре три недеље били веома горди, они нису хтели чак ни да одговоре на наше ноте и ако смо ми тражили само извршење онога, што је било предвиђено одредбама берлинског уговора. Ми смо данас у сасвим другим приликама, наш положај је много надмоћнији, status-quo је уништен на бојном пољу у исто време као и наши ратијни захтеви.

У будуће ми ћемо радити увек у споразуму са нашим савезницима; у сваком случају ми ћемо продужити кретање; нико сада на Балкану неће допустити ни једној великој

¹ Разговор са г. Пигашем, београдским дописником „Temps-a“ 26 октобра (8 новембра) 1912 год.

сили, да добије друге повластице: трговинске или економске, до оних, које се дају и које постоје између великих сила европских, и које се предвиђају међународним уговорима на основу једнакости“.

— „Шта мислите Ви, Господине Министре, о могућности једног споразума са Аустријом?“

— „Ево једна ствар, која је за све нас непојмљива. Одакле долазе захтеви Аустро-Угарске за наше будуће одношаје са њоме? Никакав разлог, никакав мотив у прошлости не дају Аустрији право, да нам тражи, да се њени економски интереси нарочито осигурају на особити начин. Принципи узајамности може увек у будућности, као и у садашњости и прошлости да уреди одношаје између Србије и Аустро-Угарске, као што је случај између Аустро-Угарске и Румуније.

Пред објавом рата одрицано нам је чак право изласка на море; угрожаван је чак наш опстанак. Ми смо сада осигурали са нашом сопственом снагом и једино помоћу наших савезника све оно, што је потребно за независан економски развитак наше земље. Ми не бранимо ни нашим суседима, нити пак икоме, да се њихова трговина користи путевима, који кроз нашу територију воде на море, под условом узајамности, у колико њихови путеви и границе буду отворени за извоз наших про-

извода. Грађење железничких мрежа, које ће везати нашу земљу са Адријом, даће могућности европској трговини, да од Средоземног Мора иде до Русије. Спајање српских железница, рачунајући ту и линију митровачку, са босанским користиће аустријској трговини, као и трговини Средње Европе у правцу Солуна и Јегејског Мора. Ми не разумемо, шта друго може да тражи од нас Аустрија? У опште ми нећемо пристати да дискутујемо и нећемо дискутовати ако нам се тражи нешто друго, а не оно што две суседне земље узајамно могу дати једна другој, преговарајући на основици реципроцитета.

Поводом овога могу Вам рећи, да је предлог о незаинтересованости сила Поенкаре-а тачно тумачење погледа и жеља четири савезних краљевина; ова формула садржи све идеје, које сам Вам ја сад изнео, Аустрија ће у тој нашој мисли свију хришћанских народа балканских“.

— „Можете ли ми Ви, Господине Министре, рећи о будућој подели заузетих територија?

— „Сувише је рано говорити о подели територија Европске Турске. Рећи ћу Вам толико: да је подела у главним потезима већ обележена.“

— „Можете ли ми што год рећи о будућој конфедерацији Балканској?“

— „Ми смо увек желели конфедерацију балканских народа за одбрану наших политичких и економских интереса; ми ћемо учинити све што је могуће, да савез, који већ постоји и који је запечаћен проливеном крвљу, не престане да дејствује на узајамну корист наших земаља. Само се продужењем овога савеза може потпуно осигурати мир на Балкану и полуострво неће више бити извор могућег европског пожара, као што је било тако дуго под турском владавином. Садашњи савез прошириће се; битни интереси балканских држава налажу им у првом реду образовање царинског савеза, што је етапа за праву конфедерацију.

О сукобу Србије са Аустро-Угарском због изласка нашег на Јадранско Море.¹

— Како цените, господине министре, данас ситуацију на Балкану?

— Ја верујем да се ми приближујемо крају рата. По паду Битоља, скоро се цео западни део Турске налази у нашим рукама. Ми смо извршили брзо, и смемо рећи, бриљантно задатак који нам је био обележен. Битка код Битоља трајала је четири дана и четири ноћи; цени се да су Турци имали око 20.000 мртвих и рањених; ми смо запленили све њихове топове, велику количину пушака и муниције и знатан број заробљеника.

— А даље ка западу, према Јадранском Мору?

— Као што знате и у том правцу наши су успеси задовољавајући: наше трупе, удружене са црногорским, изашле су на море; при њиховом пролазу Арбанаси су их свуда дочекивали пријатељски; они нису хтели ни да

¹ Разговор са г. Пигашем, београдским дописником „Temps-a“, новембра 1912.

приме новац за храну нашој војсци. Ми плаћамо све у готовом; реквизиција у нас не постоји као систем а ретко је у опште примењивана. При пролазу кроз Албанију Срби нису долазили у сукоб с Арнаутима, који нису били нарочито наоружани против нас, као што је то био случај у почетку рата с Арнаутима који станују поред српске границе.

— А конфликт аустријско-српски? Да ли би ми о овом могли дати каквих нових обавештења?

— Ми мислимо да Аустрија ни у једној од наших радњи није нашла макакав узрок за незадовољство. Ми смо увек мишљења да је потребно, пошто смо њени најближи суседи и пошто ћемо и даље живети у њеном суседству, да се створе и одржавају везе које су корисне за обе стране.

„У говорима држаним у Делегацијама од стране политичара свију народности није формулисан ниједан солидан и од вредности разлог, из ког би излазило да би аустријски економски интереси били угрожени нашим изласком на Јадранско Море. На против, многи су чувени посланици у Делегацијама показали, да би наш излазак на Јадранско Море створио баш главну погодбу за закључење аустријско-српског трговинског уговора у будућности, под повољним условима. Излагања у талијанској штампи исто су тако повољна по нашу

ствар. Иста расположења срећемо такође у великом делу немачке штампе.

— А шта мислите о стварању аутономне и независне Албаније?

— Што се тиче питања о Албанији ви већ имате значајне изјаве господина Пашића. Идеја о аутономији поникла је за време рата; пре тога није на њу нико помишљао ни у Европи ни на Балкану. Треба оставити заинтересованим странама времена да о томе размисле; међутим, у колико би наши интереси били угрожени овом аутономијом, ми ћемо учинити све што је могуће да то спречимо. Ми смо се тукли и пре сто година са Турцима да би обезбедили све оно што је потребно за развијање српског народа на Балкану, па и данас ћемо све урадити што је потребно за његову слободу и независност.

— Аустријанци примећују, Господине Министре, да Србија може изаћи на Јадранско Море само кроз Црну Гору, преко територије која је насељена Србима?

— На против, територија, кроз коју ми пролазимо да би изашли на море, насељена је највећим делом Србима. Ми то можемо да докажемо и историјски и географски и етнички. У току последњих векова арнаутска су племена, потиснута са југа на север, истребила и разјурила Србе, који су некада ту били и ми за то имамо доказ у именима племена,

река, вароши и села, која су српског порекла, а и данас скоро цело становништво говори српски.

— Ви продужујете, дакле, да се надате у мирно решење аустријско-српског спора?

— Ми се увек надамо да ће Аустрија и њени савезници водити рачуна о овим разлозима и да ће, желећи да сачувају мир, учинити са своје стране све могуће концесије ради тога. А ми смо, што се нас тиче, у најбољем расположењу да очувамо трајан мир на Балкану.

Аустрија и Србија¹

Питање о добрим суседним односима између аустро-угарске монархије и Балкана, нарочито Краљевине Србије, јесте донста жеља свију зрелих политичких чинилаца обеју страна, и сваки искрени рад у томе смислу јесте заслуга. Зато се нећемо устезати, да овде изнесемо изјаву познатог српског политичара и националног економа, о коме смо уверени, да му је искрено стало до тога, да се однос између Србије и Аустро-Угарске што пре претвори у однос добрих суседа.

С бојништа сам се навратио у Београд и данас сам на првом месту посетио свога одличног познаника, садашњег Министра Народне Привреде Господина Косту Стојановића. Наш разговор првобитно није био намењен новинама. А ја сам већ претходно у шали нагласио, да нисам дошао „за интервју“. Али се из скромних почетака развила жива ди-

¹ Разговор са г. Слепанеком, дописником „Narodni Listy“ од 16. новембра по новом 1912 год.

скусија, чим смо се дотакли најтугаљивијег питања: о односу Аустро-Угарске према Србији у даном тренутку.

Још неколико уводних речи. Министар Г. К. Стојановић припада људима владајуће старо-радикалне странке, отуда и с правом заузима место у „јаком кабинету“, како се назива садашња влада. Његов је утицај на правац привредне политике земље значајан. Његова је доследност у томе смислу историјска. Када је предузео портфељ Министра Народне Привреде у време царинског рата с монархијом, дао је привредном животу земље конкретан израз и тенденцију.

Кад је напустио министарски положај, радио је литерарно истим правцем, тако да сада просто практички следује путевима, којим је ишао теориски од оног часа, када се је одрекао министарског портфеља.

Његова је маркантна способност скренула пажњу и у иностранству.

И овдашњи официјални представници наше монархије виде у њему личност, преко чије се главе не може прећи на дневни ред.

Министар је говорио доста јетко о досадашњој политици монархије према Србији.

„Не видимо, како да разумемо такву политику, која нам кроз уста својих заступника жели све најбоље, али се с њима срстамо на

сваком кораку, где хоће да нам онемогуће *самостални развипак Србије*.

Суседна монархија, доиста, у датом тренутку општега узбуђења народа не би требала да не води рачуна о његовом расположењу. Цео се народ у нас пита: „Шта управо хоће Аустро-Угарска од Србије?“

Држимо да је дошао прави историски тренутак, — а можда се више неће ни вратити, — који пружа последњу прилику, да се створи промена у њеној досадашњој политици како према Србији, тако и у опште према Балкану. Задржали та политика и овога пута исти колосек, онда је не може изненадити, ако у срцима свију и свакога становника Србије усклија семе мржње које она сеје“.

„Својом је досадашњом политиком. А.-Угарска претрпела огромне привредне штете на Балкану. Њеним је одличним позицијама завладала пре свега Немачка. *Хоће ли се можда Аустро-Угарска одрећи поитиуно балканског трга и уступити га другима?* С радошћу констатујемо, да представници, заступници свију народности у Аустро-Угарској без разлике желе пријатељски живот с нама. Молим, да нагласите, да је Србија свима тим представницима без разлике народности подједнако захвална на *изјави добре воље*, али ће нам бити жао, ако будемо услед ненаклоњене нам политике монархије принуђени, да

обуставимо привредне све односе с народима аустро-угарске монархије, с којима иначе желимо да живимо у најтепљим привредно-пријатељским односима.

Досадашња *политика* суседне монархије сеје у опште неповерење и непотребну мржњу код балканских народа, заборављајући, да би балкански народи, задовољени у својим животним политичким потребама, били много бољи потрошачи израђевина суседне монархије после рата него ли до сада.

Аустро-Угарска у опште намеће Србији сто ствари, које ми нећемо, ми хоћемо свега само једну једину: *да призна, да је наше оно, што је заузела наша војска*. Уверен сам, да ће А.-Угарска са својим досадашњим гледиштем остати усамљена. С Европом је потребно већ једном проговорити отворено. Балкански савез није створен *за то, да се крв његових храбрих војника пролева залуду*. Неке државе још сада изјављују, да у балканском питању нису заинтересоване. *Француска*, која је преко *пет милијарди* инвестирала на Балкану, којој балкански савез мора бити благодаран за *одлично наоружање своје војске*, којој смо благодарни за наш привредни напредак, за добре државне финансије, за развој железничке мреже и т. д. та Француска изјављује, да у балканском питању неће тражити обезбеђивање нарочитих интереса. А

Аустро-Угарска, која код нас није ништа инвестирала, која *ничим није допринела за наш развој* *и* *а* *њену смо робу ипак највише куповали*, не приступа том становништву у балканском питању.

Неће да нам допусти излаз на Јадранско Море, јер су му обале настањене Албанцима. Аустро-Угарска је изашла на Јадранско Море преко Срба и Италијана. Ми треба да дамо Албанији аутономију!? Међутим цео свет зна, да Албанци нису културан живаљ, да је то полудивљи народ, који нема ни појма о цивилизацији. Видели сте и сами, како тај живаљ изгледа. Видели сте крајеве, праву пустињу, која потсећа на Средњу Африку. Србија ће морати да *ради најмање педесет година* у тим крајевима, па да их подигне на ступањ, на коме су данас Србија и Бугарска. Нашли смо их пусте, без железница, без путева, без телеграфа, без школе, без вере...

Колико ће тек бити потребно уложити енергије и капитала, да се све то дотера. Србија за то мора себи у тим крајевима осигурати мир. Аутономна Албанија не би била ништа друго до *огњиште нових смутња* и прибежиште разбојника, одакле би наш рад могао бити свагда порушен.

Ми морамо имати излаз на Јадранско Море. Ми га не тражимо параде ради, већ због тога, што без њега нема за Србију праве са-

мосталности политичке. Нећемо излаз на Је-гејско Море, јер то припада свери бугарских и грчких интереса. Ми хоћемо *тјамо, где смо већ били*. Пут к Драчу засејан је историским споменицима великог српског царства и српскога живота. Као што је познато, потребом излаза на море прожет је цео народ, и ми смо готови, да за ту животну неопходност *пролијемо и своју крв*.

Ако Аустро-Угарска жели с нама добре привредне односе — први нам је услов излаз на море. Приликом свију трговинских уговора са Србијом А.-Угарска је наводила, да с обзиром *на угарске аграрце, не може наше извозне интересе како треба задовољити*. Дунавско-јадранском железницом моћићемо на другу страну извозити оне производе, за које у суседној монархији нема потрошача, и онда можемо очекивати повољан трговински уговор.

Беспредметна је бојазан, да иза наших захтева за приступ к мору стоји неко други. Србија ради потпуно самостално, добро оцењујући своје интересе. Бојазни, да би наше пристаниште у споразуму с Италијом могло постати ратно пристаниште, морају се у Италији смејати. Наш је трговински додир с Италијом веома лабилан.

Италија и Србија¹

Угледни талијански лист „Коријере дела Сера“ доноси разговор свога ратног дописника из Београда, г. Душана Синобада, са Г. Костом Стојановићем, министром народне привреде, о арбанашком питању и о излазу Србије на море. Ево шта је Г. Стојановић казао:

„Као што већ знате, на Балкану су биле две инвазије: прва је била римска, а друга турска. Прва је донела цивилизацију и културу, чији се трагови и данас налазе по овим земљама, а друга је донела варварство, реакцију и мрачњаштво и зауставила природан ток стварања балканских држава у 13. и 14. веку, док у томе времену никакве сметње није било у Европи да се западне државе развијају у своме напредовању.

Данашњи дакле покрет и рат на Балкану против Турске морао је доћи као неизбежна последица за ослобођење потлачених народа

¹ Разговор са г. Синобадом, дописником „Corriere della Sera“ 16. новембра 1912 год.

и обезбеђивање животних интереса балканских држава.

Кроз цео средњи век Италија и Србија, налазећи се обе на Јадранском Мору, имале су узајамне трговинске интересе, који су тада међу њима у велико цвели; а то би и од сада могло бити.

У економском рату с Аустријом године 1906—1908. највеће су нам тешкоће биле што нисмо имали никакве непосредне везе између Србије и мора, пошто се јадранска железница није могла привести у дело ни за 35 година, због турске немарности. Како међутим није било везе са италијанским тржиштима: Напуљом, Ђеновом, Палермом и другим, морали смо се служити Јеђејским Морем преко Солуна — што је веома дуго трајало. Тај је пут нама користио само за Египат.

Главни српски аграрни производи и стока морају се превозити преко Јадранског Мора за западна тржишта, и стога држимо да ће нас Италија моћи разумети боље него ико други. Италија је за време поменуте кризе изишла Србији на сушет више него и једна друга држава, примајући нашу стоку и пољопривредне производе, стављајући нам у исто време на расположење своје бродове, да би нам олакшала превоз, чега се ми са захвалношћу сећамо.

Србија не тражи излаз на Јадранско Море

из неких неразумљивих амбиција, него искључиво из животних интереса земаљских. Када Србија изађе на Јадранско Море и нађе нове пијаце за своје аграрне продукте, те не буде морала извозити на аустро-угарска тржишта, конкуришући тако аустријским аграрцима, престаће тада тешкоће за закључење бољег трговинског уговора. Пошто Аустро-Угарска искрено жели да дође у тешње економске везе са Србијом, она мора баш за то пустити Србију да изађе на море. А дискусија Бертолдова у делегацијама са најкомпетентнијим економистима и политичарима и своди се на то, да се Србији осигурају сви они услови, који су потребни за боље трговинске односе између Србије и Аустро-Угарске. И нико од њих не само што не оспорава Србији излаз на море, него још налазе да је то апсолутно потребно и право.

Србија пред Европом нема да брани овај њен спор, јер сви: Русија, Енглеска, Француска и савезне балканске државе, разумеју њене животне интересе, за које је она пролила и пролива своју крв.

Да би се спречиле оправдане потребе Србије за излаз на Јадранско Море, изнете су комбинације о аутономији Албаније. Свест о аутономији Албаније није поникла у арбанашком народу, него у главама претенданата и људи који нису ради да Балкан буде на миру.

Србија је у борби с Турском имала против себе Арбанасе, и они су се борили да би сачували не своју аутономију, које нису свесни, него да би сачували свој изузетан положај према другим хришћанима у Турској, који су имали од дана када су примили ислам. Тај изузетан положај био је у томе: што је свакоме Арнаутину било допуштено да пљачка и убија, не одговарајући никоме за то. Таквом побеђеном народу на бојном пољу, кога су назови пријатељи пет векова равнодушно гледали без аутономије, сад су се ти пријатељи нашли побуђени да се за њега заузимају, да се боре за његова права која, ни он сам не тражи. Када Арбанаси у уставним државама, Србији и Грчкој, буду изједначени с осталим грађанима у свима правима и дужностима, од њих ће бити добар и солидан елемент, какав је био кроз цео средњи век у Србији и Грчкој, јер му тада нико неће дати изузетних права, а чуваће му се све етничке особине.

Стварање арбанашке државе, која није никада ни постојала, не долази из културних или човечанских побуда, него из разлога оне старе, неразумљиве средњевековне политике, која се оснивала на антагонистичким принципима. Балкански савез створен је да се прекине са несрећном турском владавином у Европи; он ће тежити и да чува ново-створено стање, које је залога мира за Балкан, а

преко Балкана и за Европу. Све, што је на-
перено против интереса ма које од држава
балканског савеза, морају и остале осетити,
и савезници ће увек бити готови да бране
ону државу, чији се интереси политички и
економски крње, уверени да, бранећи инте-
ресе појединих савезника, бране и своје. А и
велике силе, које желе мир у Европи, браниће
— уверен сам — интересе савезних балкан-
ских држава од сваког страначког насртаја.

Европа и балкански савез¹

— Шта мислите, господице министре, о садањој ситуацији, о расположењу јавнога мнења и европских влада према балканским државама?

— Ми Срби и балкански народи врло смо срећни што видимо да нашу ствар брани не само велика листа Тројног Споразума, већ и извесни органи земаља Тројног Савеза. Пријатељи мира дошли су на ту мисао да локализују рат на Балкану. Ми смо сигурни да ће њихов пледоаје имати одјека у свима званичним круговима.

„Ако Европа озбиљно жели да избегне рат, она ће у томе успети, јер нема ниједног питања које се може решити а да не додирује интересе великих европских држава. Балкански народи су готови да респектују морална и економска права великих сила на Балкану. Они су за то материјално способни и они су доспели до доста високог моралног

¹ Разговор са г. Пагашем, дописником Temps-а 6-19. децембра 1912.

и интелектуалнот развиња, да могу дати задовољења силама, које су још пре рата биле ангажоване на полуострву.

Наши поверлици цене нас као поштене потрошаче, који умеју тачно одговарати својим обавезама.

„Верска толеранција народности наших земаља не да се порицати, са те стране не може бити никакве бојазни за какве тешкоће.

„Ми од Европе не тражимо друго ништа, до респект наших легитимних и виталних права. Инспиришући се тим истинама, балкански народи и велике силе неће имати муке да се разумеју.

У пркос категоричним демантима у неким престоницама, продужују се прорицања да ће се ускоро растурити савез четири краљевина.

— Прорицање је ово вероватно заинтересовано, али је лажно. Далеко од тога да прекинемо наш савез, ми хоћемо да га проширимо и појачамо.

„Када би са нама била Румунија, ми би имали све елементе снаге, потребне да бранимо интересе Балкана. Ми држимо, да ће брига за великим националним интересима њихове земље учинити да румунски државници промене политику и да ће разумети потребу да се придруже нашем савезу. Бугари, најближи суседи Румуније, раде сада на једној основици зближења.

Румунија нема никаквог интереса да остане одвојена од нас. Ове друге балканске државе помоћиће то дело и неће жалити ништа да би се успело. Са Румунијом би савез био потпун. Наша би конфедерација тада одиста представљала једну нову велику силу, са чијим би интересима Европа морала да рачуна, јер се онда европска равнотежа више не би могла утврђивати простим издвајањем те нове велике силе.

„Балкански народи, јаки у свом савезу, неће онда у Европи више ни од једне државе тражити помоћ за одбрану својих сопствених интереса, као што су морале чинити до данашњег дана, кад их је Европа понекад третирала те балканске молиоце као безобразне просјаци. Велике државе отпочеле су мењати своје мишљење о нама од тријумфа нашег оружја, али би га морале потпуно променити ако би се наш савез појачао приступом Румуније.

— Имају ли савезници намере да још развију своју војну снагу?

— Да, наравно. Ми сувише добро знамо да Европа поштује само снагу. И ми ћемо стално повећавати број наших топова и пушака.

„Има данас у Европи сила које не цене жртве које су балканске државе учиниле за напредак и мир на Балкану, следствено и за европски мир, и које траже да ограниче територијална повећања балканских држава, да

би фаворизали једну варварску државу и спречили природно развиће младих држава, довољно напредних, да у многим погледу ривализују са старим европским народима. То нас, понављам, обавезује да појачамо садањи савез и да се пред Европом представимо са оним што она највише цени: импозантном војном снагом.

„Ми нисмо ратовали рата ради, већ зато што је то био једини начин да се створе неопходни услови за нашу независну егзистенцију. Ако нам се остави све што смо повратили, ми ћемо у будуће бити најбољи браниоци мира. Кажу, да са својим захтевима хоћемо да изазовемо европски рат. Ми смо далеко од тога. Нико на свету не зна боље од нас страшне последице рата. Ми смо, тако рећи, у перманентном ратном стању већ пет векова. Ако се велике силе покажу правичне, нећемо ми бити опасност по мир. Али је потребно да Европа увиди одакле у овом часу долазе претње с ратом и да интервенише тамо где треба.“

Србија и Италија¹

Улога италијанске владе, која се изјаснила солидарном са Аустро-Угарском у противљењу да се Србији да приступ на Јадране, јако се осуђује у београдским политичким круговима. Незадовољство против Италије је веома велико. Много ће времена проћи док Италијани поврате симпатије код српског народа и на Балкану, које су они изгубили. Сама хитња од стране римског кабинета да се користи ратом између балканских савезника и Турске да закључи италијанско-турски мир изгледала је сумњива многим политичарима савезних краљевина; данас се чуде, што виде Италију у споразуму с Аустријом, и што изјављује: да се излазак Срба на обалу Адрије не слаже са интересима италијанским на овоме мору и да показује исти страх, као и Аустрија од словенског избијања на јадранске обале, и да ће срп-

¹ Разговор са г. Пигашем, дописником „Temps-a“ 2/15 децембра 1912 год.

ско пристаниште у ствари бити руско пристаниште.

Овде су свесни да Италија не ради слободно, јер има обавеза према Аустро-Угарској. И ако није позната садржина уговора, којим су одређени одношаји Аустро-Угарске, држање званичне Италије у толико је више за жаљење, што судећи према говорима држаним у римском парламенту, већина политичара италијанских нису противни жељи Србије да добије једно пристаниште на Јадрану и да је само питање о аутономији албанској, које интересује поглавито Италију.

„Дакле, ми смо готови, ми и цео балкански савез, рекао ми је један члан београдског кабинета, да пристајемо на аутономну или независну Албанију, али само под условом, да она не обухвати територију потребну за наш излазак на Јадране, који ће нам стварно осигурати економску и политичку независност. У ствари је ово борба за поседање трговачких путева, који воде у центар полуострва. Аустријанци и Италијани неће да ови путеви буду у другим до у њиховим рукама. Ми мислимо, да су Италијани јако заинтересовани да дођу у директни контакт с нама, јер се Аустрија увек стара да их замени, као што је и до сада био случај. Док је Италија помагала грађење железнице Дунав—Адрија, Аустрија је стварала хиљаду тешкоћа, да

оногоући остварење тога. Тако ће бити и у будуће.

Ми сажаљевамо штетно држање владе италијанске, али смо сигурни, да ће се Италија у будућности ориентисати према правим економским потребама заједничког рада са Србијом“.

Србија и Аустрија¹

Г. Ч. Слепанек, београдски дописник „Народних Листи“, интервјуисао је министра народне привреде о трговинско-политичким односима Србије и Аустрије и ми тај интервју доносимо:

„Изјаве истакнутих личности у Аустро-Угарској у погледу ревизије трговинско-политичког програма монархије на Балкану, а нарочито у Србији, подстрекле су ме, да разговарам о тим питањима са министром народне привреде г. Костом Стојановићем, који ме је овластио да његове изјаве публикујем.

Г. Министар на првом месту додирнуо је актуалан политички момент, рекавши, да Србија, која је већ тиме много изгубила, што није ишла на Јадранско Море као што је желела, не може трпети, да буде још више општећена у погледу разграничавања Албаније на штету своје здраве економске експанзије. О будућим трговинско-политичким односима Србије према

¹ Разговор са г. Слепанеком, дописником Narodni Listy фебруара 1913.

иностранству и Аустрији у овоме тренутку не може се конкретно дискутовати. За то је потребно да се ратне прилике ликвидирају, да би се сазнало, шта је сваки изгубио, а шта је постигао и да се на тај начин сазна, шта треба унети у трговинске преговоре и шта треба изменити, а шта изоставити и то у сагласности са измењеним привредним односима у земљи. Солунска и јадранска пристаништа, којима ће се користити балканске земље и Србија као комунационим средствима, дају старијим путевима српске трговине сасвим нов коефицијент вредности. Од начина решења ових питања зависиће и вредност праваца, којима ће се у будућности српска трговина упутити. Исто тако ново трговачко економско стање, које ће настати у бившим турским областима а које имају да припадну Балканском Савезу, измениће из основа трговинско-политички положај балканских земаља према целој Европи. Да би се констатовао овај факат, треба свакако причекати, док се среде узајамни односи балканских земаља, јер ће само тада бити јасно, какав је њихов однос према Европи.

Не сме се такође заборавити, да је за балканске земље важна како ревизија уговора исто тако и потреба, да се нађу средства за железнице, сређивање финансија, уређење економског живота у опште и за све остало,

што је ипак у нераздвојној вези са трговинским уговором. Балканске земље могле су већ приступити решењу ових питања, да није Европа у току овога рата одложила на дуже време свршетак рата, умешавши у ово чисто балканско питање друга споредна. Зато се са свију стране треба свим силама да поради да се убрза развитак балканских ствари, да би на Балкану што пре наступио правни поредак и да би балканске земље могле што пре средити своје узајамне односе и свој однос према Европи. Убеђени смо, да ће Европа имати од ових трајно сређених прилика на Балкану несразмерно много већу корист, јер ће имати посла са културним земљама, него што је имала у режиму капитулација под Турском.

Новим режимом биће сасвим осигуран мир и развитак на Балкану. Крајеви, до сада напуштени, биће у будућности густо насељени. И младим балканским државама, којима предстоји велика будућност, биће потребно суделовање Европе; као и до сада и даље тражићемо њену помоћ у интересу успеха свога рада; и од узајамног рада Балкана са Европом може се у будућности, у току времена, развити интензивнија и кориснија веза, него што их је могла имати Европа са старом Турском.

Балканске државе примају се решења безбројних културних, економских задаћа, које

су Турци били занемарили, и од Европе само тражили помоћ за наоружање.

Прелазећи у разговору на односе Србије према Аустро-Угарској, г. министар је изјавио следеће:

Од европских држава најживљи интерес требала би да има за препорођај Балкана Аустро-Угарска, која је највише заинтересована као најближи наш сусед. Србија, која има од свих балканских држава најдужу пограничну линију са монархијом, потрудиће се и са своје стране, да би узајамност Балкана са Аустро-Угарском добила солидне и трајне основе.

Србија се неће противити железничкој вези са суседним земљама монархије, јер ће њој отворити сасвим нов приступ ка тржиштима у унутрашњости Балкана. Међутим и она очекује, да се њој неће сметати у железничким пројектима, којима буде хтела пробудити запуштену економску снагу својих нових крајева. Железнице су као нерви, без којих нема живота. Србија види главни узрок занемарености западног дела полуострва у недостатку комуникација са Јадранским Морем. Србија, дакле, у свима железничким везама види средства културе и напретка и, остављајући у томе погледу слободу другима, тражи само, да се у њене железничке планове, који

треба да подигну економски и културни ниво њене земље, нико не меша.

Г. министар поздравља преокрет у гледиштима компетентних аустро-угарских кругова у погледу будућих економских односа са балканским земљама, а нарочито са Србијом.

Пратимо ове појаве пажљиво. Гледишта која су изнели Бернрајтер, Векерле и други државници могу бити примљени са извесним коректурама. Међутим технички је данас сасвим немогуће, док рат није свршен, преговарати о тим стварима. Има неких ствари, које господа Бернрајтер и Векерле означавају као концесије за Србију, док међутим ми за сада нисмо у стању, да их тако оценимо. Има и других ствари, које су раније важиле као концесије, међутим по приликама, ратом измењеним, престају да као такве важе. На пример питање извоза живе рогате стоке добиће сасвим подређени значај, јер се ратом стање наше рогате стоке умањило и ослабило тако, да ће бити потребне привремене мере за ограничење извоза живе стоке. Такође „Mahlverk“ не може бити за нас концесија.

За дискусију о концесијама и контра-концесијама биће дакле потребно доста конкретног материјала, који се у овом ратном стању не може набавити и средити.

Србија, у осталом, неће ни тражити неке

нарочите концесије. Трговинским уговором треба да се огарантују само принципи реци-процитета. Али и тада, државе блиског суседства, услед већих тарифских олакшица, имаће на нашем тржишту искључиво погодан положај.

По свршетку рата и успешном решењу свих ликвидованих питања, морају сви напори балканских држава са ослоном на Европу, на њене капитале, на њена морална и културна средства, бити сконцентрисани на чисто хумане и културне радове.

Балканске државе имају пред собом велике и опште циљеве у будућности. Ови циљеви неминувано диктују, да се не само сачувају досадашње основе Балканског Савеза, него да се он још ојача приступом осталих балканских народа. То захтева ствар мира и цивилизације не само на Балкану него и у Европи. То захтева и сопствена корист балканских народа. Европа би требала да поздрави, кад би у савез њених држава ушао цео Балкан као равноправна јединица, јер би се тиме ојачао снажно органски део великог европског живота, кад би нестало Турске, која је била само под туторством Европе. Велика се и неизмерна корист предсказује тиме европској народној економији, кад њени интереси и права на Балкану буду загарантована слободним, зрелим и потпуно правним балканским народима,

Трговачке традиције Италије у Србији¹

— „У средњем веку и до нашег устанка постојали су још многобројни и добри путеви у Босни, Херцеговини, Ново-Пазарском Санџаку и Албанији. У свима овим пределима, а нарочито у Старој Србији живе беху успомене и традиције, које су тамо оставиле републике венецијанска и дубровачка. Готово у свима варошима територије, сад освојене од Турака, могу се видети овде онде трагови њихове старе и јаке трговине, а за то су примери стари базари, као скопски, који још и сад постоји. Нису била ретка ни имена, која нам напomiњу трговачко надирање венецијанско у овим земљама, као што дан данас, Венецијано-Градско на линији Скопље—Солун служи као доказ срећног и корисног негдашњег трговачког надирања краљице Адрије. И трговачки путеви користили су много италијанској трговини, која је чак за време декаденције остала на достојној висини њене прошлости.

¹ Explorazione Commerciale Fasc. IV. Marzo 1913. Разговор са Dr. E. L. Aschieri.

Разни су били ови путеви и у одличном стању, као на пример *Via Ignatia*, који је пре једнога века још одлично служио за снабдевање робом пределе кроз које је пролазио. Од Драча до Битоља ка Солуну; од Љеша, Сан-Ђовани Ди-Медуа, Бара и Дубровника спуштали су се путеви за Скопље, ка Нишу и Ћустендилу до Пловдива. Дакле, једна цела мрежа комуникација, довољно удобних путева и у добром стању давали су земљама, кроз које су пролазили, могућности да без великих тешкоћа одржавају сталне и јаке везе са западном обалом Адрије и са главним трговачким европским центрима.

После пада, под Наполеоном, вепецијанске и дубровачке републике, а нарочито пошто су саграђене железнице на северу Европе, сви ови сувоземни путеви пали су у жалосно стање и престали су да служе за пренос италијанске робе и робе осталих земаља Средоземнога Мора, завршујући тако, готово са свим за Италију, период њене велике трговине са Балканом, уништене конкуренцијом са севера; а тој је нанесен смртни удар и на другим местима, и ако је отварањем Суецког Канала, повраћен значај Средоземном Мору.

Будим-Пешта, Беч и остале вароши северне и јужне Европе промениле су правац увозу и извозу за Балкан, остављајући потпуно западне путеве, дуж којих су почели да пропа-

дају многи и знатни градови, који су од трговине живели. Оно неколико употребљивих путева у Босни и Херцеговини, пошто су ове две земље дошле под управу аустро-угарску, постали су неупотребљиви и трговина је од једном обустављена. Трговина је престала, јер Аустро-Угарска не само да није осећала дужност, да реши проблем трговачких путева, већујући босанске путеве са Митровицом, него је чинила све да их онемогући, и успела је у томе. Радила је све да осујети остварење пројекта линије Јадранске Железнице, у нарочитој намери да одузме Србији њену економску слободу, ради чега се Србија старала да створи везе са Италијом и са осталом Европом у чему је и успела, али сувише доцкан.

Шта ће учинити Србија да оживи ове традиције?

Пошто је Србија показала, да је њен препорођај једно свето право и пошто је угњетач Турчин отеран са прадедовских српских земаља; пошто најближа будућност упућује наш народ ка његовој давно очекиваној судбини, наша ће брига бити да се радосно повратимо ранијим традицијама. Да гајимо нарочито у овоме делу, који представља већи животни интерес земље: развитак наше трговине. Учинити ће се све могуће сада, да се олакшају везе између два народа: италијанског и српског

који су везани са толико традиција литерарних, економских и културних. На првом месту приступиће се грађењу оних путева колеских и железничких, који су потребни новој територији, да би се добили природни излази ка западу Балканског Полуострва, који ће бити од користи не само Србији већ и новој Албанији, ако ова жели да буде продуктивна земља.

Помоћне линије ићи ће од Битоља за Драч и Валону и преко Венецијана — Грацка за Скопље. Такође од Ниша имаћемо једну линију преко Мердара до Јадранског Мора. И тако, у место да имамо један излаз за море, који је везан за Босну и Херцеговину, ми ће мо имати више, који ће бити од користи и за извоз и за увоз балканских земаља. У том погледу ови излази, а нарочито главни, имаће велику међународну вредност. Не вези се узалуд, да је Србија капија Леванта.

После берлинског конгреса, до царинског рата Србије са Аустро-Угарском, Србија се налазила у погледу своје трговине са Европом у зависности од Аустро-Угарске. Било је веома тешко за нас да се извучемо из овог мучног положаја, јер није било других путева, до оних, који су пролазили кроз Аустро-Угарску. Остале балканске државе тек су се почињале полако развијати; наш промет са Бугарском и Румунијом није био од велике вредности,

узимајући у обзир економско стање ових земаља, које им није допуштало велику размену добара и пошто су оне, као земљорадничке државе, имале потребу за извоз својих производа у Европу. После кризе од 1906 г. ми смо се постарали да нађемо нашим производима тржишта у Египту, Италији и пролазећи кроз Гибралтар ићи до Белгије и Енглеске. Путеви су до душе били доста тешки и дуги, али су били једини, који су нам стајали на расположењу и који су дали нашем економском животу тако јак импулс. Поред ових путева ми ћемо додати, или боље рећи заменићемо делом путевима краћим, лакшим за употребу, са многим и већим олакшицама, према разним потребама промета. Који ће бити ови путеви и где ће проћи не може се сада тачно одредити. Кад престане рат и кад се поврати нормални живот, Србија ће проучавати нове проблеме, који се на трговину и саобраћај односе, и кроз кратко време користиће се овим студијама. Али ипак има разних пројеката, који су начињени у овом погледу и на чије се остварење у залуд полагало пре неколико месеци. Ови су пројекти били начињени од стране саме отоманске владе, у намери да једном линијом, која би пролазила кроз Призрен и долину дримску, подигне вредност великим пределима између Феризовића и Скадра и Сан-Ђовани ди Медиа.

Било је то 1875—78 год. кад је једна ко-

мисија завршила своје студије и као резултат студирања јавља се један такав пројекат. Од Феризовића до Солуна растојање не прелази 300 км., а долином Дрима до Сан-Ђовани ди Медуа 200 км. Узимајући у обзир ове дистанције, лако је оценити колико су оне у стању да скрате путеве промета. Бар је удаљен од Сан-Ђовани ди Медуа свега 120 км., док је растојање од Солуна 750 миља. И други су пројекти били начипљени увек у истој целини као и први и они су остали неостварени услед турског рата и остали су само пројекти.

Господин Луји Жаре, који је скоро публиковао једну књигу: „*Albanie incconnue*“, говори са великом јасноћом о свему ономе што је било предложено за решење питања о везивању позадине Балкана са Средоземним Морем. У критици, коју он чини над овим пројектима, потврђује срећно идеално решење питања, констатујући да би са његовим извршењем била саграђена заиста централна линија полуострва, која би одговарала разноврсним потребама промета.

Спајање европског запада са Јадраном било би осигурано истим пројектима: на северу са линијом скадарском, у центру са драчком линијом и на југу с албанском линијом, док би спајање двају мора, Јадранског и Јеџејског, било такође извршено побочним линијама: продужењем линије од Драча на Охрид,

од Охрида за Битољ и Солун. Пошто се променила у кратком времену судбина Балканског Полуострва, Србија је дужна да оствари пропале покушаје, тежећи, као пијонер напретка, да постигне што већи бољитак, предајући се светој дужности, која јој је пала у део, да поправи судбину својих старих предела, који су више од 500 година били парализовани у њиховим најбољим енергијама. Пошто се саграде наше железнице ка Италији и за друге земље Средоземног Мора, ми ћемо подићи нашу извозну трговину, која ће расти у пропорцији са олакшицама и удобношћу путева. Са новим железницама у Старој Србији, затим Македонији и Албанији имаћемо једно одлично средство за помагање производње наше земље и средство за задовољење потребе наше потрошње. Италија има потребу за говедима и сировином за своју индустрију и производима за исхрану, а нова средства за транспорт олакшаће квантитативно и квалитативно наш будући узајамни економско-трговачки рад.

— Хоће ли Србија да се упусти при тако повољним приликама у трговачко-поморска предузећа?

Србија још није поморска земља; она је изгубила на Јадрану територије, које су јој припадале у средњем веку; али велике силе, ценећи аспирације наше земље, признале су

јој право на једну неутралну територију на обали Јадранског Мора. Први српски напори биће, дакле, инспирисани намером да извуку што већу економску корист од ове нове тековине и тежње, нема сумње, да се образује једно српско трговачко друштво за пловидбу. Иако је схватити значај једног таквог предузећа, које ће одговарати све више и више потребама наше трговине. За остварње таквог предузећа, што ће бити историјски дан у нашем развиту, Србија ће се обратити Италији са којом толико ради, и радиће још више у будућности. Наравно, пре него што се сагради пристаниште на Јадранском Мору и железнице које ће га везати, Србија ће доћи у везу са Италијом преко Солуна и паробродни италијански учиниће нам огромне услуге. Такође ћемо створити више трговачких агенција. Било би угодно, ако не и неопходно, да и Италија, учини исто и не изостане да дође и да се информише о укусу и о разним потребама нашег потрошача за оно, што наша земља још не производи. Турин, Милано, Ђенова, Фиренца, а такође и Неапољ и Палермо наћи ће у Србији тржиште доста повољно за њихове производе.

— Кроз неколико година истиче трговински уговор између Србије и Италије, које ће бити опште идеје, којима ће бити инспирисани нови уговори од стране Србије?

Србија ће закључити трговинске уговоре са свима на основици узајамности. Она ће, без сумње, заштитити тарифама своју индустрију, која се тек рађа, која има потребе за потпору и заштитом, али за све остале артикле, који се не производе и фабрикују код нас, она ће предложити тарифе на основи истих принципа узајамности. Истина је да велике силе у погледу трговине уживаху у европској Турској извесне привилегије, благодарећи капитулацијама, и ове наравно не могу остати ни једној држави. Али у накнаду за то, Европа ће имати користи од јаче продуктивне моћи Нове Србије, која ће после рата бити много живља и много јача, јер ће потрошња порасти несразмерно јако. У таквом ће случају за велике силе у трговини бити много више користи и несравњено повољнији положај, благодарећи трајниј једне земље у пуном јеку развоја. Могао бих да вам цитирам податке о увозу и извозу за балканске земље и европску Турску пре рата. Они би били довољно јасни и показали би очигледно, да предели, који су онда још били окупирани од стране Турске, неизбежно су трпели утицај једне цивилизације која успављује дух и чија је особина да парализује најплеменитије и најкорисније енергије човекове. Довољно је сада проћи жељезницом поља Европске Турске па да се констатује у каквом се напуштеном

стању налази агрикултура, са каквим је примитивним средствима рађено и са каквом индивидуалношћу и немарношћу вароши проводе своје дуге и сањалачке дане. Противно овој очајној слици, колико живота, колико напора победоносно завршених, колико тешкоћа побеђених за навек, колико богатства, колико послова већ извршених за неколико година борбеног живота, колико сигурности и нада заснованих на најближој будућности код ових нових, независних, балканских држава.

Сада, у новим земљама, заузетим у име националног права, у име цивилизације, од онога који је једно свето право газно, потребно је да се отворе очи примером и наставом једном народу, који припада једној радној раси, која има велике историјске традиције. Потребно је кренути га на пут прогреса, упутити га на старање за побољшање његовог садањег стања, попова га привезати за земљу, коју из страха није смео обрађивати. Ми ћемо све ово учинити и осигураћемо будућност светској трговини у нашим пределима, а нарочито трговачку експанзију оних земаља Европе, које су нам ближе и које, благодарени своме карактеру и традицијама, уживају наше симпатије.

Италија се налази међу овим земљама. Увећавајући везе са нашом земљом, она ће задобити један нов престиж између осталих по-

беда, које ји однела њена индустрија на другим тржиштима. Италијани, који желе да установе топлије везе са Балканским Полуострвом, неће заборавити да се користе главним средством, да дођу у додир са нашим потрошачем, уверени у успех: познавањем српског језика. Српски језик, не треба заборавити, говори се не само у Србији, него такође у Црној Гори, Македонији, на грчкој граници, у Солуну као и у Цариграду. Као словенски језик Бугари га лако разумеју, а и Руси и у опште југо-словенски народи. Ми, који смо схватили праву важност потребе, да установимо топлије везе са Италијом, увели смо италијански језик у Држ. Трговачкој Академији. Мој цењени колега, Министар Просвете, Њ. Е. Љуба Јовановић учинио је то исто за београдске гимназије и реалку, а тако исто и за наш универзитет. Не би дакле било рђаво, кад би се такође у Италији, нарочито у трговачким школама, у приморју јадранском неколико младих људи специјализирало за наше полуострво на коме много милиони људи, рецимо боље, потрошача и произвођача говоре скоро једним истим језиком.

— За развитак Србије потребни ће бити нема сумње велики капитал; које ће место припасти Италији у таквом случају?

Без сумње, Србија, ради свог будућег и јачег развитка имаће потребу за великим ка-

питалима. Грађење пристаништа, колевских путева, железница, експлоатисање рудника и шума, подизање зграда захтеваће да страни капитал буду поверљивији и њихово пласирање у Србији обилније. Затим: канализација, кајдрмисање и поправљање санитарних прилика вароши, експлоатација осталих природних богастава, као минералних вода, минерала, и т. д. биће један огроман посао, који треба извршити. Али то није све, треба подићи пољопривреду. За ово су потребне огромне суме које ће Србија моћи да исплати кроз 20—30 година са великом добити за пласирање капитала. Треба додати још и оно што Французи зову капитал *roulant* — обртни за трговину и онда ће се добити једна приближна идеја о потребама српског финансијског тржишта. Хоће ли Италија доћи тамо где страни капитал брзо надире, хоћу рећи, нестрпљиво. Што се српске публике тиче, она је већ почела да се упознаје са обичајима и системима трговине италијанске. Кредит је наравно потребан: за њега вреде закони економски и Аустро-Угарска, која преовлађује на нашим тржиштима, вршила је своју конкуренцију помоћу банака распростирући и умножавајући ове установе, тако да је саградила једну мрежу доста густу, кроз коју је тешко могао да прође један мали трговац, а да не буде при-

мећен. Овај је пример, један одличан пример за онога, који хоће да се њиме користи.

— „Његова Екселенција споменула је о будућним везама између Србије и Албаније, били хтела да ми каже што детаљније о будућним везама српско-албанским?

— „Да. Овим ми се даје прилика да укло- ним неспоразуме и да разјасним ситуацију, коју је неки злонамерно опртао црним бо- јама и по коме ми немамо намере да пошту- јемо идеале овог народа, са којим смо у да- лекој прошлости имали великих веза и то при- јатељских веза. Србија ће учинити све што од ње зависи, да установи и одржи добре односе нарочито културне и трговачке са Албани- јом. Србија цени јако карактер Албанеза и гаји симпатије према овоме народу, са којим у току средњега века није имала никаквих нарочитих судара. Пошто је престао турски режим, који је увек дражио Албанезе мусли- мане противу хришћана. Албанези сами, бла- годарећи њиховој природној интелигенцији, схватили су од коликог је интереса по њих, да са нама одржавају добре суседске везе. Сем тога, под утицајем прогреса, они ће почети да цене значај рада. Преставши да живе као вар- вари од грабежи и насиља, постаће одлични елементи цивилизације. Било је Албанеза који су се одликовали у политици и на другим пољима, али је потребно само да у том кул-

турном покрету узме својеволјно учешћа цео народ. Народ јак и здрав даће цивилизацији једну масу одличних радника, како за земљу, тако, у своје време и за индустрију. Ми, дакле, верујемо пошто се умире узбуђени духови и агитатори и пошто се репни праведна ствар балканских народа, по праву и по правди, да ће такође и за њих почети нова ера рада и прогреса. Сад је време да Европа може примити једну хомогену, бар по тенденцији, масу народа вредних, који теже успешној, мирној и узвишеној будућности.

После сукоба са Бугарима¹

Имао сам част да будем примљен јутрос од стране Косте Стојановића, Министра Нар. Привреде, који ми је учинио следеће изјаве о миру као и о будућности Србије и њеним будућим везама, политичким и економским са осталим балканским државама и Европом.

— „Има скоро годину дана како је плануо рат на Балкану, рече ми он. Три савезника желе брз повратак мира. И овом се жељом објашњава њихова тежња, ако је могуће да закључе директно мир без страног мешања, јер питања која решавају шест великих сила и сувише се одуговлаче“.

„Бугарска нема никаквог разлога да продужи рат без наде, јер су већ две трећине њене војске парализоване. Она је, дакле, заинтересована да почне са нама преговоре о прелиминарима за мир и они не би трајали више од два до три дана.“

„Уговор о миру могао би за тим бити дн-

¹ 15. јула 1913 год. — Депеша нарочитог дописника Matin-a.

скутован дуже у једној страниј вароши, у Петрограду на пример или на другом ком месту.

„Ми смо желели да мирно решимо сва питања чије нас је решење делило. Жеља Бугарске да осигура себи хегемонију, омела нас је у томе. Она је хтела да замени Турску и да господари на Балкану. Ми смо пак хтели да осигурамо равнотежу балканску и колективна сарадња четири балканских држава биће база за једну нову конфедерацију или савез, који би омогућио на полуострву наш економски развитак који је и сувише задоцнио“.

— „Мислите ли Ви, да ће се моћи брзо успоставити добри односи са Бугарском?“

— „Обнављање добрих односа са Бугарском биће отежано, више сећањем на зверства, која су Бугари починили, него ли због самога рата. Бугари су пљачкали, убијали, силовали, доказујући тиме, колико су нижи од нас. Нико код нас не воли Бугаре услед њихових и сувише источњачких поступака.

„Ми ћемо у будуће бити заштићени од опасности сличних поступака, јер ако је Бугарска остала јача него ма која балканска држава, две балканске државе сједињене биће јаче него она сама.

„На нашем полуострву, где се ми налазимо петнаест векова, има народа који су пореклом Словени и који нису Словени. Ми то

нећемо заборавити; али у будуће ми ћемо морати, при одређивању наших економских и трговачких одношаја, водити рачуна више о нашим битним садашњим интересима, него о сродности и ствараћемо саобразно њима разне савезе са балканским народима.

То се и догодило у овоме рату, јер он није само рат који је почивао на начелу народности, него и на начелу равнотеже, која је била угрожена од стране Бугара и сувише егзалтираних шовинистичком пропагандом.

Србија после Букурешког мира¹

Букурешки уговор, чији резултати превазилазе резултате амбасадорске конференције, која се руководила обзирима, који нису имали ничег општег са интересима балканских народа, остаће, осигуравајући мир, главно јемство за развитак земаља полуострва.

У новој Србији, увеличаној најнапреднијим делом полуострва, има место за све здраве комбинације, за сва озбиљна трговачка, индустријска и финансијска предузећа; велики број нових тржишта, отвара се француској делатности.

Господин Стојановић, Министар Нар. Привреде, чије ће министарство у будуће без сумње имати најважнији посао изволео ми је за читаоце Journal-а изнети будући рад свог министарства у главним потезима.

— „Пре свега потребно нам је, рекао нам је он, за остварење наших пројеката, да добијемо велике зајмове. Редовни приходи на-

¹ Депеша париског нарочитог дописника Le Journal-а H. Barby-а од 22-ог августа 1913.

шега буџета биће недовољни да се радови изврше са жељеном брзином. Тако на пр. грађење нових жељезничких мрежа не може се одложити до момента кад наш буџет буде допустно, да се предузме грађење. Без овога зајма, који је потребан за грађење путева и железница, сви наши напори за убрзавање напретка биће узалудни.

„Једна линија поћи ће из Скопља, и проћи ће преко Тетова и Дебра, да се споји са другом линијом, која ће бити продужење оне од Солуна до Битоља и ићи на обале Јадрана у Драч преко Елбасана. Трећа линија, тако исто потребна, везаће Велес и Битољ. Четврта, полазећи од Мердара на нашој старој граници, проћи ће преко Митровице и Призрена, да избије такође на Јадране, или преко дримске долине или једном другом трасом, која ће се удаљавати од Призрена. И најзад пета, која ће везати Нови-Пазар са Митровицом преко Рашке.* Ове су линије неопходно потребне да олакшају извоз наших производа. Један део Санџака, Старе Србије и Србије, користиле се поглавито линијама, које ће ићи на обалу Јадрана. Остали предели служиле се више линијама, које избијају на Егејско Море преко Солуна, природан излаз Македоније и Старе Србије преко моравске и вар-

* Део, који се налази на старој српској територији од Крагујевца до Рашке, дат је Франц. Срп. Друштву.

дарске долине. Сва су наша права за наш увоз и извоз овим путем осигурана.

„Уговор између нас и Грчке допустиће нам, да се Солуном користимо као српским пристаништем“.

Аграрно питање.

После питања о комуникационим средствима неопходних с обзиром на нове потребе Србије Г. Стојановић је прешао на аграрно питање.

— „То је најтеже питање за решење, рекао ми је он, јер односи, који су постојали између сопственика и сељака у бившим турским пределима били су још пре рата чисто феудални.

„Ово аграрно питање врло је деликатно и у вези је са тешким радом око извршења катастра, који је, нарочито, и сувише замршен.

„Дајући личну слободу свима становницима и примењујући законе о својини, који владају у Србији, приватна ће нас иницијатива у многome помоћи и, додао је Г. Министар, ми ћемо применити не само законе који гарантују својину, него и оне, који дају општинску самоуправу.

Пољопривреда, извоз и увоз.

„Да би осигурали сељацима обртни капитал, који им је потребан за набавку машина

и сирава, задруге, које постоје у Србији на основици Рајфхајзена*, имаће филијале у свима општинама, оне ће сјединити њихове напоре са напорима министарства, сеоских задруга и других сличних установа, као што је пољопривредно друштво, које ради у Србији већ 40 година и тако за 10 год. Србија ће достићи до ступња данашње привреде у Румунији.

— „Три главне гране, које чине главни део српског извоза су: цереалије, воће и стока, рече ми Г. Стојановић.

„Ново-Пазарски Санџак је одличан за гајење рогате марве. Сви остали делови нових територија погодни су за гајење остале стоке: оваца, свиња итд. и за културу воћа.

„Долина Дрима, висоравни Новог Пазара чувени су од увек квалитетом, богаством и каквоћом њиховог воћа (јабуке, крушке, шљиве и т. д.)

Извоз свежег и сувог воћа из Србије достигао је пре рата цифру од 30,000.000 дин. Ми мислимо, да ће се ова цифра попети кроз 3 године, благодарећи увећању територије на 80,000.000 динара.

Кад је извоз наше стоке био отежан трговинским уговорима, и кад је број тржњина

* Ово су задруге, чији чланови могу добити кредит на колективно јемство осталих чланова који са њиме обрађују сеоску задругу. То је кредит, који ничег заједничког нема са хипотекарним кредитом.

био ограничен, ми смо годишње извозили до 140.000 свиња. Ми се надамо, да ћемо од сада извозити 10 пута више, благодарећи погодним условима за гајење, нашим кланицама и транспорту живих свиња, који ће бити олакшан путевима на Јадране и Солун.

„Услед рата ми трпимо сада доста велике губитке у извозу рогате марве, коју ми употребљавамо као теглећу животињу, али ћемо кроз три до четири године моћи да спремимо годишње за извоз 100—120.000 грла говеди, а пре рата извозили смо 70.000 годишње.

„Напоследку, нови путеви преко Јадрана и Солуна постаће тако исто нови правци за увоз, који је до сада ишао искључиво преко Београда. Овај увоз морским путем олакшаће у исто време наш извоз на сва тржишта земаља Средоземног Мора, која буду отворена нашим производима“.

— „Али се овде Србија налази пред једним деликатним питањем које има да реши: она нема чиновника. Она мора створити школе, аз обуку трговаца, занатлија и пољопривредника, како у Старој Србији, тако и у Македонији.

— „Одмах по анексији ми ћемо почети да отварамо такве школе, одговорио ми је Г. Стојановић, али ми немамо професора и ту ћемо се морати обратити за помоћ странцима“.

Руде и индустрија.

У стара времена под Грцима и Римљанима и у средњем веку под српским владарима Македонија и Стара Србија биле су чувене са њиховим рудним богатством и поред примитивне експлоатације.

— „Пре турске владавине, рече ми Г. Стојановић, ове земље давале су знатан део сребра и бакра, који су трошени у Европи а нарочито у Италији. Ми ћемо понова отворити поменуте руднике и ја мислим већ да одредим три инспектора, који ће имати за задатак да врше инспекцију нових рудишта. Сем ових метала, земљиште наших нових територија а и Србије садржи изобилје угља и гвожђа; водени су падови многобројни, индустрија се може, дакле, лако и брзо развити.

Да би могла завршити овај програм, Србији је потребан новац, њени буџетски приходи биће недовољни за то.

— „Ако Француска жели напредак балкански и паш, она ће нас потпомоћи и то ће бити и у њеном сопственом интересу.

„Ми ћемо се користити не само француским новцем но и француским искуством за све: железнице, пристаништа, индустрију итд. Французи ће увек наћи на добар пријем код нас“.

Будућност Србије¹

Г. Стојановић је човек коме се у Србији можда највише обраћају за интервјуе. То му може чинити много части, али му се нема сумње и смета у раду, ако би он сваки час на своме столу налазио посетницу каквог новинара.

Био сам се унапред осигурао да ће радо примити сарадника нашег листа. И збиља дочекао ме је врло срдачно, понудивши ми, једним скроз демократским гестом, да запишем оно што ми буде казао.

Ако желите да се обавестите о духовном расположењу и аспирацијама једног народа у потпуној синтези, потребно је испетити се до његових највиших представника, ваља отићи до извора његове интелигенције, његове активности, његовог карактера, он зна, боље него нико други, да је будућност Србије у земљоради, његово је чврсто убеђење да је потребан један пространи програм који би имао за циљ амелиорацију земљорадње у новим кра-

¹ „Il Piccolo della Sera“, октобра 1913. г.

јевима; најзад ради остваривања тога тражио је потребне кредите који му нису дати: и онда нашта даље остати у влади, кад још није дошао тренутак за рад? Због тога је и дао оставку, али народ ће му ускоро понова поверити портфељ, јер увиђа у његовом раду рад једнога мислиоца.

— Човека такве способности вреди интервјуисати, и то не ради расправљања финих политичких питања, ма како ова важна била, већ ради тога да би добио чисте појмове о једном кратком и јасном програму о економској будућности земље.

Тежње ка мору.

Појмните, отпоче он, да пошто смо постали двојном већи по становништву и по површини, и да сад кад смо, после толиких наших аспирација, близу два мора, и наш је задатак тако исто постао двогубо већи. Није остварен до душе цео сан, али ипак највећи дсо, те је потребно огромно много рада уложити. Ја држим да би се за тај задатак могли само тако спремити и остварити га, ако се отворе оне артерије социјалне, које дају кнсеоника цлућима, потребног за живот свакога народа, а то су путеви државни, окружни и железнице. У томе је наш програм и он је јасан. Железнице без путева остају без важности, јер је потребно да роба и путници са

пијаца у унутрашњости могу доћи до појединих станица железничких. Локомотива која пролази кроз пусте брегове и долине, хукће кроз царство смрти. Међутим нама је потребно да хуктање железница буде најачи доказ напона живота.

— Јегејско и Јадранско Море, пре но што су нове покрајине завојеване, била су сувише далеко од Србије. Данас пак, помоћу пројектованих пруга, намера је да се за дан и по може стићи у Атину, и да се за неколико сати буде у Италији, кад будемо стигли у Драч преко Елбасана. Осим тога, код Прахова на Дунаву има се саградити једно велико пристаниште, које ће бити центар трговачки и који ће нас спојити са Румунијом, тако да ће Србија моћи вршити размену својих продуката по целом балканском полуострву, а нарочито са Западом, чиме ће се еманциповати од суседне монархије.

— Источна обала Јадранског Мора, настави г. Стојановић — одавна је била без поле значајнијег пристаништа, док је важила као најлепша обала античког доба. Извесне вароши, као Дубровник, у последње време служиле су само унутрашњој трговини, али никад нису биле од међународног значаја. Потребно је, дакле, да с једне стране Србија, а с друге стране они народи који су заинтересовани у трговини с нама, увиде потребу да

се на обалама Јадранског Мора мора створити једно пристаниште првога реда, да би се омогућила веза са Балканским Полуострвом и земљама Средоземнога Мора. Солун, као најприроднији излаз српске Македоније, биће то и у будуће; али ако се само баци поглед на железничку мрежу у унутрашњости Србије, биће јасно свакоме да ће Солун изгубити нешто од своје важности као морско пристаниште за промет Европе са Србијом, кад се пристаниште на Јадранском Мору подигне, које ће у највећој мери користити Србији.

*Нове железнице, мере за унапређење
земљорадње.*

Пошто је тако одредио непосредни задатак нове Србије, министар ми је говорио о новим пругама које се имају саградити. — Велес—Битољ; Приштина—Нови Пазар—Рашка; Јадранско Море преко Митровице и Призрена и друге споредне, које све изискују велике издатке, али у питању је подизање целе земље и зато је потребно да народ и земља учине потребне жртве. Ове пруге, са онима које се већ граде и то: Крагујевац—Рашка, која везује центар Србије са старом јужном границом, и цругом Ниш—Мердаре, образоваће густу мрежу која ће везивати све крајеве Србије, чиме ће јој бити осигуран, увођењем још и новог

демократског режима, огроман успех у трговини.

Трговина ће бити, настави министар, потпомагана одасвуд. У осталом, како би се и могло појмити продирање до близине обала и даље, без ових саобраћајних путева? Турци су градили само стратегијске путеве, а трговина се служила старим римским друмовима и путевима, грађеним још у средњем веку, у доба кад цветаху Ђенова и Венеција. На тај ће се начин повећати и наша популација чија је насељеност ретка у сразмери задобијених територија. Чим се достигне потребан број становника у новој Србији, уз примену демократског режима, којим се не само осигуравају слободе етичко-политичке, већ се обезбеђују и права сопствености, сасвим ће се уништити и последњи трагови феудалног режима, жалосног наслеђа мухамеданског апсолутизма, у колико га има и земља ће имати најнужније услове за своје благостање. Земљораднички кредит, који је за последњих десет година доста добро развијен, захваљујући земљорадничким Рајфајзеновим задругама, којих има на хиљаду, биће у стању да учини нове напретке. Тиме ће бити олакшан прогрес у земљорадњи, а особито набавком земљорадничких справа, вештачког ђубрета и семена нарочито пробраног. Задругарска идеја, која је иначе укорењена у

српском народу, постаће ваљан фактор напретка његовог. Повећавајући експлоатацију у новим крајевима, биће у многоструко олакшано решење појединих тако тешких питања као што је аграрно и друго.

— Ове године, рекао ми је још г. Стојановић, једно због ратног стања које ће трајати док потпуно не демобилишемо, а друго због великих киша, нисмо имали тако добру жетву, јер ако не рачунамо кукуруз, други су усеви слабо понели. Али, не стоји да народ преживљује какву озбиљну кризу, јер, с обзиром на економску структуру Србије, и свих балканских Земаља, које су превасходно аграрне, последице рата не могу бити такве да ће упропастити те земље. Наравно да би савим другаче стајали кад би наша земља била индустријска, све и да смо остали победници.

— За сада ће се потпомагати она индустрија, којој је циљ опште побољшање и унапређивање земљорадње. Целокупну пажњу ваља обратити на продуктивну енергију земље. Тако схваћена нова економска тенденција наговештава постепеност у индустријализирању, јер не би било ни лако, ни паметно, да из једног земљорадничког статуса, у коме се налазимо, учинимо један нагао скок у индустрију. Индустрије, које данас имамо, малобројне су, али цветају: мануфактура тканина, циглање, стругаре, пиваре, кланице итд., раз-

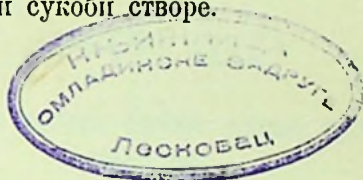
вијају се нема сумње нарочито узевши у обзир прираштај популације. Неће бити пропуштено, разуме се, да се искористи и рудно благо Србије. Ту има да се развије читав један рационалан програм, јер су многобројна рудишта угља, бакра, сребра, гвожђа па и злата; али не треба крити да овај програм, више пада у део страном капиталу, који ће потпомагати нашу активност у циљу истраживања и експлоатације.

— Програм са циљем унапређења шумарства у толикој се мери садржи у земљорадничком програму једне земље да он у ствари сачињава са овим један заједнички. Ми ћемо са задовољством да видимо како се подижу стругаре у вези са модерним радионицама фабрике хартије и друга индустријска предузећа, која ће од дрвета створити предмет будућности Србије, а све ће бити у хармонији, ако се рационалним подшумљивањем накнаде сировине потребне индустрији дрвета и другим потребама земаљским.

Албански немири.

Као што видите, рече завршујући бив. министар, ми имамо воље за рад, и српски народ, који је последњим својим држањем дао доказа одмерености, осећа само потребу да се развије у миру. Што се тиче албанских граница, зависи сада од народа који су ди-

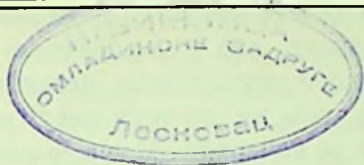
ректно заинтересовани да учине што је потребно да ти немирни престану, јер наш народ има право на мир и рад. Али га искуство учи да буде на опрези увек, те свата да његова будућност зависи од снаге његовог оружја, које ће онако исто, као што је савладао муслимански апсолутизам, који је толико времена стезао његову душу, моћи и сада као и увек угушити нереде, који су му наметнути. Ми од своје стране нећемо никад допринети да се нови сукоби створе.

ДРУГИ ДЕО

**Привредни односи Србије према суседним
земљама**

СРБИЈА И АУСТРО-УГАРСКА

Србија и Аустро-Угарска у преговорима за ревизију трговинског уговора

— I —

У независним државицама балканским, од њиховог постанка до данас, виде се две тенденције у политици: једна је да се дође до јачих веза политичких и економских међу малим државицама балканским, а друга је тежња за савезом са Аустро-Угарском како политичким тако и економским. Ово последње вреди за прошлост држава балканских, рачунајући ту и Румунију, која се налази на северу Балкана; док се идеја о савезу свих држава на Балкану јавља од скора и свакога дана све више и више присталица добија. На жалост, с погледом на резултате услед горњих струја, морамо констатовати, да је неприродна тежња савеза са Аустро-Угарском, — неприродном је називам, јер се тражи веза са државом, чији су интереси по све антагонистички интересима јачања и независности балканских народа — имала знатних

успеха у прошлости и завршила се не само-стеченим аустро-угарским великим повластицама економским и задобијањем изузетних положаја на Балкану, већ и завојевањем територијалним једног великог дела, неколико великих области, које ни по чему нису требале доћи у састав те монархије. Идеја је о савезу балканских народа, или за то што је идеално-сувише схваћена, као једна политичка заједница, а поглавито услед слабости држава независних да се одупру тежњама противничким, још у фази рађања и није у стварном решењу ниједног конкретног проблема из области опште или економске политике још досада напла одзива. Тај досадањи неуспех не сме да буде разлог за нас да се ова идеја скине с дневног реда и да се ради на остварењу оних снова абсурдних о уједињењу народа балканских под страначким скиптром, већ сам неуспех треба да нас упути на методе нове, којима ћемо све тешкоће уклонити с пута, како би извојевали потребне услове за победу идеје о независности Балкана, враћајући му и оне области, које су му отете, јер су те области његов део, потребне за његово снажење. За очекивање успеха у раду на савезу балканских народа нека нам буде подстицај успех савезничке акције против Турске. Опомена нека нам је увек активност суседне

монархије да се овај савез сруши и поквари, што је донекле и успела.

У току 1912 и 1913 године врло се често чула реч о ревизији нашег уговора трговинског и тражењу економских концесија. Економске концесије су нов назив раније траженог царинског савеза од стране Аустро-Угарске, што је у једно време било остварено кроз стари наш уговор у великом пограничном саобраћају. Сви разлози говоре противу царинског савеза и јасно је, да је здрава само она борба, да су оправдани и јаки само они разлози и напори, који ће тежити у проширењу данашњих царинских области међу државама Балканским; јер налазимо да данашње привредно стање свих балканских држава, више мање, представља један ниво, те о каквој нашој експлоатацији говора не може ни бити. Проширење граница царинских на границе политичке Балкана даће једну привредну област: јаку за продукцију и потрошњу, те ће у размени добара између нас и каквог трећег, у првом реду између нас и Аустро-Угарске, положај нове целине бити много јачи и бољи по данас, те ће се и еквивалентности степи веће у обезбеди узајамних трговинских и политичких права и интереса у будућности. Јаче снажење привредно ће дати могућности за културно боље јачање, јер се ово развиће може постићи, ако се створе услови за морално

јачање и неговање независно и ничим неспутапо националних и хуманих идеала, што се никад не постиже у областима страначких доминација. Ко уради ма шта, да се у макакав савез увуче Аустро-Угарска на Балкан, тај поткопава основе не само наше физичке моћи, већ основе поносу и моралу нападеног Балкана, и жели повратак једног бедног ропства под протекторатом назови културних народа. Положај бедни у моралном погледу Словена у Аустро-Угарској и Немачкој нека је пример за нас и разлог да се туђину свим силама мора спречити свака конкуренција нелојална код нас.

— II —

По закључењу примирја на Чаталци, могло се очекивати да неће бити лако са миром. Услед утицаја страног, са непобеђеним Турцима тешко је водити преговоре о миру; са људима, који живе у надама, да ће какав заплет искрснути и спасти им отете провинције; са онима, код којих фаталност претеже над свима државним резонима и који су у одуговлачење, лукавство неразвијених и простих људи сав метод рада сасредили, није лако изићи на крај. После страшнога фантома и уверења да ће изгубити Цариград, после пораза код Лили-Бургаса, Турци су молили за примирје, али им је мало времена требало,

да са привремено слабијег положаја противниковог, одмах изведу и закључак, да ће им се срећа окренути и од преговора за мир су направили оперетске лудорије.

Европе није било ни кад је букнуо рат на Балкану, и за дуго, за читави месец и по дана од почетних преговора, није знала шта хоће. У очекивању да ће и Цариград пасти, пред необичним резултатом савезничке акције, прво се јавила Аустро-Угарска са легитимним интересима и стављањем вето-а за излаз Србије на море. Европа се брзо, и поред јасних наших аргумената, око тог питања средила и стала на страну Аустрије, признавајући и наше виталне интересе и конференција је амбасадора у првој својој седници усвојила формулу Поепкарета, да се Србији обезбеди излаз на Јадранско Море, на неутралној зони и неутралном земљишту. Аустро-Угарска се као и Турска почела куражити после почетка преговора за мир и стала јаче истицати, кроз своју штампу и званично, да има и других интереса, поред изнетих да Србија не изађе својом територијом на море. Почела је говорити о Санџаку, Ловћену, о границама Велике Албаније, изузетним концесијама економским, неутралним железницама преко Србије ка Солуну и у сплету разноврсних, разумљивих и неразумљивих питања, Европу још несређену, ставила је у положај незгодан и

пред изглед на већи конфликт од балканског. Европа је од првог дана, и ако неспремна за догађаје, који су се развијали, разумела сва листом потребу да се рат локализује. Мобилизација пак Аустро-Угарске изазвала је мобилизацију у Русији и нагнала Румунију на мобилизацију, а остале велике силе у Европи стајале су пред новим догађајима, који би могли искрснути, ако се ветом аустријским дирне још у какав било интерес савеза балканског. Крајња мера аустријска, мобилизација, није суседној монархији донела користи, које је она од ње ишчекивала, напротив Европу је несложну сложила да заједнички брани мир и да се стварно заложни за локализовање рата. Савезници: Италија и Немачка припли су тројном споразуму у питању граница Албаније и заједно су почели вршити пресију на Турску да мир закључи. Аустро-Угарска је и овога пута свом силом ударила на Србију, сматрајући да се она последњим проширењем са свим измиче из свере њених утицаја. Штете су осетне Србији нанете, али свакако ће држање Аустро-Угарске оставити последице на доцније односе узајамне наше и резултати ће бити слични последицама штета, које је Србија претрпела анексијом Босне и Херцеговине. Има губитака, који значајније утичу на експанзију народа од стварних тековина и у ред таких губитака долазе и штете, које је

Србија после свих победа својих и пожртвовања морала претрпети, услед агресија аустро-угарских.

После свих ових фаза кроз које је пролазило питање о нашем мору, Аустрија покушава да у најгорем расположењу створеном у нас, ради на задобијању економских концесија.

— III —

Одмах после вербалног протеста аустро-угарског о нашем изласку на Јадранско Море развила се јака полемика у нашој и страниј штампи. Наше се гледиште може видети из мојих интервјуа, које у овој свесци износим, али је важно изнети и покушај да се са полузваничним круговима суседне монархије споразумемо. Кроз аустријску штампу, која је инспирисана од званичних лица, тражене су изузетне концесије економске, облика концесија које је Аустрија имала у своја два прва трговинска уговора са нама. Одбијена категорички са тих захтева, упућена да питање о нашем мору третира са великим силама, чинила је све да сепаратно са нама, и ако не званично, оно полузванично третира извесна питања. Ми смо примили ову дискусију, али се у напред знало, да се њеним захтевима не може изићи на сусрет, јер се тицало све пк-

тања, која дирују у нашу независност економску.

Велика је историја и значајна односа између Балкана и Аустрије. Нарочито су значајни односи њени према Србији и много је заблуда било о томе у каквим се границама има обични, суседски, сношљив поредак да заспује. Интимности између нас и Аустрије не може бити, али коректности може увек бити, и на то нас упућују реципрочни интереси суседства. Ако се у будућности створи сношљиво стање и избегну трзавице узалудне и непотребне из неоправданих захтева нашег суседа, онда се и са наше стране неће никакве анимозности уносити у разна свакодневна питања, које живот ствара између два суседа. Нека се не заборави да Србија ради свог снажења и јачања има потребе за добре односе са целим светом, и да се је са наше стране увек чинило и да ће се увек све чинити, што ће осигурати сређено стање на принципу реципроцитета. Пребацивало нам се експонирање за идеје, питања и проблеме ове или оне силе, а заборављало се да се једна држава, ма која то била, ако води своју политику, може експонирати само за своја питања а никада за туђа. Ма каква била заједница: верска, расна, крвна никада не може бити апсолутног конкордирања интереса у свима правцима између две државе, да се

једна може назвати пијониrom друге. Стварати пак фаме и заблуде по свету и фантоме из каквих малих покрета, које диктира симпатија оправдана према извесном народу или држави, ствар је или смишљеног плана или једне обичне заблуде, које се треба лечити. Нема политике, која се за сталну водиљу може обележити ни за неколико деценија а камо ли за векове. Савези данашњи у Европи су темпорерни. Видимо у заједници државе, чији су најелементарнији интереси антагонистички. Пример је за ово Италија у савезу где је Аустрија. Енглеска је сада са Русијом, противу које је вековима радила. Где ће која сила сутра бити, коме ћемо ми мали са Балкана гравитирати, ствар је претежности интереса већих над мањима, који ће и нове савезе формирати и нове односе балканских држава засновати са Европом.

Шта се у ком моменту сме и може чему жртвовати ствар је оцене дотичног времена. Хоће ли се и колико погрешити при одлучивању зависн од тога, шта се за важније од чега има да сматра. Свуда може бити грешака, али је важно гледати да се са што мање грешака прође, у колико је то могуће. Код великих, доминантних интереса, јасних целога свету, компромис не може и не сме никакву улогу никада играти, мањи се интереси могу употребити за погађање и на њиховом

се жртвовању могу заснивати снопљиви односи.

Беренрајтер, бивши министар трговине у Бечу, још раније је одмах после анексије Босне, кроз чланке у своме часопису и говорима у делегацијама оштро критиковао политику Голуховског и Ерентала и јасно тврдио да је та политика упутила Србију на друга тржишта и одвојила је од потчињеног положаја у сфери аустријских интереса. Жалио је јако што су пропали планови политике принца Евгенија, и веровао да се та политика може вратити излажењем на сусрет српским жељама, наводећи увек да Аустрија треба да даје концесије а да их не тражи. Са гледишта психолошког, излажењем на сусрет жељама каквог народа, нарочито у погледу економских концесија, изазива се недовољна експанзија сила у тог народа, и он се не налази спреман довољно у историјским моментима да брани праве виталне интересе своје. Довести овакву теорију у склад за заштитом легалних интереса, неразумљивих народима Аустро-Угарске, што је сасвим фикс идеја извесних меродавних кругова у монархији, било је немогуће, и судар ова два гледишта утицао је на развојне последњих догађаја.

Неославизам је тражио да се конфликти између Балкана и Аустро-Угарске, нарочито између словенских племена, избегну. Ово је

нашло одзива у новим струјама чији је представник Беренрајтер и покушаји су зближавања између нас отпочели, и ако смо унапред знали да међу нама не може бити помирења. Прихватили смо дискусију, из разлога што нам се је пребацивало да смо упорни и посноци идеје панславистичке, чији је извор у Русији, да више водимо рачуна о утопијама а не о стварним приликама.

После изјаве трговачке коморе у Бечу и захтева да влада води рачуна о интересима индустрије и трговине, при решавању о престанку Турске на Балкану, наша је трговачка комора изјавила жељу да се објасни са представницима трговине и индустрије у Бечу, Г. К. Ризнић, као председник трговачке коморе и г. Милорад Павловић као председник трговачког удружења отишли су одмах Беч. Тамо су били лепо примљени у комори, од Беренрајтера, Бека, Најрата и других личности и сви су их уверавали, ако Србија изађе на сусрет оправданим жељама Аустрије, да јој се обезбеде интереси економски, да ће наши захтеви о пристаништу бити добро гледани од њихове владе. На крају се све сводило: на диференцијалне тарифе за трговину и промет, на уговор типа царинске уније и на захтеве који су по све апсурдни и које Србија ни у коме случају не може примити.

После овога нису даље чинјени никакви кораци у нас.

— IV —

На неколико недеља су предузети кораци од Аустрије да се нађе база у полузваничним преговорима и ми смо и ово прихватили и рекли, да може бити говора само у том случају, ако се Аустрија не успротиви нашем пристаништу на нашој територији, а са своје стране ми дајемо све што се може дати, да не буде на штету наших интереса, достојанства и што не може изазвати протесте ни других великих сила, услед повластица, које би њихове интересе оштетиле. Вођени су разговори са виђенијим представницима политике у суседној монархији али су свега резултати били негативни.

Ради илустрације ових фаза, кроз које је наш рад на задобивању пристаништа на Јадранском Мору пролазио, изнећу преписку коју смо имали са једним повереником из важнијих политичких кругова суседне монархије. Преписка је била у месецу децембру 1912. г.

На прво писмо упућена мени од г. Н... у коме је тражено обавештења на извесне ствари, које су биле предмет већ спорова у јавности, послат му је одговор, преко мог начелника г. Др. Б. Марковића.

Поштовани господине,

Његова Екселенција Г, Мин. Народне Привреде примио је ваше писмо од 7. дец. у коме тражите обавештење у питању практичног значаја Драча и Сан-Ђовани ди Медуа с једне стране и Валоне с друге стране. Ма да нас у истини чуди такво питање, када је познато гледиште Србије у питању Валоне, ми вам по налогу Г. министра одговарамо на ваше писмо и шаљемо следеће објашњење као наше субјективно мишљење у овим питањима.

Историјски развитак нашег трговинског саобраћаја данас нам императивно налаже да српској трговини осигурамо слободан излаз на светска тржишта. Почетак остварења ове тежње Србијине налази се у њеном напору за стварање Јадранске Железнице. Према овоме, мисао о томе, да српска трговина потражи везе са европским тржиштима везом преко Јадранског Мора, није сада поникла.

При овоме раду Србија неби могла акцептирати другу солуцију овога питања, а најмање ону да добије излаз на Јадранско Море на туђем или преко туђег земљишта, што би се евентуално могло регулисати међусобним уговором, јер јој је врло добро позната сталност оваквих уговора, који се граде између великих и малих. Многи примери, па и ови из најскорије прошлости, потврђују ово моје мишљење. Сви

знају да Србија своје разне и многе потребе, које су потребе природна последица сваке слободне државе, није могла, као што је то било могуће Бугарској или Турској, увозити најкраћим и нормалним путем, јер је тај пут био онемогућен, већ је морала ићи преко Солуна. У најкритичнијем моменту њој је огроман материјал узапћен онда, када га је највише требала. Таква је судбина свих уговора закључених између слабих и јаких.

Према овоме, пристаниште на Јадранском Мору мора бити само и једино на српском земљишту. Из ових разлога, не само Валона, већ и сва друга пристаништа, која су у последње време изиошана као компензација за излазак Србије на Јадранско Море, за њу су потпуно и апсолутно индиферентна, и то баш из тога разлога, што се не би налазила на српској територији. Ко хоће, пак, објективно да суди о могућности да се васпостави сигурна железничка веза између произвођачких крајева Србије и извозних тачака њених на Јадранском Мору, тај ће лако доћи до закључка да је та веза једино обезбеђена, ако се територија кроз коју ће пролазити та веза, налази под српском влашћу. Тај разлог је у толико јачи, када се узме у обзир да ће се у непосредној близини и те везе и тих пристаништа налазити посве некултуран и дивља елеменат, као што је албански народ. При-

станишта, које замисља Србија, неводећи при томе рачуна о ономе које ви спомињете у вашем писму, употребљива су, с тим додатком, што она захтевају, да би се на њима омогућно трговачки саобраћај, великих жртава у капиталима. Али, те велике жртве које Србија има да поднесе за остварење и уређење ових пристаништа на Јадранском Мору, за потребе њене трговине, доказују само и једино колико је велики животни интерес Србије у питању излаза њене трговине на Јадранско Море. Ту је основа да се Србија у будућности привредно развија под несравњено повољнијим условима, те да у истини рапидно повећа и своју произвођачку и своју потрошачку моћ. У овој је тачци тежиште српског трговинског проблема, и он неће бити решен, и његово ће коначно решење бити одлагано све док захтев Србије за излазак на Јадранско Море не буде усвојен овако како сам Вам за сада изложио. Крајње последице оваквог решења нашег трговинског проблема несумњиво неће бити од користи само за Србију већ и за све оне, који буду у будућности са Србијом имали привредне везе; а међу њима ће их несумњиво имати највеће суседи краљевине Србије. С тога сматрам за потребно и Вама као стручњаку скренути на ту околност пажњу, да проблем српске трговине није опортуно посматрати у овој тачци једнострано, већ га

треба посматрати са свима његовим ужим и ширим привредним последицама, које ће несумњиво и врло брзо наступити и у границама Србије и ван тих граница, а нарочито у односима са суседима њеним. Решавајући свој трговински проблем, Србија чини велике услуге привредним интересима својих суседа. Ко то не увиђа, па то било из ма којих разлога, тај чини врло рђаве услуге својој земљи и свакако, ма и несвесно, ради на штету њених привредних интереса.

Међутим мене као стручњака, и у немогућности да себи објасним ту појаву, интересовало би питање: где су и како су повређени животни и витални интереси Аустро-Угарске тиме, што ће Србија изаћи на Јадранско Море. За данас никоме, ни у Србији, ни ван њених граница, није јасно ово питање. Његово расветљење било би у истини од интереса и за мене као стручњака, а и за нашу економску дисциплину коју гајимо. С тога бих Вас молио, да имате доброту да изнесете Ваше и Ваших пријатеља гледиште у овоме питању.

Примите уверење

.

Много поштовани Господине Началниче,

Примите моју дубоку захвалност за Ваше љубазно и опширно писмо, чијом ћу се садр-

жином ја, приликом, у ма којој форми, моћи по дозволи да послужим. Овде се интересујемо вазда да будемо обавештени о гледиштима која се код Вас заступају.

Као што знате, редакција „Der Oesterreichische Volkswirt“, од самог почетка није комбатирала Србијину жељу да добије јадранско пристаниште, и она ни данас нема разлога да то чини.

Ви ме питате при крају Вашег писма, који су економски разлози, који се у Аустро-Угарској износе, против јадранског пристаништа. Колико сам ја обавештен, не постоје битни економски приговори против јадранског пристаништа. План, који је фон Бернрајтер развио ближе у делегацијама да се Србији прибави осигуран излаз на Јадранско Море, колико ја знам, није наишао на знатнији отпор из економских разлога. Чује се истина покатак, да личности, које стоје близу владајућих кругова, придају вредност самосталној Албанији и због тога, што жељезничка линија: Далмација—Дебар—Битољ—Лариса—Пиреј, — односно Битољ—Солун, у том случају не би пролазила преко српске територије; — али и овај економски моменат уступа у владајућим круговима испред политичких момената. Политички моменти, који су највећим делом изложени у чланку који је Albanicus публиковао у „Volkswirt“-у, ови су:

Албанија, национално изолована, садржи у себи у приличној мери становништво, које је словенским државама: Црној Гори, Србији и Бугарској у главном непријатељски расположена и према којима представља, у свима случајевима, противтежу. Аустро-Угарска и Италија предпостављају, изгледа, да Албанци, у случајевима конфликта, не би стали на страну Србије.

Интересовање Аустро-Угарске за Албанију заснива се и на томе, што су северна племена римокатоличке вере, и према томе Србима мало наклоњена. Што су и владајући кругови у монархији католичке вере није у овом случају без значаја.

Осим тога, сматра се, да би Србија, имајући јадранску обалу, развила живу анти-аустријску пропаганду у Далмацији и Истрији.

Најзад, и антагонизам према Русији игра велику улогу. Аустро-Угарска прати са великим неповерењем свако наглашавање Србије на ову државу, и угледала би у сваком успеху Србије успех Русије. Да је Србија мање лирирана са Русијом, можда би се влада у монархији мало другојаче држала.

Многи би кругови у Аустро-Угарској сматрали напуштање Арбанаса као врсту издајства, јер су ова племена ступила у ближе односе са Аустро-Угарском и Италијом, и по ономе што се зна, опходе се са великим повере-

њем са консулима и осталим представницима Аустро-Угарске.

Сурово поступање са српске стране према Албанцима који нису борци, а нарочито не безначајан број убијених Албанаца некоб-таната, изазвао је овде, па и у умеренијим круговима извесно узбуђење, које се само не-знатним делом смањује опсервацијом, да су и Срби, у Старој Србији, за време турске вла-давине, од стране Албанаца имали много да претрпе.

Често се чује, да би се Аустро-Угарска, код свију који имају у њу поверења, учинила немогућом, кад би сад жртвовала Арбанасе, који делом у Аустрији и Италији гледају своје заштитнике.

То су најважнији аргументи, које сам до-знао од политички трезвених људи, а који се делимиче приближују и званичном схватању. Уз то долазе и појединачне енципјације, по којима се Србија никако не сме потпомагати, зато, што несумњиво има намеру да у згодној прилици анектира Босну, Далмацију и Хр-ватску. Целисходно је спречити непомирљивог непријатеља што више у његовом политичком јачању, — мисли које се код неких удружују са немачко-националним идејама. Представ-ници овог правца гледају у Албанији могућ-ност за сузбијање словенства. Они себи ни-шта не обезбеђују од предусретљивости према

Србији и верују, да се у најповољнијем случају. тек са ндућом српском генерацијом могу створити пријатељски одношаји.

То су од прилике погледи у којима сам се ја могао оријентисати, а поред којих изгледа да постоје, више споредно, и други циљеви, о којима се чују само нејасни наговештаји. Изгледа, да су главни економски интереси, које управљачи наше монархије хоће да обезбеде. Извесно су то ти често спомњани „леgitимни интереси“ и „гарантије“, чија садржина и овде ширим круговима није позната.

Што се тиче гледишта оних кругова, који су према Србији више пријатељски расположени, оно би се овако дало формулисати:

Политичке супротности нису ништа велико, и како се Бугарска већ данас одмиче од Русије и приближује очигледно западним силама, тако се и Србија може једном више на запад наслањати. У осталом и културни и економски развитак приближује Србију и Бугарску западу.

Да би се смањила опасност југословенске пропаганде, морају се у Босни, Далмацији, Хрватској и т. д. спровести широке политичке реформе. Аустро-Угарској пошло је за руком да од Пољака начини добре Аустријанце; Хрвати су то били до скора; зашто и Срби не би могли то исто да буду, ако се остави слободан мах њиховом културном развићу. Тад

не би било искључено да се ступи у тешњи однос са Србијом, која не би имала разлога бити незадовољна. Наравно да би се за тај циљ морала целокупна политика монархије, а нарочито њен аграрни део, да реформише.

И ако ови кругови нису за то, да сви Арбанаси дођу под српску власт, ипак би се они помирили са аутономијом северних племена под српским протекторатом (*oberhoheit*), чиме би и пут за Јадрацко Море био омогућен, које ови кругови Србији радо уступају.

Свакојако, да су ови кругови начисто с тиме, да се на пријатељским односима између Србије и Аустро-Угарске требало радити још од прилике пре седам година. Али, у истини нема смисла у политици потрзати стално прошлост, него садашњост треба увек као нешто ново третирати, при чему се мора нарочито истаћи, да са српске стране нису биле предузимане никакве мере, које би биле погодне за побољшање односа према Аустро-Угарској. Напротив, изгледа да је владајућа радикална странка по који пут баш намерно заоштравала супротности са Аустро-Угарском, и док се тежића сваке националне државе, да стекне своју самосталност и моћ, мора признати као оправдана, не сме се губити из вида, да су се ствари делимиче развијале тако, да односи који могу бити добри нису били неговани.

Ја сам лично најчешће у Србији на нај-

љубазнију предусретљивост и увек ћу то радо истаћи, али никако не могу да се отресем утиска, да у српској штампи нема људи, који би нашли неколико лепих речи за контакт са монархијом, док се с друге стране не може порећи, да овде код нас има неколико људи, који су се вазда, без ограђивања, и не водећи рачуна о променљивима расположењима, изјашњавали за добре односе са Србијом. По-нашање Србије, н. пр. у Прохаскиној афери, природно да је овако држање знатно отежавало. И у круговима, који су били уверени, да се консулу није ништа догодило, замерало се Србији јако, што је прекинула везу са аустријским министарством. Али то су већ чисто политичка разматрања.

Овде би нас веома интересовало да се чује штогод о савршеним пријатељским енунцијацијама у Србији, које би биле погодне за стварање бољих односа према Аустро-Угарској.

Ми сви патимо због догађаја у прошлости, али појединци бар теже да се опросте успомена и мисле на будућност. Затегнутост, која постоји између обе државе, не може вечито да траје, а и рат не би био ни за једну ни за другу страну од користи. И како монархија хоће од Албаније да начини самосталну политичку јединицу, то би било целисходно да се размотри, да ли би се под даним околностима могло ипак нешто трајно да створи.

У колико допиру моје информације, потпуно је искључено, да ће влада монархије одустати од свог захтева за аутономном Албанијом. За нас пак Аустријанце, који не придајемо велику важност Албанији и који пледирамо за добре односе са Србијом, потребно је да се помиримо са даном ситуацијом и да размислимо, на који би се начин искрено потпомогао развитак Србије у економском погледу.

Ја бих Вам био веома захвалан кад би ме известили које додирне тачке постоје моментано у Србији, које би омогућиле добре односе са монархијом. Јер и појмљиво нерасположење не може да одагна помисао, шта ће бити у будућности.

Поштовани Господине,

На Ваше писмо од 1. о. м. хитам да Вам дам одговора. У последњем Вашем писму Ви сте у истина покренули неколика питања, која су од велике важности и која би се могла дискутовати.

Аутономна Албанија, створена с оваквим племеном, неће имати услова за живот због различности вере. У осталом, Арбанаси су под турском владавином имали потпуно аутономију, и то *de facto*, а не номинално. Сасвим се по себи разуме да Србија нема могућности

да се успротиви пристанку Европе да се створи Албанија, али је она већ данас убеђена, да ће са својим гледиштем у овоме питању бити она у праву. Ако се погледа на аустро-угарске везе с Албанијом, за време турске владавине, онда, када је ова у истини уживала аутономију, види се да је, како трговина, тако и просвета била сасвим примитивна. И стога нас чуди зашто у то исто време, Аустро-Угарска није створила путеве о којима Ви говорите и који треба да иду преко Дебра, Битоља за Ларису и Пиреј, јер би она тада још дигла у њој културни ниво. А када су изгледни да Србија дигне те путеве, онда Аустро-Угарска верује да ће она бити спречена у трговини с Албанијом. Путевни преко Србије и до сада су били отворени, а и у будућности Србија не само што неће да спречава саобраћај него ће чинити све могуће услуге свима средствима, не само Аустро-Угарској већ и целој Европи. Из прошлости се не може цитирати ни један случај да је спречен кроз Србију транзит Аустро-Угарској, а ми, напротив, можемо цитирати масу примера, кад је Србији био спречен транзит. То је са свим, уосталом, природна ствар, јер само постоје у рукама великих држава ове репресалије. Према овоме, оправдана би била бојазан за спречавање трговине, да је овде у питању нека мала сила.

Што је овакав развитак догађаја међу словенским племенима, лежи кривница до Аустро-Угарске, а не до Србије. Онога дана кад Аустро-Угарска буде приступила да подједнако поступи према свима, гравитација Србије, која је изазвана застарелим системом *divide et impera* престаће. Србија онога момента када је помислила да буде већа, ни једног часа није смела с ума да своје интересе доведе у склад с интересима својих суседа. О Аустро-Угарској водила је много више рачуна него Грчка и Бугарска, које су далеко од Аустро-Угарске. Да је одишта водила рачуна, показује се у томе, што је све употребила да изађе на море, како би за свагда престала, да у погађањима за трговински уговор има оних артикала, који су због конкуренције аграраца вечито били повод за моментана разилажења при склапању трговинских уговора. Природа артикала трговинских, пак, најбоље показује којима државама Србија гравитира, Русији или Западној Европи. Аустро-Угарска је била, према овоме, у могућности на помолу нових догађаја, да је прихватила српске захтеве, где су и њени интереси били заштићени, да промени расположење Срба и у монархији и у проширеној Србији. Међутим, не из привредних интереса, већ из неразумљивих легитимних интереса, лансирана је идеја аутономне Албаније, не због Албаније, него да се спречи Србији

излаз на Јадранско Море. То је пробудило код свих Срба све моменте из прошлости, које не желимо да помињемо, јер смо уверени да нас они не могу довести до бољих односа. Кад би побуде за аутономну Албанију биле искрене, онда би се лако помирило све са српским пристаништем на Јадранском Мору и ово довело у склад с интересима Албанаца и српским интересима, што не би штетило ни економске ни друге икакве интересе аустроугарске монархије.

Дапашња Велика Србија, као јача продуктивна и консумативна област и од бивших турских крајева и од могуће слободне Албаније, која се не може много културно подићи, више вреди за Аустро-Угарску као Absatzgebiet. Ми у аутономној Албанији не видимо област из које ће проистаћи само нереди, већ верујемо и очекујемо, да ће и она, ако буде имала услова за развијање, пристати на везе са свима суседима, које су јој потребне за њен опстанак, а те се везе не могу наћи у вечитим конфликтима.

Што се вере тиче, српско је племе подељено на исти број вера, као и арнаутско племе. Гаранције, које пружа Србија за вероисповест, познате су и она ће их неговати и постарати се да их свима начинима и средствима обезбеди. Двадесети век није век нити нетрпељивости верске нити нетолеранције

етничке; то је век тражења повољних услова за економско и културно развијање, што долази у задатак једне државе. Србија и њени савезници почели су овај рат да ослободе своју браћу од беде и мизерије у којој су они живели вековима под Турцима, услед чега представљају најнижи културни ниво у Европи. Тај елеменат данас није способан и створен да издржи напоре у модерној конкуренцији, у борби за опстанак. Оно, што је Европа могла равнодушно гледати вековима да се на Балкану дешава, пресечено је почетком XIX века покушајима за ослобођењем хришћанских балканских народа. То је настављено у половини XIX века и треба да се доврши у XX веку.

Заузете области од савозника су некултурне, немају ни популације, и оно што је има то је бедно; неуређене су области, без икаквих техничких транспортних средстава; личне и имовне безбедности нема, те су вршена гнусна насиља до пре неколико дана пред очима власти. Толерирали су интереси насилника пред лицем целе Европе и она је била према свему томе равнодушна, што није био случај код савезника. Ако се Европа и Аустро-Угарска у својим акцијама руководе хуманим разлозима, балканске државе имају пуно могућности да препороче у сваком погледу нове области, јер ниво државног уређења у старим областима најбоље показује каква је разлика.

у напредовању код њих и у заузетим крајевима, и шта је све постигнуто за неколико деценија интензивног рада.

Када се сравни увоз и извоз Србије, Бугарске и Грчке, који износи више од једне милијарде, према бедној међународној трговини duplo већих турских провинција у Европи, може и Аустро-Угарској бити јасно, да је за њу много боља будућност него ли прошлост у раду с оваквим и овим турским провинцијама и да она нема разлога да преза ни од чега, што су се балкански савезници приближили и узели на себе задатак културног препорођаја целог Балкана. Овим горњим подацима нека се дода дуг који износи у иностранству две милијарде и нека се он сравни са инвестицијама и с друге стране с дугом турским и њеним инвестицијама, те да се види ко је корисније употребио зајмове Турска или Балканци.

Незгодно је по европску политику при оснивању новог стања остављати трагове незадовољства, јер су од тога последице врло рђаве, а нарочито кад су оштећени уверења, да су они, не правом него силом, приморани на примање новог стања. То није доносило користи ни победнику ни побеђеноме. У штампи Тројнога Савеза, талијанској, немачкој, па већим делом и аустро-угарској, вођена је стално кампања за наш неизлазак на море и

напе гледиште стално побијано. Ви сами признајете да против ове тезе неможе ништа војевати, а и ваши су пријатељи истога гледишта, и онда је врло незгодно кад се о томе не води рачуна тамо, где се ово питање има дефинитивно да реши. А ако се и поред свих наших, српских разлога, који су поред тамошње штампе нашли потпоре и сагласности у целокупној штампи Тројног Савеза, окрње наши захтеви, пристаће се само из разлога избегавања конфликта. После овога остаће уверење да је Србија примила ново стање с великим губитком. У ново створеним, пак, границама, Србија ће све чинити што јој дужност налаже као самосталној држави да се згодним и незгодним путевима послужи у међународној трговини, да, не кривећи ничије интересе, изађе са што мање штете, уверена, да је учинила велике жртве за одржавање мира и на Балкану и ван њега. Као што је досада нико није могао убедити да нечије интереси штети изласком на море, тако је и у будуће нико неће уверити да није изгубила ослонац за економску независност немајући мора. Све се ово, напослетку, може рђаво одазвати и на добре односе у будућности између Србије и њеног суседа.

Србија, ни до данас, није била та која је интригирала, и све што јој се до данас подметало доказује се да је било лажно. Треба тежити да се у будућности спрече ове појаве,

а то је у вашој власти да учините. У противноме јасно је, да се намерно иде к томе, да се не дође до споразума, тј. да се не жели споразум.

Налазећи да су ствари које су овим писмима третиране од обостраног интереса, немамо ни ми ништа против да Ваше писмо као одговор на наше прво писмо штампамо, јер садржи елементе да се постигну добри резултати у нашим односима.

Примите Господине уверење мога поштовања.

Српско гледиште у питању о пристаништу¹

Ми смо пре неколико недеља донели једно излагање о аустрлјском становишту у албанском питању, онако како се оно оцртава из тока мисли наше званичне политике, а сад смо добили један допис из Београда, за који имамо разлога да сматрамо да се поклапа са званичним српским гледиштем о овом питању. За сада се не зна поуздано, колико је Србија одлучена да попусти од свог гледишта, те је с тога од интереса да се види, како се и у Србији ово гледиште брани делимиче мало јаким аргументима. Исто је ограничење које смо учинили и при излагању аустријског гле-

¹ Der Oesterreichische Volkswirt 21. децембра 1912.
Ово је извод из прошлога писма.

дишта, али која показује, можда, пут, којим се може доћи до компромиса, који би задовољно оба две стране. У реченом допису каже се:

Историјски развој српског трговинског саобраћаја захтева, да се српској трговини осигура приступ на светско тржиште. Почетак за остварење ове тежње Србијине лежи у њеним напорима за стварање јадранске железнице. Мисао, према томе, да српска трговина створи везе са европским пијацама преко Јадранског Мора, није тек сад постала. Али Србија не би смела да акцептира ниједно репшење овог питања, по коме би се приступ на Јадранско Море омогућио на туђој или преко туђе територије, што би се евентуално имало да регулише нарочитим уговором. Србија је потпуно свесна ситиуације вредности уговора који се закључују између великих и малих. Многи примери, па неки и из најновије прошлости, потврђују ово мишљење. Тако Србија многе и разне потребе, које су природне потребе сваке слободне државе, није могла да покрије најјефтинијим, а у исто време и нормалним путем, као што је то било могуће, н. пр. Бугарској и Турској. У критичном тренутку, кад је Србији био слободан пут најпотребнији, колосалан јој је материјал био задржан. То је судбина свију уговора, који се закључују између великих и малих. Због свега овога, јадранско пристаниште сме да буде само на српској

територији, и из ових разлога су сва она пристаништа, која се Србији у последње време, као компензација за излаз на Јадранско Море, нуде и хвале, без вредности, јер се не би налазила на српској територији.

Ко према томе хоће сасвим објективно да суди о могућности стварања жељезничке везе између произвођачких области Србије и њених извозних тачака на Јадранском Мору, тај ће доћи до закључка, да је ова веза осигурана само онда, ако територија, преко које прелази јадранска жељезница, буде стојала под српском државном власти. Овај је момент у толико више од значаја, кад се узме у обзир, да у непосредној близини жељезнице, која се има саградити и пристаништа, о којима је реч, живи некултурни и дивљи елемент, као што је у истици арбанашки.

Пристаништа, која Србија тражи, употребљива су, и ако се за њихово потпуно уређење морају поднети још врло велике материјалне жртве. А ове велике жртве, које је Србија готова да поднесе ради уређења својих пристаништа на Јадранском Мору, баш доказују како је крупан животни интерес Србији у питању о јадранском пристаништу. Овде лежи основа, која је Србији потребна за економско развијање под несравњено повољнијим условима и за повећање њене произвођачке и потрошачке снаге. Ту лежи тежиште српског трговинског

проблема, а овај се проблем неће решити, него ће се његово дефинитивно решење само одгодити, ако се захтев Србији за изласком на Јадранско Море не буде задовољно, на обележени начин. А такво решење пристанишног питања не би користило само Србији, него и свима опим државама, које ће у будућности одржавати са Србијом трговинске везе, а парочито не подлежи сумњи да ће одатле извући највећу корист баш суседне државе. С тога је потребно скренути пажњу на тај факат, да није умесно третирати пристанишно питање једнострано као искључиво српски трговински проблем, него да треба имати на уму и обухватити и све уже и шире економске последице, које ће се несумњиво, и то врло брзо појавити, не само у оквиру Србијиних граница, него и ван истих. Решити пристанишно питање у српском смислу, значи указати у исто време велике услуге економским интересима њених суседа. Ко то, ма из каквих узрока, не увиђа, тај је рђаво обавештен о интересима своје сопствене државе. У Србији би се с тога интересовало да се сазна, који би то животни интереси Аустро-Угарске били угрожени, ако Србија добије излаз на Јадранско Море.

*

„Der Oesterreichische Volkswirt“ указивао је од почетка балканске кризе на то, да не

само да он није у стању да одговори на ово последње питање, него да у целој Аустро-Угарској није дао нико на њега поле предизан одговор. Али се у Србији не смеју с тога ставити на гледиште, да је Аустро-Угарска једино крива за огорченост у односима између Аустро-Угарске и Србије. На аустријску дипломатију пада знатан део кривице, ма да и она, због несрећних унутарњих, политичких прилика, нема увек одрешене руке. Али, политичке ситуације, као што је садашња, нису zgodне да се расправља о подели кривице. Главно је да је однос између обеју држава из основа рђав, а како ово стање ни за кога није корисно, то је задатак и Аустро-Угарске и Србије, да га опет поправе. С тога се у Београду морају чувати да оперишу са фразама, као што то ми у Аустро-Угарској увек сузбијамо. Међутим, изгледа нам, да се у излагању које смо горе донели не налази потпуно доказ, да је Србији јадранско пристаниште неопходно потребно на сопственој области и у територијалном саставу са осталом земљом, као ни доказ уопште да би аустро-угарски интереси били угрожени, ако би се Србији дало јадранско пристаниште заједно са „ходником“. Исто тако изгледа, да се значај јадранског пристаништа за даље привредно развиће Србије у Београду знатно прецењује, ма да је извозна тачка на Јадранском Мору

за Србију свакако од великог значаја. Србији је једино стало до тога, да се у својој трговинској политици еманципује од свог моћног суседа, у коме владају аграрне партије; и то ће постићи у тренутку, чим буде слободно располагања једним јадранским пристаништем. Јер и оно, што се горе каже о несталности уговора, закључених између великих и малих, ипак је само манифестација огорченог неповерења. У осталом, овде по свој прилици не би ни долазило у питање уговор између Аустро-Угарске и Србије. Аустро-Угарска, пак, изгледа да не би чинила никакве тешкоће интернационализовању јадранске железнице, односно јадранског пристаништа, чиме би и излаз Србије на море био стављен под заштиту Европе, као и независност Албаније.

Осим тога, по слому Турске, за Србију могућност, да се у свако доба снабдева ратним материјалом, не представља актуелно питање, пошто ће Албанија бити неутралисана. Ако пак Србија осети потребу да се оружја против Аустро-Угарске, онда би имало мало смисла, да се у Србији жале због недовољног разумевања српског гледишта у Аустро-Угарској. А Србија, исто тако као и њена суседна велика сила морају имати пред очима, да је политичка лудост водити превентивне ратове. Најзад, Србија мора да причека, да види како

Аустро-Угарска испуњава своје међународне обавезе, као што и Аустро-Угарска мора да узме у обзир вазда могућност, да од Србије створи пријатеља. А тежња свих оних, у Аустро-Угарској и у Србији, који су, далеко од утицаја фраза, искрено забринуте за добро својих држава, мора бити уперена на то, да се кроз гомилу од предрасуда дође до узајамног разумевања истинских животних интереса, и да се, у колико су ови у супротности (што није случај ни у погледу Албаније ни у погледу јадранског пристаништа) нађе мирно изравнање.

На ово писмо нисмо више реагирали, јер су наша гледишта и сувише позната. За сада одговарам само на две напомене, које се лако могу сузбити. Наше гледиште о уговорима између великих и малих писаца назива манифестацијом огорченог неповерења. Ово би било оправдано, кад би заборавили сву прошлост шикана и препрека, које су се чиниле српској трговини, кроз читаво једно столеће. Бојазап, да ће имати Србија тешкоћа за трговање преко пристаништа на туђој територији за нас је оправдана; и да треба причекати да се Србија увери о поштовању међународних обавеза од стране Аустро-Угарске која

би била у погледу пристаништа и сувише је излишна ствар, кад нас од анексије Босне и Херцеговине, где је један међународни акт, пред очима сила потписница, поцелан од Аустро-Угарске, тако мало времена раздваја.

ДОДАТАК¹

Аустријски привредници и балканска криза

У Грацу се одржала 22/2 (по нов.) 1913 г. генерална скупштина аустријског привредног друштва. На овој скупштини узели су учешћа многобројни грађани: председник општине, посланици, заступници трговачких и занатлијских комора и пољопривредних друштава. Скупштина је отворена у присуству заступника министра пољопривреде, а под председништвом посланика, ритера фон Панца. Скупштину су телеграфски поздравила многобројна лица и корпорације, међу којима се истичу: министар председник граф Штирк, министар за трговину Др. Шустер, министар за пољопривреду Др. Сенкер и председник парламента.

Пошто је председник поздравио присутне учеснике и скупштину прогласио отвореном,

¹ Додатак овој глави расветљава многа спорна питања између Србије и Аустро-Угарске, а извод је рада на скупу њихових највиђенијих привредника.

изразио је своје задовољство на исказаном признању владе, које се манифестује у поздравном писму министра председника, а у коме се истиче, да пут, којим је привредно друштво пошло, а под овако тешким околностима, може да послужи само интересима домовине.

После председникова говора, прешло се на читање извештаја о друштвеном раду, из кога се види, да друштво није добизало никакве субвенције, и да је средства за своју пропаганду и задобивање чланова, црпило искључиво из својих сопствених редова. Друштво кореспондира са трговинским друштвима у немачкој царевини и са привредним централама за занатлијску трговину и индустрију у Бечу.

После тога је узео реч генерални заступник аустријског привредног друштва, Др. Карл Хофмајстер, професор више пољопривредне школе у Бечу. Говорник је за своју тему узео *аустријску привредну политику и привредне односе према балканским државама*.

Тај његов говор у изводу гласи:

„Трговинско-политичка питања побуђују данас опште интересовање, јер она пре свега стоје у вези са поскупљивањем, па онда са пасивом нашег трговинског биланса, која стално и прогресивно расте, и на послетку, та су питања у вези и са догађајима на Балкану.

Када су пољопривредници тражили, да се за 1906. год. царинска тарифа знатно повиши на жита за хлеб, стоку и месо, а нарочито да се према Србији укине она сасвим незнатна погранична царина, тада су сасвим искрено и поштено признали, да они захтевају ово повишење царине на најпотребнија животна средства само за то, што се надају и очекују, да ће после ових царинских повишења поскочити цене у земљи, што би било веома потребно за заштиту домаће производње.

То очекивање и надање дошло је баш тада, када смо ми стајали на обртној тачки, да се развијемо као држава за увозење жита. У истини, ми од 1909 год. и увозимо од прилике 2 по сто жита за наше хлебне потребе, отуда царинења дејствују на јако повишење цена и заиста просечна цена за последњих пет година знатно је поскочила према просечној цени од 1901—1905 год., и то по белешкама бечке берзе на пшеници за 39 по сто, на ражи за 29 по сто, а на пшеничном брашну бр. 0 за 33 по сто. Зато је пре годину дана с правом рекао један члан угарског магнатског дома: „још никада није заједничко царинско подручје толико користи донело угарском пољопривреднику као данас. Аустрија је најсигурнија пијаца за угарске производе, а аграрне царине стичу своју потпуну важност баш због великог аустријског

копсума, и то тако, да угарски пољопривредник своје продукте продаје своме аустријском шураку управо толико скупље, колико износи повишена царина.“

Учинили би бесмислицу, када неби признали да се осећа велика оскудица у стоци, што сигурно није без малог утицаја на исхрану стаповништва, јер се у Аустрији троши, рачунајући по сваком стаповнику, годишње 30 кг. меса, у Немачкој 42, у Енглеској 50, а у Сједињеним Америчким државама по 71 кг. Зато се и чује све гласнији вапај за *безусловно* отварање границе. Па ипак, када би тај глас послушали, значило би потпуно уништити производњу домаће стоке, јер ту може помоћи само појевтињавање и олакшице домаћих продуката, а никако још веће обарање његове рентабилности јефтином страном конкуренцијом.

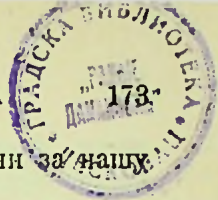
И пасива нашег трговинског биланса бивала је све више интензивнијом у последњој трговинско-политичкој ери, која датира од 1906 год. Њена последња актива од 39 милијуна кр. спада у 1906 год. а већ 1907. год. закључена је са пасивом од 44 милијуна кр., и тако она расте све више и више до 1912, у којој су први једапаест месеци већ достигли пасиву од 769 милијуна кр.

И наш биланс плаћања не показује никакву радосну слику, јер када само зам-

слимо, да је од наших 15 милијарди државна дуга, једна трећина пласирана на страни, то чини годишње више од 200 милијуна кр. за покриће интереса; и ако нећемо да на овом путу прогресивног задуживања и даље тражимо помоћи изван земље, тада морамо да потражимо компензације у повећању нашег извоза, пошто већ сама данашња пасива нашег трговинског биланса, са плаћањем интереса у иностранству, износи већ читаву милијарду круна.

Пошто наша држава нема никаквих колонија, то морамо узети у обзир само оне експортне области, које за нас стоје повољно у погледу прометних и возаринских односа, и у којима смо — што је према данашњој огромној светској конкуренцији врло важно — добро акредитовани; а то су балканске државе, а нарочито Србија, као наш непосредни сусед, која је већ, по својој граничној затворености, упућена на Аустро-Угарску, као на једину извозна врата.

Између наше монархије и Србије заиста је постојала врло интимна привредна веза све до 1906 год., када је Србија по тако званим „пограничним повластицама“ уживала такве царинске олакшице, какве није имала ни једна друга држава. Губитак ових повластица морао се силно осетити у привредном животу Ср-

бије, као што није био користан ни за нашу извозну трговину.

Интересантно је, да је Русија, тај велики протектор Србије, већ 1904. год. тражила од нас, да се укину све пограничне повластице за Србију, ваљда завидна Србији због великих царинских повластица на стоку, коју је извозила у Аустрију. Али, шта би значило оно неколико хиљада волова, које би Русија може бити могла к нама увозити, када Србија неби имала никакве наклоности према тако великој држави, као што је Русија? Очевидно дакле, то је морао бити само политички мудро прорачунат шаховски потез Русије, који се скривао под чисто привредним захтевом, а који је у истини водио оној политичкој констелацији, у којој смо ми данас, т. ј. потпуном одвраћању Србије од нас, и заокруживању Аустрије помоћу словенских држава, прожетих панславистичком мисли.

Дакле, прилике се и политички заоштравају све више и више, тако, да ми морамо већ једном бити начисто с питањем: шта ми управо тражимо на Балкану, и шта треба да чинимо, па да се једном реше све ове кризе. На ово је питање лако одговорити са политичког становишта. Ми не терамо никакву освајачку политику као Османлије, и зато немамо никаква интереса да поновимо њихову погрешку, наиме, да себи прикључујемо об-

ласти, које, већ по својој огромној разноликости, немогу никада пружити слику једноставне државе.

С обзиром на наше држање према балканским државама, није баш тако тешко решити ово питање ни у привредном погледу. Ове државе су изразито аграрне државе, које морају да импортирају у знатној мери индустријске артикле; ми смо опет приморани, да због нашег неповољног биланса плаћања повећамо наш извоз, а ми можемо извозити само индустријске продукте. Пошто те државе имају и сувиника у својим пољопривредним производима, што код нас није случај, нита више осећа се и оскудица, а тако исто стоји и у погледу стоке, то би се могло споразумно, а са мало добре воље и увиђавности изаћи на прави пут и помоћу наших консула оно поправити, што је дипломатија скоро сасвим упропастила.

СРБИЈА И ИТАЛИЈА

— I —

Комитет српско-италијански

Важност италијанских тржишта за српски извоз показао је период од 1906—1912 год. Та су нам тржишта, и поред свих незгода због путева преко Солуна и немања уредног саобраћавања са Италијом морским путевима, учинила велике услуге у данима неуговорног стања трговања између нас и Аустро-Угарске. Рад са Италијом није престао и кад су се трговинским уговором нормирали односи између нас и Аустро-Угарске. Тешкоће, које нам се стављају у изглед од стране суседне монархије за будућа трговања са њом, упућују све нас да сачувамо италијанско тржиште за наше продукте, јер је Италија, као наш сусед, згоднији потрошач наших производа од осталих суседа на Балкану, од којих се Србија по квалитету продукције много не разликује. Проширењем Србије, трговина је наша са Италијом постала још већа и послови који нас очекују у будућности много су интензивнији. Грађење пристаништа на Јадранском

Мору, подизање путева и железница у новој, проширеној Србији; удруживање за оснивање бродарства трговинског и везе будућег нашег бродарства са италијанским, — питања су, која ће у интимној вези свезати нас са Италијом.

Од суседних земаља на Балкану, Грчка је новим распоредом држава дошла у наше суседство. Пијаци грчке могу бити и биће доста јак потрошач наших продуката, а и бродарство њено, нарочито на Једрејском Мору, биће Србији од великих услуга. За удружени рад на пољу трговинског саобраћаја и Грчка и Италија су од истог значаја за нас, док је Италија као потрошач наших продуката много веће вредности. Грчка, њеном близином, заједничким радом у савезничкој ратној акцији, има у себи све елементе за хармонијски и пријатељски рад у будућности. Италијански је народ дао доказа својих симпатија за буђење и ослобођење свих народа балканских. Србија и Грчка су у ратовима свог ослобођења видели међу својим борцима италијанске добровољце за време тешких криза, кроз које су поједине земље балканске, у разним периодима, пролазиле. Болови су Балканаца налазили одјека у јавном миљењу италијанском, и ако увек није конкордирала званична политика Италије са струјама и покретима народа на Балкану. Нису били ретки случајеви, какав је анексиони Босне и Херцеговине, да се

је са симпатичним јавним мњењем италијанским поклапала и званична Италија, чији је протест био значајан и 1878 године у Берлину, кад се Бизмарковом политиком заснивало тешко стање по српско племе на Балкану.

У последњим ратовима, којим се ликвидирали остаци турске владавине на Балкану, створеном Албанијом, Италија, и ако савезница Аустро-Угарске у подели утицајних свера у Албанији, није имала одвећ агресивни карактер противу наших претензија. Пред догађајима, који су се невероватном брзином развијали, из разлога велике и успешне активности савезничке с једне стране, и неспремне Европе, да се за какво велико зло на Балкану брзо ориентише, било је случајева јакних дисонанси између Италије и Србије, а нарочито између Италије и Грчке. Време ће многе ране залечити и трагови ће оправданог незадовољства ишчезнути, а прави интереси Италије, Грчке и Србије упутити у будућности сва ова три народа на заједнички рад. Обале Јадранског и великог дела Средоземног Мора морају у трговини бити слободне за сва три народа; и које какви фантоми о панславизму и хегемонији грчкој или италијанској на мору, којима се противници споразумевања и слоге ова три народа служе, отићи ће у позадину испред разлога једино оправданих, који крећу народе прогресу културном и економском. Исто се тако надамо,

да ће трагове неспокојства, мржње, антагонизма између савезника балканских, чији је посао, последњим сударима међу њима, помрачно успехе њихове заједничке акције над Турском, време изгладити и сви ће се балкански народи упутити једином циљу, који има задатак да ојача морално и материјално народе на Балкану.

Србија, Грчка и Румунија последњом заједничком акцијом противу Бугара, зближене су и рад није потребан нарочити, који би те народе довео у ближи додир. Букурешки мир поставио је основе за чување створеног стања на Балкану. Покушаји, да се створено стање сруши, долазили са Балкана или с поља, сами ће савезници, или у друштву са силама, којима искрено мир на Балкану лежи на срцу, сузбити и савладати.

Комитет за економско зближавање Србије и Бугарске, који је оба народа спремао да се политички савез изведе пре економског, због свих догађаја, који су се збили, мора за неко време обуставити своју акцију. Да није било немилих догађаја, који се нису створили нашом кривицом, тај би комитет био проширен на све балканске народе, и дао основу за већи, интензивнији и успешнији рад у будућности. Кад време пређе преко свих још свежих успомена, кад се пређе преко дискусије о узроцима и кривцима догађаја, кад успомена онога што двоји и цепа буде заме-

њена свешћу о правим потребама озбиљних напора за снажење свих народа на Балкану, онда ће и идеја искрена, која је база била за оснивање нашег комитета, наћи изнова своје присталице. Балкан ће онда бити зрео да да једну конфедерацију јаку, коју ситна интрига са стране, болесна амбиција анахронистичких остатака средњег века, не само неће бити у стању да спречи, већ ће се и покушаји сваке мегаломаније освајачке или завојевачке о тај бедем разбити. За овај посао пуштамо да време спреми погодне услове.

Италијанско-српски комитет, основан 1912 год., пре балканског великог рата, имао је задатак сличан задатку српско-бугарског комитета за економско зближавање, а поред тога и задатак за културно зближавање са Италијом. Овај је комитет поглавито створен иницијативом наших људи, који су последњих десет година радили у Италији и са Италијом на различитим пољима. Наша трговина интензивнија са Италијом, ближе везе са разним удружењима књижевним и културним од скора дали су повода образовању овога друштва. Још у стварању овај је комитет, услед рата на Балкану, морао провести више од године дана на припремним радовима, потребним за пуно и ефикасно дејствовање своје. Услед држања званичне Италије, неких листова италијанских, а и услед нарочито уде-

шених махинација да се створи провалија између нас и Италијана, према овоме су комитету почели бивати доста хладни, индиферентни и они, који су за њега у почетку највише војевали. Поменути разлози, који говоре за ближи додир између нас и нашег новог суседа, са којим ћемо одржавати везе преко нашег економског пристаништа на Јадранском Мору, надамо се, да ће овом комитету, чији сам ја за сада председник, дати више живота.

Италијанско-Српски одбор за економско и културно зближење Србије и Италије

Као привремени председник комитета српско-италијанског, у седници од 16. фебруара 1914. године, на којој се комитет имао, после ратова, да конституише, држао сам говор следећи, о потреби да се привремени комитет преобрати у стални.

I

Господо, мисао о комитету српско-италијанском јавила се код оних људи, који су по својим пословима у Италију из Србије одлазили, и код Италијана, који су због послова, поглавито трговачких а и културних, имали потребе чешће у Србију долазити. Још пре него што је анексија Босне и Херцеговине 1908 године изашла на дневни ред, пре него што је тај догађај скренуо пажњу целе Европе на један велики догађај повреде фрапантне једног међународног акта и јасно за све било да су овим актом интереси, у првом реду ните-

реси српског племена, оштећени; — још пре тога, 1906 г., односи између Србије и Италије почињу бивати интимнији, услед поремених трговинских односа између Србије и Аустро-Угарске. Кад је пијаца била аустро-угарска изгубљена поглавито за један од најважнијих артикала извоза нашег, извоза живе стоке, онда је почео рад на тражењу земаља, које би могле заменити Аустро-Угарску. Као повољне пијаце тога артикла нађене су на Средоземном Мору земље, међу којима Италија долази на прво место. Србија и Италија, две земље које се до тог момента нису ни познавале, среле су се на пословима узајамног трговања, и видело се, да је од узајамног рада могло бити користи по оба народа. Од 1906 године ти послови развијали су се и ишли задовољавајућим темпом, тако да је Србија нашла: да нове пијаце дају накнаде за оно што је изгубљено на пијацама пештанским и бечким. То су били први разлози екопомског зближења Србије са Италијом. А кад је почела анексија, онда је почела интимнија веза између кругова италијанске интелигенције и српске и онда је, као што је познато, јавно мњење Италије било на страни нашој, онамо, где је и просвећено и либерално европско мњење било, на оној страни, која је бранила очевидно праведну ствар.

Идеју о овом комитету покренули су г. г. библиотекар, Јован Томић, Гаудиозо, трго-

вац, Синобад, новинар и Аскијери, лектор за италијански језик.

То је било 14. јула 1912. године. Та господа замолили су мене да будем председник тога привременог комитета. Изашао сам њиховој жељи на сусрет, делећи и сам мишљење, да између Србије и Италије морају постојати везе интимније но у прошлости. Конституисао се привремени комитет са надом, да се позове један збор, као што је овај, на коме би се званично примио статут комитета и јавно позвао свет у Србији и Италији да ступи у редове његових чланова. Поред госпде, која су покренула ту мисао, доцније су пришли комитету г. г. Коста Ризнић и Кабилио Ринели, отправник италијанског посланства, који је отправљао ту дужност после смрти посланика италијанског г. Баролија, који је такође приврженик ове идеје био. Затим били су у комитету г. Др. Коста Јовановић, секретар трговачке коморе, Др. Ј. Лончаревић, секретар индустријске коморе, професор Драгутин Дероко, Стеван Бркић, српски консул у Ђенови, г. Љуба Јовановић, министар просвете и г. Др. Воја Маринковић, народни посланик.

Ускоро, на два месеца после оснивања комитета, наступили су велики догађаји, који су Србију упутили на послове, који су готово сву снагу народа ангажовали, те није било времена и могућности да се у периоду —

остатку 1912 и целе 1913 год. — изврше намере, које су се имале у почетку кад смо стварали комитет, да се комитет комплетира онако, како то данас мислимо постићи.

Десило се још нешто, господо, у току 1912—13 године — десила се појава, која нас још више упућује на оснивање овог друштва између нас и Италије. Та појава, жалосна појава, десила се и код нас и у Италији, из разлога, што између нас и Италије није било интимног додира и што питања заједничке вредности нису јасно била познана, те ни из далека није било могућности да се загледа у правилно решење њихово онако, како то интереси и једне и друге земље захтевају.

Још у почетку месеца октобра 1912 г., пре него што су наше трупе избиле на Јадранско Море, дошао је протест од стране Аустро-Угарске, да Србија не сме излазити на Јадранско Море и да мора да се створи аутономна Албанија. Пред тим питањем Европа се нашла збуњена и тада је, можемо рећи, званично и јавно мишљење Италије било на страни Аустро-Угарске, која је званично уложила протест против наших оправданих претензија на Јадранско Море. Нећу понављати шта је било у италијанској штампи, ја налазим да је то више продукат необавештености него ли разумевања праве опасности по италијанске интересе услед нашег излаза на Ја-

дранско Море. Јер, господо, ко и површно зна каква би улога Србије била на Јадранском Мору, тај не може наћи да би тај налаз Србије на ово море могао реметити равнотежу у Јадранском а још много мање у Средоземном Мору. И баш зато, што је онда такво мишљење владало у италијанској штампи, а ја овде помињем да је она била под сугестијом страном: да има опасности од словенског продирања, мислим да је потребно разбијати такве и сличне заблуде, које постоје као најача сметња, како културном тако и економском напредовању два народа, које сва питања упућују на заједнички рад.

Ја сам поменуо ову ствар, која се чула у новинама, која је заопштавала до највећег степена односе између Србије и Италије, као разлог, да се разуме што нисмо у поменутом времену сазвали збор, да комитет комплетирамо и да му дамо широку јавност, какву мора имати оваква установа. Ја налазим да смо ми сви, који смо били у комитету и ту ствар пре ратова на Балкану покренули, дужни да данас, чим су се прилике колико толико разбриниле, да ову ствар поново изнесемо на јавност и да изложимо вама као људима који се интересујете оваквим установама, у првом реду, питање: има ли смисла да постоји овај комитет или не? Ако се сложимо да има, а ја по мом схватању ствари и прилика нала-

зим да све говори у корист његовог постојања, онда ћемо прићи даљем раду око његовог оснивања.

Не могу не поменути, да између Србије и Италије не може бити конфликта због територијалних проширења и завојевања. Између нас и Италије може бити само контакта у узајамном промету, трговинским пословима и културним односима. Данас је на Балкану постала и једна нова држава Албанија силом и стицајем прилика и Србија се, и ако јој је излазак на море пресечен, приближила мору много више него што је некад било, јер смо некад били 260 километара далеко од мора а данас само 80 километара. Кад смо раније са Италијом радили, кад смо били даље од ње, показало се да она може бити потрошач наших артикала. Италији смо се данас још више приближили близином до Јадранског Мора и дугачком границом преко државе у којој је њен уплив колосалан, и мислим да ново суседство те државе и нов размештај држава на Балкану упућује нас да интензивније радимо на економским и културним везама са њом и да данас има још више разлога за постојање оваквих друштава какво је наше.

Кад је комитет створен нису се имале у виду само чисто економска-трговинска питања него и питања културна. Ми смо избегавали да тим питањима дамо политичко обележје

водећи рачуна о тешкоћама, које долазе ако се политика умеша у питања економска и културна. Али, како се налазимо у тешким приликама и како неко може, баш због назива комитета, правити сметње сличном друштву, ја мислим да је најбоље, да у нашем штатуту и програму рада избегавамо питања политичка и ако сва друга питања, која су неполитичке природе, можемо подвести у обим програма нашег друштва и решавањем њиховим утицати на обавештавање кругова утицајних код нас и у Италији.

Као што рекох, није било само питања трговинских него и питања друге врсте којима се комитет бавио. Ви ћете из прегледа рада комитета видети, која су друга питања додирнута, која излазе из оквира питања чисто економских. Побројати сва та питања, која могу ући у програм нашег рада, то је немогуће, можемо их по категоријама само назначити. Понављати, да сем економских питања у програм рада нашег комитета долази и маса других културних питања непотребно је.

Кад помињемо културна питања, ја ћу казати зашто придајем важности културном зближењу између Србије и Италије. Има земаља, које, као јаке и велике, могу корисно утицати при мешању са још младим и културно мало развијеним. Господо, онај који је једанпут прошао кроз Италију, може јако уо-

чисти колник колосалан капитал из прошлости и из средњег века садржи та земља. Онај, који је познат са прогресом модерним, нарочито северне Италије, као и са прогресом технике из XIX и XX века; онај који зна значај прошлости и садашњости Италије, њене универзитете и просвету у опште; који зна њену моћ економску, моралну и културну тај не може казати, — кад се зна да Италија долази у ред великих сила, које у Европи одржавају равнотежу, — да Италија не долази у ред држава, од које се не може добити ништа узајамним радом у садашњости.

Ја нећу овде износити податке у цифрама. Кад би цифре поменуо, онда би за све било јасно да Италија може и на пољу кредита послужити као и у трговини и дати Србији све оно што јој даје без мало Немачка и Аустро-Угарска. За ширење умног и културног хоризонта масе грађана Србије, мислим, да се може много више добити познавањем прилика у којима се Италија налази и познавањем њене прошлости, чији трагови јасно сведоче о некадашњој моћи Италије, него што то може дати Србији њен додир са ма каквом другом земљом, која свега тога нема у остацима из прошлости, нити је достигла степен на коме се налазе велике, савремене, европске, културне државе у које долази и Италија. С једне стране близина те

државе према Србији, а с друге стране њена вредност у садашњости и прошлости, доказују да не може бити губитака по нас од економског и културног зближења са Италијом и италијанским народом.

На жалост, мора се признати, да званична Италија не припада оном блоку европских држава, не припада оној групи сила, којој ми гравитирамо. Ја знам, а и за цео свет је јасно, па је јасно и за наш народ, да се Италија не налази онде, у оној групи сила, где је Француска и Русија, него да се Италија налази тамо где је Аустро-Угарска и Немачка. Свака земља опредељује се онако, како јој њени интереси налажу или како то њихови људи схватају, да интереси њихове земље захтевају. У то се нећемо упуштати. Али, кад је једна држава, од најважнијих представника латинске расе, Француска, која је на челу латинских народа, могла наћи да заједница њених интереса захтева, да се са најјачом државом, представником словенске расе, Русијом, споразуме за одржање статуса у Европи — мислим, да разлози етнички, који су тамо диктовали везу између Француске и Русије, које стоје на челу два велика племена: словенског и латинског, да ти разлози расни не могу нас определити да не идемо у заједницу са Италијом. А да нас не могу определити види се и по томе, што италијански народ није био

никада непријатељски располвжеп према Србији.

И ако званична Италија прошлога пута, у рату Србије са Турском, није могла користити Србији, италијанско јавно мњење и сва њена штампа увек је била расположена, да комплиментима пропрати достојне подвиге наше храбре војске, да упозори италијански народ на велику борбу, која се водила између хришћана и азијских угњетача, као што је Италија, та иста земља, некада слала и добровољце за ослобођење Балкана и била с нама једно време, борећи се за независност нашу. Званичне се политике мењају. Како ће држање великих држава бити кроз 10—15 година не можемо знати, али је једна ствар несумњива, да је увек било контакта између српског и италијанског народа, и изгледа да се тај осећај није мењао ни када су политике дивергирале. Осећање и расположење француског народа није се мењало према народима на Балкану, који су желели своју слободу; и у овом случају, у нашем рату са Турцима, према савезницима било је такво осећање и код руског народа и то из два разлога: етничког, крвног и мотива хришћанског морала према угњетаваним народима на Балкану, за који је Русија у више махова и крв своју проливала.

Има разлике између званичне политике

и расположење народа. Званична политика може често ићи против осећања и актуелних интереса каквог народа. Али, кад каква политика базира на правом расположењу народа, а то је расположење противу нас из разлога: етничких, економских или каквих других интереса, онда се слабо што може постићи и изменити стварањем ма каквих друштава и установа.

Између небалканских народа, који су се радовали ослобођењу угњетених народа на Балкану и извесних група држава у Европи, које нису симпатисале нашим успесима, има јасно маркантних разлика. Ма како се мењале званичне политике таквих народа, чији су осећаји контрадикторни са нашим, чији су интереси у непрестаним конфликтима са нашим, они неће бити тамо где су биле наше симпатије. И ми не можемо бити у оној групи која се противи нашем ширењу и напредовању. Мени се чини, на основу свега, што сам могао уочити, да се у тај ред држава Италија не може уврстити.

Господо, ја сам у главним потезима изнео разлоге, који су нас руководили, кад смо први пут стварали овај комитет и извините ме што сам био мало дужи у говору, јер је било нужно, као што сам већ напоменуо, да образложим потребу, да овај комитет треба да постоји.

II

Прелазим, Господо, на рад привременог комитета. Може се казати да и привремени комитет није требао ништа да ради, пошто се није претворно из привременог у стални. Ја сам изнео разлоге зашто је морало да се одложи његово комплетирање, а сад ћу изнети и какав је посао урадио од свог постанка до данас. Његова је прва мисија била да сазна расположење Србије и Италије за сам комитет и први корак, који је комитет учинио, био је упознавање извесних лица, тела и корпорација са статутима његовим, које ћете имати част доцније видети.

Дакле, одмах по свом оснивању, два месеца пре рата, наступно је рад комитета, и за та два месеца, кад смо ми припремали материјал, са којим треба изаћи на збор, ми смо већ добили пристанак многих у Италији за наш комитет.

Многе велике трговачке фирме, јаке економске установе одобриле су програм комитета и сад га помажу при извођењу тог програма.

Тога ради, комитет италијанско-српски одржава добре односе: са комитетом Пуљија Балкапија у Бари, са краљ. трг. музејом у Венецији, трг. Комором у Катанији и друштвом италијанских пољопривредника у Риму, а усвојили су његов програм: комесаријат еми-

грације у Риму, италијанско друштво за трговину и географска испитивања у Милану.

Затим је комитет радио на стварању читаонице и ради тога се комитет обратио пријатељима у Италији и у Србији, како би се створила библиотека за лектуру српско-италијанску. Вођена је реч и о одласку српских трговаца и чланова комитета у Италију и обратно, али то није свршено и приведено крају због ратних прилика.

Наш комитет, коме сам имао част бити председник, а чији је потпредседник био г. Коста Ризнић, имао је свој стан код г. Аскиерна, а после је неко време радио у Комори Трговачкој. Због малих материјалних средстава, комитет није могао имати засебан локал.

Ово су, као што видите, претходни радови овога комитета. Могу вам рећи да су се и извесна политичка питања третирали у јавности; изашле су извесне расправе, које су третирали питања о нашем изласку на Јадранско Море; штампане су расправе на италијанском језику о потреби заједничког рада између Србије и Италије, које су изашле у Милану и слате из комитета публикације у италијанску штампу, ради унознавања италијанског јавног мишљења о питањима, које је рат балкански истакао на дневни ред. Одштампавали су се изводи из политичких и периодичних италијанских листова, који су као бро-

шуре, слати у Италију виђенијим и истакнутијим личностима. За време самог рата, г. Љ. Јовановић, министар просвете, покренуо је питање о стварању једног малог одбора за припређивање изложбе женских радова у Турину и тражио је од комитета, да помогне ту ствар. Комитет се је одазвао овоме позиву и ствар је успешно свршена. Привремени секретар г. Аскиери је два пута путовао у Италију. На једном путовању је био два месеца. Он је кроз Италију путовао као члан и привремени секретар комитета, а и као заступник комерцијалног музеја из Венеције. Као секретар нашег друштва вршио је пропаганду за комитет, ради чега је држао више конференција, а распитивао се и о приликама згодним да се кредитни односи између Србије и Италије створе и да огледа, да ли би која од банака могла имати веза са банкама у Србији. Он је заинтересовао за ове послове Банку Комерцијалну и Банку Римску, које су дошле у додир ради упознавања наших кредитних прилика са нашим банкама. Банка Римска, преко нарочитог свог изасланика, проучавала је економске и финансијске прилике у нас, и ради тог посла исти је дуже време остао у Београду. За сада немамо стварних резултата од тог рада, али по свему изгледа, да су извештаји италијанских експерата за кредитни саобраћај између Србије и Италије повољни. Људи, који су из

Италије долазили ради послова, упућивани су од комитета за информације онамо, одакле су их могли најповољније добити.

Дакле, као што видите, господо, комитет се бавио поглавито прикупљањем података, да се види на какво расположење може наћи код Италијана и Срба и по неко је питање узгред додиривано, имајући у виду да главни задатак по своме конституисању приведе крају, кад се за то укажу згодне прилике, какве су се, држим, сад јавиле.

До рата, до 1912—1913. године није било питања од велике вредности, која су фроасирала италијанске кругове; и да нису тим ратом нова питања избила на дневни ред, одзив код италијанске интелигенције био би много већи према комитету. Према овоме, онај почетни рад комитета, после три месеца, стицајем догађаја и прилика, морао је застати. Како су се прилике стишале и како изгледа да су многа питања, која су била отворена, затворена; и како улазимо у период мирног развоја, но што је то било у очекивању пре неколико месеци, ја сам сматрао за врло згодно, да ми данас поведемо реч о овоме комитету и да видимо да ли га треба одржати и ако га треба одржати, да ли треба овај привремени статут да остане или да се измени. Ако до резултата повољних дођемо, онда број чла-

нова комитета треба повећати, а управа привременог комитета самим овим сазивом конференције престаје егзистирати и конференција има потпуно одрешене руке за избор нове управе.

Италијанско-српски комитет основан је, као што се из свега види, иницијативом једне групе лица: Срба и Италијана, искрених пријатеља двеју земаља и у очи једног политичког момента од великог значаја по Србију, и тешких међународних прилика за Италију. Комитет својим програмом одговара оним идеалима културним и економским за зближење између ових двеју нација, којима је Србија увек тежила, ради своје независности и на које је онај део Италије, који је свестан интереса своје земље, са своје стране стално мислио, да на Балканском Полуострву, капији Истока, понова оживи своје старе трговинске и културне традиције.

Изразак Србије на Јадране остварење је једног великог нашег народног идеала. Али, ко добро о томе размисли и посматра то са друге тачке, с тачке гледишта цивилизације, видеће у томе и приближивање двеју нација, којима је суђено да раде једнога дана у корист цивилизације и прогреса за цео онај свет до сада неприступачан, који ће, мало по мало, под утицајем светлости науке и економ-

ског напретка, учинити један велики корак у новој ери, ери цивилизације на Истоку.

Комитет схвата потпуно важност овога, и његов је програм лишен потпуно политичког карактера, ограничен на установљење непосредне и брзе везе између Србије и Италије, у колико је то могуће у овом историјском моменту, што у осталом захтевају интереси обеју земаља.

Према томе, дакле, нема ништа у његовом раду вештачког, што би захтевало великих жртава с једне или с друге стране, већ једно делање на најплоднијем пољу рада, који није изложен никаквој евентуалности, јер се оснива на раду напретка и просвећивања, што ће лако добити симпатије у најпросвећенијим друштвеним слојевима двеју земаља.

Италија није више ни за кога само једна лепа земља; Италија је слободна и богата земља, која утиче на светску политику. Тако исто Србија није више израз географски или земља, која има да стрепи од угњетача и политичких авантура; Србија је данас проширена, слободна и постала земља напретка и на Балканском Полуострву, центар за ширење европске цивилизације, како напретком на пољу науке, тако и својим демократским установама. Две земље, са одређеним великим ми-

сијама на пољу културног програма, које се у заједничком раду неће сукобљавати, упућене су, и природним географским положајем и заједницом својих интереса, на успешни заједнички рад у будућности. Комитет је само једна етапа у стварању нове ере рада и напора на просвећивању Балкана.

СОЛУНСКО ПРИСТАНИШТЕ

I

Савез српско-грчки дао је сјајне резултате на бојном пољу. Будућност тог савеза зајемчава мир и равнотежу на Балкану, а ојачање његово, улазом Румуније у њега, даје све потребне гаранције за његову трајашност.

На пољу привредном ми смо се са Грцима први пут срели у нормирању наших односа трговинских у солунском пристаништу. Солунска лука, којом се наша трговина служи већ неколико година, има за нас после ратова много већи значај, што је велики део хитерланда његовог својина Србије. Конвенција, којом су сређени односи нашег транзита преко Солуна, претеча је будућем уговору српско-грчком, који ће се на широј бази саградити, но што је случај био са нашим уговорима у прошлости.

У овом одељку изнећемо наша гледишта на значај Солуна за нас, гледишта на будућност Солуна и на реципрочне користи српско-грчке од транзитирања нашег преко Солуна и територије грчке између границе српско-грчке и овог најважнијег пристаништа на Егејском Мору.

II.

Солунска трговина и Србија¹

Желећи да добијемо више података и детаља у питању о трговини између Солуна и Србије, које је питање једва дотакнуто у интервју, који нам је изволео дати Господин Никола Пашић, председник Министарског Савета Србије, и који смо ми публиковали овде, ми смо се обратили г. Кости Стојановићу, Министру Нар. Привреде, који нам се радо одазвао. Користили смо се овом приликом да му поставимо неколико питања, која се посредно или непосредно тичу трговинске будућности нашега пристаништа; и доносимо врло интересантне одговоре српског Министра Привреде. Они су врло повољни и наш трговачки свет биће нам без сумње благодаран за добре и утешне новости, које му доносимо.

Солун нема чега да се плаши

— „Екселенцијо, Господин Председник Министарског Савета изволео нам је рећи приликом једног интервјуа, да јадранско пристаниште неће правити конкуренцију солунском пристаништу и да ће ово последње напредовати. Хоћете ли нам дати неколико објашњења тачних о овоме питању?“

¹ Интервју Косте Стојановића, Министра Народне Привреде са дописником L. Nefussy, солунског листа „L' Indépendant“. 18 марта 1913. год.

— „Ја се нећу ни у колико колебати, да вам изјавим, да Г. Пашић има право. Јадранско пристаниште не може да чини ни у ком случају конкуренцију солунском. Нама је потребно јадранско пристаниште за извоз у Италију извесне врсте живе стоке, која тешко подноси морски пут, али ће се жива стока, намењена за Грчку, Малту, Египат, Сирију и М. Азију извозити преко Солуна. Могуће је, да ће се чак стока, намењена за извоз у Италију, служити солунским пристаништем више него јадранским, јер ће последње принудити солунско пристаниште, да чини напоре за побољшање и веће удобности извозу. Драчко пристаниште и пристаниште Сан-Ђовани ди Медуа служиће као допуна солунском и фумском пристаништу и ми ћемо тако имати у ова два пристаништа највише олакшица, са најмање трошкова. Данас, Аустрија затвара Фијуму за транзит наше стоке, као бајаги из санитарних разлога, а и будућа конкуренција Драча принудиће је да нам отвори своја пристаништа. Драч ће на тај начин бити регулатор транзитне тарифе као и трошкова око одржања пристаништа и осталог.

„Солун, ја понављам, нема чега да се боји, нити Драча, нити ма ког пристаништа на Јадрану, нити у архипелагу. Што се тиче увоза, положај је Солуна јединствен и вредност је његова велика. Увоз дунавских зе-

маља врши се сада преко Трста и Фијуме. Кад се успоставе бродарске регуларне и честе везе између Солуна и Порт-Саида с једне стране и Солуна и западне Европе с друге стране, Солун ће постати за све балканске државе један велики емпоријум. Увоз за ове земље, који се сад врши железницом, служиће се у будуће поглавито морским путем преко Солуна. Силом околности Солун ће се све више и више снабдевати справама за увоз. Нове кредитне установе олакшаће трансакцију између ваших трговаца и Европе; ви ћете имати све оно, што је потребно за јако развијање трговине: берзу, трговачку комору сличну онима у Европи, и на висини свога позива. Ваши трговци, ради проширења својих послова, повећања свога кредита, морају се постарати за отварање филијала великих европских банака. Погледајте, шта се десило код нас; пре је Аустрија једино, доскора, имала своје филијале у Београду. И услед тога, дуго су наши трговци искоришћавали једино аустријска тржишта за извоз наших производа. Али, од како је отворено неколико филијала француских банака, наши су производи нашли нова тржишта, нове излазе и увозну трговину деле сад Аустрија, Француска и неколико других земаља. Нека вам ово послужи за пример“.

Нема жељезничких пруга конкурентних

— „Претпостављајући, да ће се солунско пристаниште боље снабдети справама за утовар и истовар, можемо ли ми конкурисати драчком пристаништу и не треба ли да се ми бојимо конкуренције једне јаке међународне линије, која ће спојити Србију и Јадране“? —

— „Драчка линија и линија Скопље—Солун укрштавају се и а priori свака је конкуренција између њих искључена. С друге стране, изобиље линија никада није било зло, већ обратно, јер свака нова линија одговара нарочитим потребама. Тако, није ли Европа поставила себи за циљ да увећава без престанка своју жељезничку мрежу, јер је економски и материјални напредак једног краја, то је опитом утврђени факт, у пропорцији према жељезничкој мрежи и путева и т. д.

„Ја морам ипак признати, да су тарифе једно опасно оружје да сузбију конкуренцију рутну. Благодарени смањивању тарифе за транспорт, американски су производи однели светску победу. У том погледу солунска је линија боље наоружана, од свих осталих линија, за сигурну победу. Пре свега, конкуренција не може да постоји сада између две жељезничке линије на Балкану, где има тек да се раде: пристаништа, путеви и т. д. Предела старе Турске слабо су насељени. Економски,

трговачки и финансијски напредак једне земље оснива се једино на њеној потрошачкој и произвођачкој моћи, другим речима, на броју њених становника.

„Благодарећи миру и одсуству сваког звањичног гоњења, предели који су недавно освојени од савезника развиће се, населиће се.

„Узмите н. пр. Нову Србију, како је ми зовемо, она, на жалост, нема ни један и по милион становника, а Стара Србија, која има толику исту просторију има од прилике три милиона, и, ипак у сразбењу са насељењем Белгије, наше насељење није густо; оно би требало да се попе на 7—8 мил. становника. У земљама, које имају да дуплирају њихове произвођачке и потрошачке снаге, смешно је говорити о конкуренцији између две железничке линије, које ће избијати на два различита мора“.

Нове железничке линије

— „Пошто су предели, скоро освојени, лишени готово сасвим комуникације, Ви имате без сумње пројекат, да их снабдете потпуном жељезничком мрежом и путевима?“

— „Без сумње; ево наших пројеката:

1) Јадранска линија, која ће ићи на Сан-Ђовани ди Медуа и за Драч, преко Мердара и Призрена: од Призрена један крак ићи ће

за Бар (Црна Гора) преко Ђаковице и Пећи. Ми смо већ свршили студије и трасу линије Ниш—Мердаре—Призрен.

2) Линија: Врање—Скопље—Дебар—Охрид

3) Линија: Битољ—Драч, преко Ресна, Охрида и Елбасана.

4) Ђустендил—Валона, преко Грацко и Битоља.

„Кад ова железничка мрежа буде саграђена и експлоатисана, Ниш и Битољ постаће две важне тачке, одакле ће се пружати на све стране железничке линије, и вароши: Ниш, Скопље и Битољ, три важна трговачка центра, биће везани међу собом и сваки од њих са њиховим излазом на Јегејско и Јадранско Море.

„Ова ће мрежа неизбежно бити комплетирана мрежом, коју ће независно саградити Грчка у својим новим пределима и Солун ће онда постати одлично пристаниште, напредније него икада, што је до сада било.

Трговински уговори

— „Пошто изгледа да ће Солун бити за Србију природно пристаниште, бар за увоз и један део њеног извоза, то значи да један трговински уговор мора постојати између Србије и земље, која ће дефинитивно заузети Солун“.

— „Ваш је закључак потпуно логичан и ми нећемо ни по коју цену оставити пут за Солун, који смо ми научили да ценимо од 1906 год., од времена, када је наступио прекид уговорних односа између Србије и Аустро-Угарске Монархије.

— „Какве ће бити особине овога уговора?

— „Ми ћемо уживати поред клаузуле „највећег повлашћења“, нарочите привилегије услед близине, што не могу имати државе Средње Европе. Ми ћемо сем тога захтевати, да нам се не чине никакве сметње: претовар, контрола и т. д. Потребно је, да нам се допусти да дођемо у Солун са нашим вагонима, нашим локомотивама и да сваки изливни преглед наших магацина у Солуну мора бити потпуно искључен.

„Као што видите, ми смо успели да заједнички у неколико подигнемо густу вео који нам крије будућност. Ја не знам да ли ће се сва моја предсказивања остварити, али могу на најенергичнији начин тврдити, да ће Солун у будућности у сваком случају бити напреднији, него што је био под Турцима.

Д О Д А Т А К

Будућност Солуна

У допуну свога гледишта на значај Солуна за нашу трговину, сматрао сам за нужно изнети један чланак из Independent-a, листа, који излази у Солуну, из кога се најбоље види стање трговине солунске, у 1911, 1912 и 1913 години.

Година 1913 била је прва година грчке владавине у Солуну. У почетку ове године, трговина Солуна налазила се у најтежим околностима и најпесимистичнији погледи владали су у погледу трговачке будућности ове вароши. У њој се налазио онда један део бугарске војске, чије је присуство у сваком тренутку угрожавало јаван поредак. Сваког дана, било је инцидентата, који су стално узнемиравали становништво. Неизвесност односно будућности, подела између савезника Македоније и осталих предела који су се снабде-

вали у Солуну, претиње и интриге бугарских комитета и војника створиле су једну атмосферу мрачну и подозриву, у којој се трговина Солуна осећала врло рђаво.

За време ове критичке периоде, грчка управа предузела је све потребне мере за развитак трговине у овој вароши и имајући у виду велике промене, које су наступиле услед најновијих догађаја, један знатан део увозне трговине Солуна имао се претворити у транзитну трговину и трговину са антрпоима.

Влада је одлучила да усвоји систем приватних антрпоа, допуштајући тако стварање и рад антрпоа месних банака; она је укинула таксу 1% за антрпое и у исто време дала им све могуће олакшице увозне трговине. Трговци, охрабрени оваквим повољним мерама, приступили су живом раду после једног кратког колебања услед рата.

Резултати ове политике грчке управе показали су се данас у обрту солунског пристаништа у току 1913 г. Они су окуражавајући у погледу будућности.

У току 1913. г. приспело је у пристаниште солунско: 1015 пароброда, укупно 909253 тона и 1550 једрилица са 30491 тоном, док су у току 1912 г. приспели у пристаниште 746 пароброда са 823025 тона и 1555 једрилица са 38519 тона; дакле, у току 1913 г. приспели су у Солун: 269 пароброда више него у 1912 г.

Овде прилажем неке податке, нужне да се оцени значај Солунског трга и пристаништа за време турске владавине.

Цео промет турске империје од 1908 до 1909 год. био је:

увоз	3.143	милиона	гроша
извоз	1.843	"	"
транзит	246	"	"

У горњем прегледу Солун је имао учешћа за:

увоз	435	милиона	гроша
извоз	247	"	"
транзит	84	"	"

У току 1910 године је увоз из иностранства преко Солуна за Турску био 110 милиона динара без Турске; увоз је по државама овако распоређен:

Аустро-Угарска	24,861.000
Немачка	14,304.000
Италија	14,599.000
Енглеска	16,326.000
Француска	5,474.000
Белгија	5,317.000
Русија	4,847.000
Швајцарска	3,388.000
Бугарска	3,277.000
Србија	2,692.000
Румунија	2,922.000
Турска	11.329.000
Шведска и Норвешка	275.000
Шпанија	1,740.000
Грчка	350.000
Португалија	40.000
Остале земље	8,965.000
	120,983.000

Извоз је 1910 године био 35 милиона, мањи од средње цифре од 40—46 милиона последњих година, због суше и неродице у 1910 години.

За транзит преко Солуна продукти Србије од 1906 године имају највећег значаја. 1910 год. извезено је из Србије, поред друге робе 34038 грла у вредности 12 милиона динара. Увоз у Србију исте године био је на 1032 вагона артикала индустријских, колонијалне робе, кожа и т. д. Преко Србије за Солун је у 1910 години увезено робе у 103004 тоне и 2657 вагона стоке, од овога долази на Србију: 80728 тона и 2657 вагона стоке; на Аустро-Угарску 20431 тона робе; на Немачку 1575 тона и на Бугарску 270 тона. Од робе из Србије остало је у Солуну 22703 тона, остатак у стоци и роби је транзит преко Солуна. Извоз Европе преко Солуна у 1910, преко Србије био је 12878 тона, од чега долзи на увоз у Србију 10320; на А.-Угарску 809; на Немачку 543 и Бугарску 1196 тона.

Из ових података је јасна улога Србије била у промету преко Солуна пре балканских ратова, што говори у прилог јачег и већег промета у будућности под новим погодбама, створеним ратним успесима 1912 и 1913 год.

Српска индустрија¹

Наша се индустрија налази тек у фази рађења. Да нису нове струје у међународној трговини, заштита аграрних интереса у великих индустријских државâ, нагониле Србију да тражи накнаде развијању своје индустрије због немогућности свог извоза сировина, не би данас у нас још могло бити говора ни о индустрији, ни о условима њеног будућег снажења. У овом чланку говорићу о стању наше данашње индустрије; о условима њеног снажења и брзој, могућој трансформацији наше агрикултурне производње, услед спреге њене са радиношћу, као и интензивној целокупној производњи наше земље, која се само тако јавити може, ако се ранијој, патријархалној експлоатацији примитивним физичким оруђима и снагом, прида рад модерне технике на пољу опште радиности.

I.

У нас је, пре појаве праве индустрије, где веза радне снаге са капиталом чини чи-

¹ Преглед Сарајевски 15 новембра 1910 год.

ниоце производње, постајала домаћа индустрија са занатством. Јевтина производња фабричка налазећи заштите у тарифама уговорама за увоз са стране имала је утицаја штетна на ранију радност нашу и за њу се може казати да је у опадању или бар у великој стагнацији. О стању те примитивне индустрије нећу говорити и ако она данас још задовољава велики део потреба становништва, поглавито из разлога, што морамо водити рачуна о обиму расправе.

Радност нашу поделићу у три велике категорије: у прву долазе индустрије, које су најинтимније везане са пољском привредом, у другу где сировине пољске привреде имају подређенији значај у преради индустријској, и рударску индустрију.

У прву групу индустрије долазе наше најстарије индустрије, млинарска и пиварска а уз ове иду од скоро индустрије за прераду сточних продуката и дрвета. Све ове четири врсте стављају у промет своје продукције у нашој унутрашњој и спољној трговини. У другу групу долазе све остале врсте индустрије као што су: за израду тканина, прераду кожа, фирнајза, сапуна, теста, пекмева, чоколаде, бонбона, металне робе, пољопривредних справа и др. Продукти ове друге врсте индустрије троше се готово сви на нашим пијацама.

Трећа је категорија индустрија рударског предузећа, чија продукција, из дана у дан, почиње у извозу српском заузимаи све важније место и која по себи заслужује нарочито проматрање.

По статистичким подацима 1906 год. изнетим у Годишњаку, из кога ћемо узимати податке и за друга питања из ове расправе, у нас је било:

	Број	Коњских снага	Раде- лика	Продук- ција у динарима	Капитал у уљану	Обртни капитал	У оп- ште
Млинови	215	522 каме- на или 1044 коња	836	3.430.000	9.472	2.300	11.772
Пиваре		9.3000 коња	360	4.597.000	4.074	894	4.968
Остала ин- дустрија	110	6.583	5.624	15.898.449	12.800	10.000	22.800
Рударство	44	2.557	3.495	4.948.927	11.182	14.097	35.279
Свега	378	10.184	10.315	28.880.376	37.528	37.321	74.849

Тенденција је рашћења свих ових елемената последњих десет година. Капитал је унет у инвестиције рударске стран: у млинове и пиваре наш; а у другу индустрију $\frac{1}{3}$ стран а $\frac{2}{3}$ наш. Обртни је капитал за рударску индустрију унет са стране, а за осталу узет је већим делом, у висини $\frac{3}{4}$, из наших домаћих новчаних завода. Раденици су, са малим изузетком стручних раденика са стране, наши држављани.

Капитал за инсталацију и обрт појединих индустрија црпи своје изворе из уплаћеног капитала наших новчаних завода: у 28,975.066 и улога на штедњу у 35,223.484, укупно из извора од 64 милиона динара. Како је ова резерва намењена ликвидирању послова чисто трговачких и краткорокних, то је стопа интересна од 10 и 12% по којој се овај новац може индустрији да стави на расположење, доста неповољна за нашу индустрију.

Имобилисање пак новаца новчаних завода у јачини 15 милиона за инсталације, и 15—20 милиона за обртни капитал у радности штетно је по друге трговинске кредитне тргове послове у земљи; и узрок је што се никако не може нормирати јевтина есконтна стопа наших новчаних завода, већ се преко узгредних заводских трошкова, због скупе режије а малог обрта земаљског који једва додстиже три и по милијарде, пење далеко преко 15%.

Наша Управа Фондова треба да има могућности да свој капитал стави индустрији на расположење, бар за инсталације. Она то не може данас учинити, што јој закон смета и што се налази у материјалној немогућности да икоме пружи новац, коме би по закону могла дати, јер се упуштала без нужде у послове за које није била. Ако се створе услови за тај наш хипотекарни завод или какав нов, да се сви типови кредита хипотекарног могу лако у нашој земљи да ликвидирају, они ће спасти и нашу индустрију од скупог интереса и наше новчане заводе од имобилисања потребнога капитала заводима за његове веће обрте.

Продукција наше индустрије износи округло 30 милиона динара. То је 50% нашег увоза, који се састоји из фабричких продуката. Ако се у виду има прираштај становништва у нас што у 5 година износи 8%, нарочито прираштај варошкога становништва, који је близу 14%, онда у овим појавама има нужне услове и за јачање потрошње индустријске и довољног броја раденика, потребних индустрији.

При свему овоме индустријом се данас у нас бави, као што изнета табела показује, мали број и раденика и предузимача (послодаваца). Ако пак све могуће типове индустрије узмемо у вид, рачунајући све занатство, онда у варошима има послодаваца 23.275, а помоћника

19.444, од чега живи свега 97.467 лица; по селима послодаваца има 23.275, а помоћника 16.350, од чега живи 68.852 лица. У процентима од целог броја способних лица за рад баве се разним занатима и индустријом 12·97% мушког и 7·60% женског становништва; од овога не долази на праву индустрију ни десети део. Просечне су се наднице у току последњих 15 година од 1892.—1906. г. кретале између 1·17 до 1·37 динара, а у сличним границама су биле и најнужније намирнице. Рударске су просечне наднице максимално ишле до 1·90.

Из изнетог је јасно, да је апсолутна јачина индустријске производње у нас мала; и да је њен принос двадесети део целокупне наше производње, која се приближно без претеривања може узети да је преко 600 милиона динара. Производња је пак индустријски интензивнија сразмерно од остале пољопривредне продукције, јер се правом индустријом тек 2 до 3% способног становништва за рад бави, а 98—97 иде на трговину, земљорадњу и администрацију, од чега на чисту земљорадњу иде 67·20. Ако само земљорадњу у 67·20 и трговину 8·30% узмемо, као чиниоце богатства и узмемо да је принос од тог процента у производњи 500 милиона динара, онда на 1% у правој индустрији долази 15 милиона продукције, близу два пута више но у обичној

данашњој примитивној пољској привреди нашој. За нас је важно пагласити овде, да су сви елементи нужни за индустрију: потрошња, радна снага, сировине, сем капитала у фази повољнога развића, а капитал се налази у једној привременој кризи, која се без по муке може отклонити, ако се притицају новца са стране пруже нужне погодбе у нас, чему на путу стоје мале тешкоће, које се законодавством, административним мерама исправити могу.

Пошто је потрошачка област за индустријске сировине још доста велика у нас, јер је продукција мала, данашње заштите дате индустрији, у тарифама уговорним и концесијама од стране државе, доста су знатне. Даљем развићу индустријској, како је територија наша мала, брзо ће област потрошачка бити недовољна за подстицање индустрије; и у нас се мора помисљати: па извоз једнога дела индустријске производње, на веће концесије од стране државе и јаче заштите у трговинским уговорима. За извоз полупрерађевина индустријских можемо аспирирати још за дуго на наше старе пијаце; за извоз готових фабрика за потрошњу остају нам околни суседи балканских земаља, но како се у будућности и ова поља могу заситити, остаје потпомагање сложено од стране државе приватне иницијативе за индустријска предузећа, удруживање

у земљи међу индустријалцима као најјача мера за борбу противу стране конкуренције и неорганизоване радности у нас, у колико се ово двоје последње, ради узајамног међународног промета, не може високим тарифама да обезбеди.

За радност земаљску велико је поље не само на продукцији робе за размену, већ и у великим пословима несвршеним за уређење комуникације, регулсање река, осушивање бара, пригације и амелиорације земљишта; подизање потребних инсталација и инвестиција за трговину, уређење вароши и друго, што је пропуштено у нас у току прошлих деценија. Безброј радова, на које се има наслонити домаћа индустрија, отварају повољне перспективе радности у будућности, кад се у обзир буде узео и већи број становника на нашој данашњој територији.

Примедба. Подаци, које сам изнео из године су 1906. и они би се у нас за сада доста имали корегирати. Са публикацијом наших Годишњака иде споро имаћемо горње резултате у брзо на основу података, које смо изнели у извештајима министарства привреде за 1907.-му и 1908.-му годину и промене које су се у нас догодиле до 1906.-те године до данас.

Давања концесија индустријских почиње у великом од 1906-те год., од времена од кад смо у неуговорном стању са Аустро-Угарском. Од тога је доба до сада умножен број индустрија са 40. У поменутом међувремену Управа

Фондова је начинила у индустријству зајам од 35 милиона; држава је саградила 2 зајма од 95 и 150 милиона, од чега је до 80 милиона ефективних ангажовано за грађење железница у нас. На пијаци београдској налазе се две нове стране банке, које су пружиле олакшицу оптицају и новца у њима и притицају новца са стране: неприлике о недостатцима за развијање индустрије због немања довољно новца у нас су отклоњене. Но у колико је ово последње повољно утицало на развој нормалних индустријских послова, у толико је веће ангажовање новчаних завода изазвано директно или непосредно преко консорција, за стварање нових индустрија. Може се поуздано рећи да се и данас привреда напала налази у фази индустријској и да смо на прекретници, која може и до извесних криза довести, али свакако данашње стање привредно у нас чини једну епоху, са којом се ранија стања поредити не могу.

Кад се има у виду појачање квантитивно извесних узрока од којих индустрија у опште зависи, а остало је стање, као што смо га оцртали, онда је појмљиво, за што се код нас с правом може говорити о полету индустријском.

II

Стање изнете индустрије дошло је поглавито из спољних узрока, из разлога што су

се производи са којима смо се јављали у међународној трговини, почели са страних пијача сузбијати. Спореднији узроци јачања индустрије поменути су и наглашено је, да ће ти услови све повољнији у будућности бити, и да се има очекивати већа експанзија за нашу радност. Земље за обраду биће све мање, што се становништво буде више множило. Прираштај ће варошког становништва бити све већи, у колико је мање услова за обраду земље по селима. Трговина и администрација државна имају граница до којих могу ићи са примањем прираштаја годишњег способне популације за рад; а све остало остаје за индустрију. Продукција мора бити и квалитативно и квантитативно боља но сада, и она се само у јакој вези патријархалне радности са индустријом може постићи, да однос између прираштаја становништва, продукција и репартиција богатства да солидну равнотежу социјалну. Ова последња потреба да агрокултура буде интензивна, подмириће се индустријом; на њу се мора пољска привреда ослонити. Та промена је двојака: у потрошњи сировине пољопривредне за прераду у фабрикама, као жита: за брашно у тесто, јечам за пиво и др...; стоке за конзервисање меса, прераду кожа; кудељу и лана за ткиво; шуме за прераду дрвета — и у рационалном снажењу земље за боље жетве и економском

распореду снага радничких и вештачких за обраду земље, прибирању плодова, сређивању летине и доношењу бољих продуката на пијаце за потрошњу. Потреба агрикултуре, из наведених примера за индустрију је јака; и да никаквога другог значаја индустрије за Србију нема, разлог, што ће њена агрикултура бити боља и интензивнија, у наслону на индустрију, говори: да се на радиност у нас мора обратити све наше старање.

Индустрија налази одбране да се код нас протежира и с тога што дајући зараде и могућности живљења угоднијег маси беспосленој која је из дана у дан већа, диже и ниво интелектуалних маса у опште, а има значајан део и у просвећивању њеном. По одредбама, које се данас делимично уз концесије поједине уносе, дужност је и државе као надзорне власти и послодаваца, да поред потребног осигурања од евентуалних несрећних случајева дају и најнужније основе из опште и стручне наставе. Ако се социјално и индустријско законодавство у нас што скорије среди, онда ће законодавац дужан бити, да нарочито обрати пажњу на професионално васпитање радничко, поред вођења рачуна о условима хигијенским и осигурање раденика.

Приватно, иницијатива нема нигде земљишта за своје развиће толико колико у радиности, ма које врсте била она. Без приватне:

иницијативе пак држава не може ни стоти део послова свршити, које треба, као што је случај био у прошлости, кад се у нас све од државе очекивало. Држава у нас, не стварајући повољне услове за радност, целим законодавством својим појачала је само кадар административног непродуктивног особља у земљи, и ако је имала друге намере кад је законом створила окружна самоуправна тела, и сличне установе земаљске. Буџети: државни, општински и окружни износе око 125 милиона, то је $\frac{1}{5}$ целе продукције земаљске¹. Од ове суме буџета ни 40 милиона не улазе у активну продукцију на оне материјалне издатке, којим се може ојачати земаљска продукција: значи ни $\frac{1}{3}$ свих буџета, осталих 85—90 милиона су посве или делимично издаци непродуктивне природе. Један незнатан део од ових буџета иде као амортизација корисних инвестиција, и он се готово не повећава услед подизања корисних инсталација, већ расту партије буџетске од које општа продуктивност никакве асне нема. Овај несразмеран однос режије

¹ Примедба. Наш се је државни буџет ове године попео преко 120 милиона. Ако се овој цифри дода 25 до 30 милиона, колико износе буџети осталих самоуправних тела у земљи, онда се цела режија пење на 150 милиона. Како је пак тражиња и продукција, нарочито услед увећања индустрија остала иста и износ режије је према продукцији, какав је однос о ком у чланку говоримо.

земаљске према продукцији, може отклонити појачање индустрије земаљске, јер ће оснажена индустрија појачати земљорадњу, упутити пласирање новца и људи на корисне ствари, задржати прираштај скупе 'режије и данашњу по све лабилну равнотежу заменити снопљивијим и солиднијим стањем.

Читалац је из свега могао уочити да не пледирамо овде за ову велику индустрију западних држава, која задаје бриге дотичним земљама, услед хиперпродукције, због које се морају тражити пијаце, колоније, а нађене одржавати повољним уговорима, а чак и оружаном силом и јаком флотом, што становништво на западу притискује теретима државним и прети социјалним револуцијама. Ми тражимо индустрију, да из једне по све примитивне фазе производње, пређемо на бољу и интензивнију, која ће нам у међусобном додиру у размени добара са иностранством пружити боље услове за будућност и не доводити нас до критичких момената и стагнација наше продукције, како је то до сада било. Индустрија потребна да нам за размену да могућности да идемо на више пијаца; да нам број извезених артикала повећа по количини и каквоћи и да нашу земљу спреми за нове, можда не у далекој будућности, трговинске прилике међу европским државама које ће савез царински правити, противу про-

дукције америчке и других држава ван европског континента. Ми се морамо развијати и због потребног савеза са балканским земљама, према данашњим државама централне Европе, а морално појачати нашу моћ продуктивну због великих задатака политичких, која трајни богату и снажну нашу земљу.

На завршетку овога чланка казаћу још неколико речи о природним условима, које има наша земља због географског свог положаја и природних богатства за индустријску експанзију и промет.

Положај наш је врло згодан што се тиче наше земље од мора Балканског Полуострва и тржишта европских на која идемо напном робом. Претпоставка је овде да су успостављене све везе наше отаџбине са приморјима, на која би изаћи требало. Наша је земља што се географског положаја тиче у овом погледу у надмоћности над многим другим земљама суседним. Трговачки артикли наши су необично добри за очекивање повластица реципрочних на пољу тарифском.

Природна су богатства у угљу и воденим падовима велика и изобилна. Сировине су у нас врло јевтине и експлоатација је богатства природног тек у зачетку. Моторна снага, чији је извор у угљу и воденим падовима, потребним индустрији, биваће све јевтинија, што се потребом за њу, буде више падова речних

искористишавало и више мајдана отварало, и отворених више разрадило. Данашња је фабричка режија скупа из много разлога а поглавито: из немања транспортних средстава за довлачење сировина за прераду, за инсталисање; због тешкоћа за извоз фабриката, добијања угља, немања довољно раденика и скупоће капитала. Једно од поменутих питања добро решено, нпр. саграђена добра мрежа путова, може знатно смањити режију фабричну. Због јевтинога транспортовања, појевтинити вредност продукција, појачати се конкуренција фабричка, подићи наднице радничке, услови повољни створити за јевтин капитал и др. Свакако за ово главно питање, за путове у земљи, држава удружена са приватном иницијативом, може га само успешно решити. За решење његово потребан је новац са стране и за тај се дуг не треба плашити, он ће употребљен за оно чему је намењен, бити струко наплаћен у многим видовима. Док ово главно питање унутрашње комуникације и ван наше земље у свима правцима са морима околним не буде скинуто с дневног реда, индустрија ће се лаким темпом развијати; и за боље снажење ће јој у првим данима бити потребан јевтин новац, који само са стране може да јој се стави на расположење. У колико се једна тешкоћа за другом буду уклањале нашој радиности у толико ће и позајмница

страног капитала бивати мања и Србија ће се временом моћи корисно својим сопственим капиталом служити и за своју продукцију и за своју трговину.

Из изнетог јасно је на чему се све има од сада у будућности да ради у нас, па да наша индустрија буде оно што је у напредних народа. Ми смо изнели њено стање, њену потребу и потребе за њено снажење. Резултат је да је наша продукција индустријска апсолутно срањена са целокупном продукцијом мала; да је њена продуктивна јачина снажнија од ма које друге врсте производње; да су њени услови за развиће доста повољни, али су прилике природне наше земље такве, да се услови могу необично брзо и снажно побољшавати; потреба је индустрије за данас најзначајнија за усавршавање агркултуре а за будућност наше земље индустрија је потребна, ако се мисли да земља буде богата и крепка за решење многих питања, која је на свима пољима очекују.

Београд. 17. V. 1919.

О ЕКОНОМСКОМ СТАЊУ СРБИЈЕ¹

Реферат г. К. Стојановића, на Словенском Сабору у Софији, 24 јуна 1910 г.

За конгрес словенски у Софији изабрао сам тему о економском стању Србије, да излагањем данашњег привредног стања покажем потребу за заједнички и тешњи рад на пољу трговинском између Србије и Бугарске, а друго и могућност за такав посао, јер се ово спорило и од пријатеља и приврженика оваквога начина рада и живота, између две суседне и сродне земље. Ова ми је тема потребна била и из разлога, што у решењу једнога питања о солидарности међу два словенска народа, налазимо начина за решавање и других питања у интересу опште солидарности словенске. Ако се ново привредно стање створи између Србије и Бугарске, прехиће се из области теорисања у област стварног рада и успешног, што је тако потребно нама

¹ Овај је реферат изишао и на руском језику.

Словенима, у борби тешкој коју водимо данас и која нас очекује у будућности.

Питање о интимнијем трговању између нас и Бугарске нашло је решења у пројекту о царинској унији, што је на жалост скинуто са дневног реда 1905. год. под стицајем несрећних, и тешких политичких прилика, које нам тако често ремете послове и рачуне. Од тога доба до данас се развијали брзо догађаји, и претили су у један мах општој конфлаграцији на Балкану, да се није имало времена ни могућности, да се ово питање поново истакне и једном привреде крају.

Говорићу о привредном развиту Србије, у главним потезима, од 1906 год. до данас, о оном периоду, кад је Србија била упућена, прекидом трговинских односа са А.-Угарском, ближем контакту са Бугарском и балканским народима. На овоме месту нећу морити слушаоце цифрама о вредностима и количини извоза, јер се о томе доста писало и говорило, већ ћу изнети само главне моменте за обележје природе развића привредног у нас и нагласити путеве, који се сами обележавају за будуће односе привредне између Србије и Бугарске и Србије и осталих земаља на Балкану.

Не могу пропустити, да у овом уводу не поменем, да је Бугарска у првим данима отпочете економске борбе наше са А.-Угарском,

ставила Србији на расположење све олакшице, како ниске тарифе железничке, тако и пристаништа у Варни и Бургасу, камо се је прво кренуо наш извоз на нова тржишта. На овим смо услугама захвални Бугарској, и мило ми је, што могу ово поменути на Словенском Конгресу у Софији, чији се цео посао и труд улаже на јачање опште словенске солидарности, која добија најлепше обележје у појавама узајамних услуга у тешким данима, какви су били поменути тренуци из недавне прошлости, кад је Србија загазила у економску борбу с А. Угарском.

— I —

У мирно доба, кад нема физичких судара међу државама, културна се борба води међу народима, државама, расама, племенима и разним областима географским. Мешањем народи, благодарећи комуникационим разним, модерним средствима, данас много брже долазе до униформних стања, до унифицирања разних културних средина, и васпостављања једног стационарног, прогресивног стања, којим се карактерише савремени живот међу народима. Најмоћније средство да се народи познају, да се разлике изједначе, да се припреме услови за заједнички и интензивнији рад, како у садашњости, тако и у будућности, јесте трговина и промет међу народима.

Баш и у времену кад никаквих великих сметњи нема, као што су ратови, сметње долазе или од: антагонизама расних, племенских, и народних; или су препреке изазване непромишљеним амбицијама, неразумевањем основица за солидарни, међусобни живот блиских и удаљенијих народа и области, и то, поред уобичајених конвенционалних, уговорних односа, чини прилично велику баријеру, за већи промет, боље трговање и слободнију утакмицу. Почетак 20-ог века је не само у Европи дао значај конгресима за јачање солидарности међу народима, које историја, прошлост, раса, вера и језик деле, већ је значајним покретима, међу словенским народима, ударио гласом, да се путем чешћих састанака међу народима словенским, уклоне све сметње стварању услова, како за духовно јачање народа словенских, тако и за јачање материјалне културе њихове.

У прошлом су веку створене нове погодбе за живот балканских народа, створене су нове државе словенске, које су се у приликама створеним после њиховог ослобођења оријентисале онако, како су најбоље могле и знале. Србија, на северу Балканског Полуострва, близином везана за суседну монархију, гравитирала је пијацима њеним кроз цео XIX-ти век. Бугарска, одвојена од Аустро-Угарске, везивала се унутрашњом мрежом железнич-

ком више за Турску, Румунију и обале Црнога Мора, преко кога је долазила у везу са Русијом и тржиштима западне Европе. Свака се је, не само словенска држава, но и балканска, развијала независно једна од друге, гравитирајући оним пијацама и народима, где је бољи промет својих артикала могла наћи и где су је често и мимо чисто економских њених интереса, упућивали интереси опште политике, вођене, како кад, често из мотива по све антагонистичких узајамној словенској и балканској солидарности.

Кад је Немачка инаугурисала нову еру у трговинској политици заштитом аграрних интереса својих поданика, онда се лагано утицај ове струје почео преносити на Балкан, јер се рђаво дејство овакве заштите најбоље осетило на уговорима А.-Угарске са: Србијом, Бугарском, Румунијом и осталим државама балканским, које су се у средњој Европи јављале само са агркултурним производима. Први је конфликт настао између Румуније и Аустро-Угарске, а пре пет година се то десило између Србије и суседне монархије, и јасно се показала тенденција за јачим удруживањем бар северних независних држава балканских, у првome реду словенских, противу досадањег начина грађења уговора делимичких, како са Аустро-Угарском, тако и са осталим државама европским.

Да ли ће овај принцип бити и даље у будућности основица немачке, а преко ње и аустро-угарске трговине, нећемо говорити. Довољно је да истакнемо појаву, која је била и која најбоље казује, да су се последице и прошлости боље могле сносити, и да ће се незгоде у будућности лакше отклонити, ако експеримент великих сила у трговинској политици напћу на већу узајамност, солидарност, и област економско-трговинску на Балкану, но што је случај то до сада био.

У овом предавању изнећу данашње економско стање Србије у најглавнијим потезима, њен однос у главном према Бугарској, а и узгред према осталим земљама балканским, и из тога желимо извести погодбе за економски савез у првом реду међу Србијом и Бугарском, а за тим између свих држава балканских. Пропаганда за царинску унију, у ужем и ширем обиму на Балкану, није повод за одвајање Балкана од Централне Европе, већ нужна одбрана од поплаве економске и тражење услова за јачање материјално, и економско нас свију на Балкану, како би нас и словенска заједница могла примити, као крепке, јаке, способне, да општој словенској заједници можемо кориснији бити.

— II —

У историји трговине од ослобођења наше земље до данас могу се у главном два пе-

риода обележити. У први период долази све време рада Србије са А. Угарском до 1906-те године, до дана, кад је између нас и суседне монархије настало неуговорно стање. Први је период обележен узајамним трговањем, прво на основу капитулација, које су за Турску вредиле, и на основу два трговинска уговора од 1882 и 1892 године, које је Србија, као независна краљевина, закључила са А.-Угарском. Цео горњи период је окарактерисан окупацијом српског тржишта, као потрошачке области готово искључиво аустријском робом и упућивањем извоза српског на тргове већим делом Угарске и то поглавито Пеште, где је промет сточни заузимао прво место. Под изузетним погодбама за извоз стоке из Србије услови су били недовољни да се у нас сточарство рационално дигне, а искључиво упућени народ и земља на екстивну пољску привреду, нису имали у себи оних елемената, који су били у стању препродити привреду у нас. Извоз је кроз деценије био сведен на три категорије: живу стоку, жито и воће свеже и од прерађеног суве шљиве. Природа извоза је утицала и на количине, које су по све споро напредовале, и пре се може рећи да је било стагнирања, како у вредностима тако и у количинама, но што је постојала ма каква правилна прогресија.

Промене у последњем уговору аустро-угарском са Немачком наговештавале су тешкоће при грађењу уговора између Србије и суседне монархије. Те су тешкоће и наступиле, и критичне фазе, кроз које су преговори од 1906-те године до данас пролазили, још ципсу преброђене. Нов период трговања нашег који почиње од 1906-те год., услед прекида нормалних трговинских односа са Аустро-Угарском, носи обележје благотворна утицаја у више праваца, не само на трговину већ и на општу српску привреду.

Прекинуте традиционалне везе са Пештом упутиле су Србију на нова тржишта. Раскид кредитних односа са банкама аустро-угарским створио је, преко пословних веза, и нове и јаче кредите трговинске, за увоз и извоз са: Италијом, Француском, Енглеском и Египтом и другим земљама. Прелаз српске робе преко суседних територија на југу и истоку, изазвао је јаче везе са балканским земљама, које су готово у периоду пре 1906-те године, посве прекинуте биле. Долазак страних купаца на наше пијавце, нарочито за живу стоку, Србију је приближио европском западу и тржиштима Средиземног-Мора, и она се данас познаје, не преко дописа Пресе и Пестер-Лојда, но на основу сопственог, личног познавања онога света, који има рачуна да тргује и ради са нама.

Измењене прилике, под којима живи Србија већ готово пет година, улиле су уверење народу нашем, да он може бити и без Пеште и Беча. Шта ово последње значи, данас се само замислити може, али оне генерације, које су стрепиле раније од затварања границе извозу живе стокe из Србије у Аустро-Угарску, тек могу оценити, колико је ово уверење о независности економској унело мира и спокојства, не само у трговини, него дало могућности за самосталније опредељивање Србије у општој, народној и државној политици.

Поред свега успеха, које је Србија имала, у овом неуговорном стању, ми нисмо бежали од грађења уговора и примили смо и последњи позив за уговор. Уверени смо, да ћемо сада бити у стању примити и са тежим условима уговор, дајући за њега еквивалентни уговор за аустро-угарску индустрију у првом реду. У контраконтесцијама за услуге нашем извозу фаворизираћемо извоз из суседне монархије, а у узајамним отежицама биће услова за заштиту нових грана индустријских, које су се у нас почеле развијати за ових последњих пет година. Нов уговор са Аустро-Угарском је више потребна мера за мирне односе са суседом, но разлог економске природе, као што је то раније било.

— III —

Од 1906-те године, кад је настало неуговорно стање у трговини, почиње интензивно помагање индустрије разним концесијама и у нас је подигнуто више од 40 нових индустрија. Поглавита је пажња обраћена кланицама, јер се извоз живе стоке, нарочито свиња, имао заменити извозом прерађевина сточних. Млинарске, стакларске, камене индустрије, као и рударске и прераде дрвета узеле су биле нарочита полста. Раније животињарење индустрије, како домаће, тако и више техничке, нарочито због дужег трајања режима опште тарифе, и високе заштите извесних артикала у везаним ставовима уговорним, престало је, и потрошња израђевина домаће индустрије потисла је стране израђевине, нарочито артикле аустро-угарске индустрије, која је готово сведена испод половине према ранијим годинама.

Извоз је наш од 1906 године стално растао, и свака је година посебице била већа од најјачих година из уговорних периода. Последња 1909-та год. достигла је висину од 93 милиона динара. Извоз живе стоке и то рогате марве на пијаце јужне постепено је достигао цифру од 25.000 комада и обећава потпуно да се изједначи са ранијим извозом на блиске тргове аустро-угарске монархије

(50—60.000 комада волова). Извоз прерађеног свињског mesa и живих свиња је изједначен са средњом цифром од 130.000 комада, колико смо просечно за последњих 10—15 година извозили у Пешту. Извоз осталих је продуката: жито, воће свеже и прерађено, културне биљке: дувац, кудеља; дрво, руде, живина клана и жива и друго — несразмерно појачан. Квалитет количина и број артикала извозних надмашио је раније уговорне периоде са суседном монархијом.

У брзо, по прекиду трговинских веза у години 1908, начињена је у већ саграђеној аутономној тарифи подела на максималне и минималне ставове, јер је престанак уговора са Аустро-Угарском, који је важно од септембра 1908 до априла 1909, био бацио уговорне државе на примену максималних ставова раније, старе наше аутономне тарифе. У први мах су уговорни ставови из уговора, који је трајао свега шест месеци између Србије и Аустро-Угарске, означени закоподавним решењем за минималне ставове наше тарифе, док је доцније учињена у њима исправка и многи су и повећани, да би се на основу ставова тарифских могла постићи повољна база за грађење будућих уговора.

Према статистичким подацима извоза у овој години очекују се још повољнији резултати и од прошле, најбоље године.

Благодарећи јачању извоза, увећавању прихода од посредних и непосредних пореза, Србија је у стању била од 1906—1909 начинити два зајма од 95 и 150 милиона, и за њихову амортизацију наћи приходе у вишковима монополских прихода, не ангажујући никакав нов извор прихода. Буџет, са новом амортизацијом од 13,000.000, попсо се на 30 милиона изнад буџета затченог у години 1906-ој, кад су наступили прекиди у трговању, што је знак економскога снажења и јачања Србије. Све ово што рекосмо за фискалне приходе, вреди и за изворе чисто привреднога карактера: железнице, бродарства и других установа, што је све имало утицаја, да Србија лако данас подноси буџет од 115 милиона.

У прошлој је години предузета реформа законодавства по струци финансијској, како административној, тако и чисто пореској: посредним и непосредним порезима. Резултати ће ове реформе, од којих се једне већ уводе у живот, с једне стране унети савременији живот у администрирање приходима и расходима буџетским, а с друге стране, рационалном репартацијом оптерећења на пореску снагу народну, изазвати живљи и интензивнији рад по свима гранама привредним.

Од награђених зајмова из 1906 и 1908 године половина је ангажована у грађење нових пруга, вициналних и нормалних, које ће

и јачи промет унутарњи изазвати и пове везе дати Србији, нарочито са балканским земљама. Један је део зајма употребљен на подизање индустрије оних установа државних, које израђују монополисане предмете и које тесне везе имају са општом земаљском радношћу.

Поред два филијала пештанских новчаних завода, преко којих је дуго српски кредит и то већином извознички, стајао у вези са Аустро-Угарском, отворено је више банака у нас, које Србију доводе у директну везу са већим новчаним пијацама, ван суседне монархије. Измењени су, услед нових прилика, услови за кредит наших извозника, који су у прошлости били сензали, сносили сав ризик који трговина доноси, а имали незнатне уделе у случајевима добрих промета.

Зајам Управе Фондова, начињен у Паризу 1909-те године, кренуо је ову установу напред и извео из кризе у којој је ова установа била услед тешких погодаба зајма од 1905-те године начињеног у Берлину, код комерцијално-дисконтне банке.

Нов закон о радњама предвиђа читаву серију нових установа, институција, поред регулисања односа међу разним редовима грађанским, чиме ће се старе организације заменили новим, нове створити и Србија, која се налази на путу препорођаја, упутиће се

новим начинима и методама, како за продукцију тако и промет својих продуката.

Нове транспортне везе, услед служења новим путовима, железницама бугарским и турским, румунским бродарством и разним друштвима бродарским на Средиземном и Црном Мору, дале су велике олакшице српској увозној и извозној трговини. Наше речно бродарство одржава већ годинама солидну конкуренцију на Дунаву и Сави, а доведено у везу са јаким речним друштвима биће још моћније у будућности.

Разне установе васпитне и професионалне, од којих у првом реду помињем Савез Земљорадничких Задруга и Српско Пољопривредно Друштво, много су учиниле за ширење корисних знања з привреде у народу. Конгреси, предавања, изложбе и друге утакмице створиле су прображај и прелаз из примитивне агркултуре ка савременој интензивној обради земље. Рашћење популације с једне стране, подизање и јачање средње и више наставе с друге стране, у вези са горњим установама, убрзо ће припремити у нас све, што је потребно за привредни преображај земаљск. Поменуо сам главне моменте из нашег економског напредовања последњих пет година и могу рећи да се интензивније почело у свима правцима радити, поглавито с тога, што су ненормалне прилике, борба, на-

терале у нас цео свет, да мало више мисли и брине о својим потребама и будућности, но што је то раније случај био.

— IV —

У прошлом столећу, пре гостанка данашње Бугарске, њена је трговина, као део трговине европске Турске, ишла онамо куда су је правци извоза упућивали из крајева источних Балканског Полуострва. Веза између подунавских кнежевина и ондашње подунавске области турске, што данас чини територију Краљевине Бугарске, била је интимнија но данас и развијала се, у колико је, разноликост продукција дотичних земаља то дозвољавала, немајући никакве сметње у тарифским ставовима, пошто су готово све данашње самосталне подунавске државе чиниле делове једине потрошачке, правне и политичке јединице.

Природом продукције своје и близином према суседној монархији, Србија је поодавна почела гравитирати пијацама аустро-угарским. У периоду од 25 год. од 1880 год., од дана кад се у нашем суседству засновала прва полу-независна, а затим и самостална Бугарска, Србија је имала у трговини према аустро-угарској режим уговори, са важењем ветеринарне конвенције, и сва је пажња наше земље била обраћена условима и погодбама за извоз стоке. Највиша повлашћења дата

свима уговорним државама према тарифским уговорима закљученим 1882 и 1893 са Аустро-Угарском, ни уколико нису изменила трговински, ранији положај суседне монархије, кад је Србију имала као искључиву своју потрошачку област за индустријске артикле. Србија је била у шлепу А.-Угарске и није носила никакво обележје, какве самосталне политике економске.

Кратак период интензивнијег рада између нас и Бугарске трајао је врло кратко. После 1880-те год. су слабиле везе трговинске, и до данас траје једно сношљиво, али не и корисно стање по међусобне наше односе трговинске.

Извоз и увоз бугарски је већ почев од 1880-те год. до данас ишао правцима, које је природа одредила овој земљи. На северу Дунав, на Истоку Црно Море одређивали су и комуникационе правце трговини бугарској, и утицаја имали на подизање важнијих установа трговинских у Бугарској. Што се је даље од године 1880-те ишло, везе су све лабавије биле између Србије и Бугарске. Статистика узајамних промета између ове две суседне земље често не достиже ни по милион динара годишње. Без мало се ово може рећи за трговину Србије, као и њене везе политичке са Румунијом и Турском. Живело се од уговора највећег повлашћења, или незнатних,

краткорокних тарифских уговора, који су поред незгоде за развијање живљег промета, због природе артикала поменутих земаља, стално све више и више Србију удаљавали од појединих балканских земаља.

По истеку последњег уговора трговинског између Србије и А.-Угарске 1905-те год. помишљало се како у нас, тако и у извесним круговима Бугарске, да будуће стање, не само трговања, већ општег политичког живота, треба засновати на широј основи, и на већој солидарности. За уговор између нас и Бугарске 1905-те г. израђен је пројекат уговора типа царинског савеза, и, на жалост, услед несрећних стицаја прилика у нас и Бугарској, ово је осујећено, и до данас није приведено у дело.

Борба, коју је Србија на пољу економском, услед конфликта при грађењу уговора са А.-Угарском, повела и која још траје, приближила је Србију Бугарској и осталим државама балканским. У првим данима борбе, од друге половине 1906-те године, Бугарска је на пољу подвозних тарифа чинила Србији све могуће олакшице и нап је извоз знатним делом упућен био преко Варне. И поред старог начина трговања између нас и Бугарске од 1906-те године не само да је узајамни однос прометни јачи међу нама, но је знатан и провоз српских артикала преко Бугарске.

Ако се настави посао онде где се стало крајем 1905-те године, кад је царинска унија пресијом Аустро-Угарске угушена, надамо се да ће не само односи трговински бити бољи и јачи, но да ће се и солидарност појачати између нас и Бугарске; ово ће бити и у интересу лакшег давања отпора на пољу утакмице економске, и у интересу сузбијања свих струја, које сметају самосталном нашем опредељивању и развијању.

Ако се једном скине питање с дневнога реда о царинској унији, онда и многи други прблеми неће задавати тешкоће владама у Софији и Београду. Питање о возивању железничких мрежа српских или бугарских са мрежама железничким других држава, нарочито Турске, неће изгледати да су антагонистички интересима наше или бугарске трговине, како је то данас случај, кад се свака трговина и промет упућује са свим другим правцима и међусобно косе интереси економски, услед поцепаних области привредних и царинских. Поред питања железничког, долазе питања бродарства речног, поморског и друга питања из области целе политике економске, и шире опште политике, која неће бити спорна међу нама, и која ће се удруженом акцијом и боље и успешније да решавају. У низ питања која би се имала постепено решити помињем: један систем монетарни, униформну

службу банкарску; изједначивање тарифа: железничких, бродарских, упутарних дажбина и друго слично.

Израгање стања економског Бугарске од г. Данилова показује јасно: да би за јачање економско саме Бугарске било више услова у заједничкој области економско-царинској између две суседне словенске земље. Истоветност развијености индустрије, приближна једнообразност продукције може само већег полета дати привреди у заједничком будућем раду. Ако се приступи што скоријем остварењу замисли о јединству царинском, онда ће извештаји о привредном стању Србије и Бугарске после десет година дати неоспорно бољу слику о нашој економској моћи, што ће сигурна подлога бити за успешнији и културнији препорођај српског и бугарског народа.

— V —

Ради бољег, интензивнијег саобраћавања на пољу како унутарње трговине између Србије и Бугарске, тако и у саобраћавању ове две земље са централном, западном и северном Европом, једини су услови у проширењу данашњих царинских области наших. Царинско јединство између Србије и Бугарске може постати одмах, јер нема никакве нужде за унифицирање економских, трговинских и привредних нивоа ових земаља, да би се спре-

чила експлоатација једног народа од другог. Једноликоост продуката, истоветност пијаца страних, које те продукте троше, почетак препорођаја производње у једних и других, рађање тек индустрије, све су разлози, који говоре за удруживање, да би спречило експлоатисање Бугарске и Србије од оних, са којима ми у додир долазимо. Спајање данашњих привредних области даће повољније услове за привредну еволуцију обе земље.

Ако при грађењу уговора са иностранством изађу Србија и Бугарска, преко заједничких делегата, имаћемо и сувише јаких разлога за тражење погодаба у интересу заштите наших економских интереса. Промет се појачава проширењем области консумне, а са њим су појачани и наши аргументи за обезбеду интереса данашње наше привреде, и са нама се не могу поткусуривати рачуни од стране великих држава, како је то раније било.

Почетак велике економске солидарности преко уније царинске довео би до уједначавања тарифа железничких, монетарног система једног; поштанска, комерцијално-банкарска служба би се изједначиле постепено и припремило све, што је потребно, да се у оба одвојена политичка центра створи униформна, истоветна средина економска, што је потребно за снажење материјално и културно оба народа.

Добро схваћени интереси свих балканских држава упутили би брзо [политику економску својих држава, ка једној општој унији балканских народа. Само на овај начин спречило би се ломљење, изнуривање и изазивање пертурбација у животу нашем, услед макаквих промена, које се на западу дешавају изменама систематским у режимима њихових привредних политика.

Постигнутим јединством на пољу материјалне културе била би пређена прва етапа за већу солидарност културну на Балкану. Одржавање живота у одвојеним областима, како је 'то данас случај, бива са великим тешкоћама, ји често се без икаквих потреба, противно традицијама и особинама расним појединих народа; антигонизам меша у политици са неким државним разлозима и снага појединог народа спрема, да се потроши у сударима, услед конфликта, који ће користити само трећем коме ван Балкана донети. Словени балкански са несловенским народима чине, услед заједничког живота у прошлости, и асимилирања вековног под заједничком тиранијом или слободом, заједнички тип етнички а често пута сем диференција дијалектских, нема много различног, нити у жилама њиховим, нити у мислима, нити у проблемима будућности њихове, и то их поред интереса економских треба да упутити на заједнички рад у будућности.

Интереси су економски, не само словенских, но и несловенских народа на Балкану по све идентични, како данас тако у будућности блиској и далекој.

У заједници оштој словенској, ми Словени са Балкана видимо услове за успешну борбу на великој позорници европској између Германа и Словена. У тој заједници Срби и Бугари, као један део заједнице словенске, учиниће све што је потребно за супрематију словенску, којој је будућност резервисана. Да би спремнији били за велику борбу, која се развија, али чије ће тек фазе борбене доћи, ми Словени на Балкану имамо питања чисто наша унутарња, која нас упућују на солидарност са небалканским народима, који су нам ако не по језику, оно по заједничким потребама, традицији, по тежњама истовешни. Помирити све захтеве, правце и струје није лак проблем, нити га може једна генерација да реши. Ако се питања ма из које области сва буду поставила правилно, ако се живот, из кога се рађају људи, који имају могућности и дужности ова питања да реше, упути правцима, који неће изазивати конфликте међу народима на Балкану, уверени смо да ће нова времена дати све, што је потребно и за економско-политичку независност Балкана, и за чвршће везе солидарности његове са великим словенским народима, слободним и још неослобођеним у Европи.

ПОСЛЕ БАЛКАНСКОГ РАТА¹

Последице су рата корисне или штетне. Кад се велики напори и пожртвовања заврше остварењем идеала; кад из великих успеха у победама пад непријатељем оживи у народу уверење у његову моћ, величину и супрематију, онда су ништавне последице материјалне исцрпелости, које привидно рат доноси. Тако су исто кобне последице слома на бојном пољу. Али тежина њихова није ипак у материјалним губитцима, колико, и то понајчешће, у изгубљеним идеалима и илузијама, у малаксалости, која прати народе, који у својим подвизима и нартајима, не знајући за икакве размере, доведу народ један до понижења и разочарења. Има изгубљених битака, које могу бити извор читавих покољења за снажење и спремање на отпоре, који свет задивљују. То су они губитци у којима се скрханим формама државним не убија душа потлаченог народа, који је подлегао инвазијама као

¹ Преглед, Сарајево 1913.

елементарној сили, али му је душа, морал и свест о будућности непомућена остала да се лако и из његове свежине разбукти огањ ослобођења и буђења, у поколења доцнија, кад прилике за то повољне буду. Последњи је случај кад се привремено суспендује културно напредовање каквог народа страном варварском најездом, какав је случај у нас био, где је народна епопеја спајала племе наше распарчано и подјармљено. Губитци су пак на бојном пољу од страшних последица, кад се пробуђени народи разрачунавају са господарима, које сила брутална у стицају прилика често и неколико векова држи у положају господарењем. Оно, што у себи има свих услова да у еволуцијама пролази из нижих у више етапе културне, не може бити убијено нити уништено, већ само ретардирано у развићу услед ма каквих преона и завојевања. Последњи је случај са нашим племеном, које је у последња два велика рата, примерима јунаштва и пожртвовања, победама и успесима, показало да ће брзо накнадити све, што му је турска владавина својим азијским режимима у току неколико векова поништила.

У природи је народа да се тежи бољим условима развића и живота, и као да сваки види све те услове остварене у извесној хегемонији једних народа над другим. Долазак Турака је уништио ривалство на пољу хеге-

моније између народа балканских, а тиме и су засноване државице па Балкану, старо је ривалство почело избијати, код неких јаче код других слабије и требало је читав један век да прође, да се независне државе споразумеју за заједничку акцију противу свог вековног непријатеља, који је јачао последња три столећа антагонизмом хришћанских великих сила европских. Успех је био велики; за неколико недеља нестало је Турака са бојних поља. Санџак, Стара Србија, Албанија, Македонија и Тракија преплављене су победоносним савезничким војскама. Европа је била изненађена успесима малих балканских народа. Неки су пријатно изненађени, неки су, запањени пред новим догађајима, смисљали планове за интервенцију и кад није било могућности Турску спасавати, онда се дошло са новим проблемима, који би у будућности могли бити повод разних интервенција и мешања у чисто унутрашње ствари наше. Пораз Турске упутио је поред интереса многих великих сила илузије и наде неких, који вековима сањају да се на развалинама већ пропале отоманске империје јаве у облику велике завојевачке силе на Балкану.

Тешкоће у ликвидирању стања ратом створена нису долазиле само с поља. Оне су појачане мегаломанским амбицијама Бугара, који су сугерирајући свет о својој величини и

заслугама у балканском рату, подлегли ауто-сугестији, и нападом савезника учинили скок, који их је сурвао и бацно у назад за више од пола столећа. Желећи да играју улогу најјачег и најкултурнијег народа; подцењујући противника а прецењујући себе, гестовима су у прошлом рату прешли положај смешног и дошли у положај који изазива сажаљење. Рат између савезника, који се није могао избећи, ако се стварно рачунало са моралним особинама Бугара, створио је, на основу развоја и догађаја, стабилније стање од стања до кога се је у опште могло доћи на основу ма каквих трансакција, посредовања и споразума. Стабилност релативна стања на Балкану ујамчена је односом и распоредом снага између група, које би могле доћи до разрачунавања из интереса реванша, ако догађаји у будућности не буду повољно дејствовали, да се несугласице и не порађају из заблуда и захтева којекаквих азијских хегомија.

Завршетак рата, окончан у Букурешту, широм отвара боље перспективе Балкану, и обећава да ће у будућности бити међу државама нитимшијег савеза не само на принципима историје, народности, већ на бази заједнице интереса јачања културног и материјалног и на бази задовољења оне највеће амбиције, да Балкан избегне лутање од једне до друге групе великих сила, и да на равној нози разговара,

као раван с равним, у Европи са ма којом силом. Ако епитимии интереси буду имали превагу над великим заједничким интересом свих балканских држава и народа, да као целина буду јакни и достојни поштовања, онда ће то створити канале утицајима са стране, који ће од Балканаца направити бедне створове, које су до уочи рата звали просјацима у Европи. Наполе је тврдо убеђење да у себи све имамо што је потребно да не пролазимо кроз фазу, које су маркирале етапе нашег државног живота у средињем веку, а генерације које после нас дођу, знаће из данашњих великих тековина осигуравати себе од страних утицаја и уплива.

— II —

Услови су за јачање свих држава на Балкану бољи после рата по што су пре њега били. Поглавито ово за Србију вреди. Проширењем територија добиле су се погодбе за квалитативно јачање богатства. Већа популација, плодност земљишта, мора или близина до мора, створиће услове за велике буџете државне и народне. Само велики буџети могу сносити издатке, које траже: привредне, просветне и оружане гране. Како је респект на Западу, поред свих декламација о вредности моралне и интелектуалне развијености, у физичкој јачини једног народа, то је и са

те стране учињено све да савез балкански може и по броју бајонета доћи у ред великих сила у Европи.

Војнички савез балкански, који је старано довео до успеха, претходно је савезима политичким, којима би се имали осигурати услови лакшег развијања балканских држава. Царинска Унија, униформност законодавства за трговину и саобраћај, монетарни, политички и други савези морају се у најкраћем року да доврше између држава на Балкану. Само на основу оваких уредаба, скуп многих балканских држава, које су у савезу, може доћи у федерацију за корисну сарадњу у искоришћавању свих привредних снага и грапа. Таквим ће радом савез толико ојачан бити, да ће у могућности према трећем бити да дође до највећих економских или политичких користи. Европа је потребна Балкану за искуство и капитал. Балкан је Европи отворен за трговину у толико у колико је Европа Балкану отворена. Морамо се журити да стигнемо до онога стања у коме се напреднији народи европски налазе. Све се ово може брзо и успешно створити заједничком и паметном кооперацијом нашом на Балкану и у раду Балкана и Европе не на основу капитулација и особитих концесија, већ у раду равног с равним.

Има много да се уради у новим крајевима

где је индиферентност Турака према народу дозвољавала само најбруталније експлоатације. Немање путова, железница, пристаништа, школа, судске правде, јавне сигурности није дозвољавало развијање никакве приватне индустријативе и нагонило је становништво тих крајева да се по белом свету потуца радећи за насупротни хлеб свој и својих који су робовали Турцима. Привреда је по све примитивна. Она и није могла бити другојачија, где су елементи једне уређене државе недостајали, где није било имовне и личне безбедности. Покрајине Турске, које су сад присаједињене савезничким државама балканским, до пре рата биле су тако далеко од нас због турског режима да није никаквог саобраћаја ни промета било. Пролаз савезничких војски створио је нова гледишта, отворио нове хоризонте, истакао јасно нове задатке и показао моћна и ефикасна решења и нама из слободних држава и онима, које смо ослободили. Само додир народа из две неједнаке средине учинио је преображај и у себи носи масу погодба за брзо развијање и унапређивање запустелих крајева и области. Ако се горњем дода утицај методског рада из савезничких држава, које и саме имају услова бољих за напредовање у свом проширењу, онда се за кратко време има очекивати изједначавање нивоа у срединама, које су, и ако географски близу

стајале, по све хетерогене биле. Може у нас специјално доћи до забуне како се ваља да управља новим покрајинама. Ако се главни проблем има у виду да нови крајеви ваља да се што пре изједначе са старом Србијом, онда нас све упућује на исту администрацију у целој земљи проширеној, јер се само на такав начин и лако и без потреса могу сва питања да реше. Многи су проблеми: као аграрни, феудални односи прилично другојачији данас но што су били пре тридесет пет година кад се Србија проширила са четири округа. Стање, у коме се данас налазе имовни односи становништва нових крајева према правим господарима имања такви су, да се хипотекарним кредитима, под јаком контролом државном, могу решити на начин врло прост. Питање имовно је добило, услед извесне развијености кредита још под Турцима, такве форме да се у обичном ликвидирању прављеном може у кратком року санирати. Кад се овом дода, да је у новим крајевима велики број малих поседника, који не улазе у питање имовног типа феудалног онда је јасно, да ће аграрно питање у кратком периоду времена бити скинуто с дневног реда.

Постепено увођење у живот свих установа привредних, просветних, финансијских, судских и др. којих данас има Србија, тражи доста времена и то је оно што ће обухватити

режим прелазни и обележити извесну неједнакост и привременост у администрирању. Зато ће се за време, које сме кратко само трајати, доћи до извесног кадра чиновничког и из просвећеног становништва варошког из нових крајева и тиме решити једно од најтежих питања, добијање довољног броја способног особља за чиновнички кадар. Само постепеност, а никако две разне администрације, које би нашле извора у два разна законодавства, могу брзо и свет из нових крајева спремити да се у администрацијама општинским, окружним и среским одаје разноврсним пословима, које живот сваким даном све више и више даје. Период провизорни, интензивног, смишљеног и паметног рада, припремиће све у кратком времену да се и цео устав наш у потпуној опширности може увести.

Добра подела послова, остављена потребна слобода у раду по разним ресорима, имаће пред собом само једног циља: јаку Србију, културно препорођену, донеће убрзо сјајне резултате на свим пољима. Ваља много што шта мењати и стварати за модерно уређење старе Србије и добро створено за старе границе не само, што неће бити од штете за нове области, већ права потреба захтева једновремену примену доброга за целу територију увећане Србије. Ако се стално има и то у виду, да се сви многобројни лаки и тешки проблеми могу

онда само успешно да реше ако се све снаге употребе на рад, онда је главни посао радити на буђењу свих тих снага. Слобода и просвећивање једини су услови да се све латентне силе ставе у покрет, и једном стављене у покрет, што раније није смело да се развије, даће Србији онај капитал у радној, спремној и паметној сарадњи свих на општим условима, да ћемо и себе и нове крајеве препородити и спремити за све могуће догађаје, који нас у будућности очекују.

ПОГОВОР

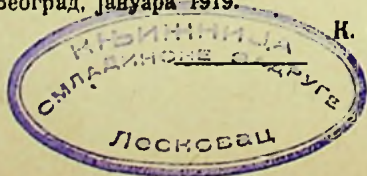
Европски је рат затекао штампање ове књиге на тринаестом табаку. Збирка чланака изнетих нарочито обухвата период из 1912, 1913 и почетка 1914-те године. Од горњег времена до данас прилике се из основа измениле, не само политичких услова живота народа, већ и економских, и база за развијање међусобних односа држава и народа на Балкану и у Европи, после слома бруталног милитаризма немачког, и агресије на независност Балкана од Аустро-Угарске, биће на начелима и веће солидарности и веће толеранције, но што је то у прошлости било. Тенденција гледишта изнетих ишла је на санирање статуса створеног поретка после балканских ратова, који се у дело лакше може извести, после нестале анахронистичке државе у централној Европи, аустро-угарске монархије, која је својом политиком традиционалном реметила ред и равнотежу потребну на Балкану за мирно развијање. Уверени, да ће све агресије са стране и апетити ишчезнути у држави и код народа за које још постоје веровања о завојевањима насилним, нарочито Балкана, Србија у саставу других области Ју-

гославије има свих погодаба да свој програм економске еманципације изводи без тешкоћа, какве су у прошлости биле.

Прве три књиге обухватају период до слома Аустро-Угарске, и из њих се јасно могу уочити све фазе карактеристичних тешкоћа, кроз које је Србија пролазила. Покушаји да се у прошлости нађу додирне тачке за заједнички рад балканских народа остали су на крају крајева безуспешни. Судар између Бугарске и њених савезника 1913-те године; удруживање Бугарске, и њено варварско утамањивање народа и области српских за време инвазије у европском рату, неутралност дуга Румуније и Грчке у току светског окршаја — доказали су да смо далеко од разумевања потребе за солидарност међусобну у интересу обезбеђивања виталних интереса на Балкану држава и народа. Жалосне успомене из овога рата, насртаји Италије на српске обале у Јадранском Приморју не указују са свим на лаке стазе и путеве, којима ће се развијати живот наш у будућности. Но, и поред јасних тенденција сепаратистичких, ипак су основане наде, да ће се све тешкоће и брже и лакше савладати снагом и јачином нашом која истиче из услова, што и положај нов даје новим границама наше државе.

Београд, јануара 1919.

К. Стојановић

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Предговор	7
Увод	9
Привредна будућност Србије	35
Налазак Србије на Јадранско Море	43
Интервјуи	62
Србија и Аустро-Угарска	131
Орбија и Италија	175
Солунско Пристаниште	199
Орпска Индустија	211
Економско стање Србије	227
После балканског рата	249
Поговор	259

